

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

MİLLÎ MÜCADELE BAŞLARKEN

Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine

Birinci Kitap



TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1959

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız

TÜRKİYE İŞ BANKASI
ATATÜRK VE DEVRİM
SERİSİ NO. 5

Prof. M. TAYYİB GÖKBİLGİN

MİLLÎ MÜCADELE BAŞLARKEN

Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine

Birinci Kitap



TÜRK TARİH KURUMU BASIEMEVI ANKARA, 1959

4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö N Ş Ö Z

VII—VIII

I. MONDROS MÜTAREKESİNİN MEMLEKETTE YARATTIĞI TEPKİLER 1 KASIM - ARALIK 1928) . .

3— 22

Mütareke memlekete duyuruluyor

3

Rumlar Taşkınlığa başlıyor

4

İzzet Paşa'nın istifası, Tevfik Paşa hükümet kuruyor . . .

7

Fırar edenlerin emlâki haciz olunuyor, Divan-ı Âli meselesi

8

Tevfik Paşa hükümeti muhtelif komisyonlar kuruyor

10

İstanbul'un askerî işgali ile istekler başlıyor, sansür konuyor

12

Ermeni tehcirleri ile ilgili olarak kurulan heyetler

15

Millî kongrenin beyannamesi

16

Mebusan meclisi fesholunuyor. Hürriyet ve İtilâf fırkası faaliyete geçiyor . .

20

II. İŞGALLER VE MÜDAHALELER KARŞISINDA TEVFİK PAŞA HÜKÜMETİ GÜÇ DURUMDA (OCAK - ŞUBAT 1919)

23— 51

İşgal başlıyor

23

Adana ve havalisi heyecan ve endişe duyuyor, teşkilâtlanıyor

24

Şark vilâyetleri de endişe duyuyor ve teşkilât kuruyor

28

İstanbul ve Trakya'nın mukadderatı meselesi hayatî bir ehemmiyet kazanıyor

30

Batum'u İngilizler işgal ediyorlar, Kafkas meselesi karışık bir durumda görünüyor

34

Tehcir suçluları şiddetle aranıyor, muhakemeleri başlıyor

36

Divanî harbler karar veriyorlar, İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenleri tevkif olunuyor

38

Siyasi partiler birlik halinde harekete geçmek istiyor, Hürriyet ve İtilâf buna yanaşmıyor

41

Tevfik Paşa hükümeti güçlükleri yenmeye muvaffak olamıyor

45

III. DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ İŞ BAŞINDA (MART-MAYIS 1919)

52— 72

Yeni hükümetin seçim ve sulh için hazırlıkları başlıyor

52

İttihad ve Terakki ileri gelenlerinin tevkif ve sorguya çekilmeleri

55

İşgal hazırlığı olarak Rum eşkiyalarının faaliyeti artıyor

58

Vükelâ meclisi meseleleri pamuk ipliğine bağlayarak halle çalışıyor

62

Anadolu'ya ve Rumeli'ye nasihat heyetleri gönderiliyor

64

Darülfünun memleket meseleleri ile yakından ilgilenmek istiyor. Darülfünunun ıslahı meseleleri ele alınıyor

66

Devleti Milliye heyeti son gayretlerini sarf ediyor. Her taraftan feryatlar yükseliyor	70
IV. MİLLÎ HAREKETLER VE MUSTAFA KEMAL	73— 85
“Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti” kuruluyor ve Erzurum’da teşkilâtlanıyor	73
“Trakya - Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti” de millî hareketlere katılıyor	75
“Trabzon ve havalisi Ademi Merkezîyet Cemiyeti” kurulması, geçirdiği değişiklikler, millî hareketlerin arasına girmesi	75
Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu ordu kıtalaşı müfettişliğine tâyin ediliyor ve yeni vazifesinde çalışmaya başlıyor	78
V. İZMİR’İN İŞGALİ VE BUNUN VATAN SATHINDA YARATTIĞI AKİSLER (AMASYA TAMİMİNE) 22 HAZİRAN KADAR	86—137
İzmir Yunanlılar tarafından işgal olunuyor	86
İzmir’in işgali memlekette geniş yankılar uyandırıyor, İstanbul’da mitingler yapılıyor	87
İzmir’in işgali hükümeti fazla sarsmıyor, kayıtsızlığını muhafaza ediyor	90
Şûrayısaltanat (Meclisi Âli) toplanıyor, enteresan müzakereler oluyor	93
Osmanlı hükümeti sulh konferansına davet olunuyor	119
İzmir işgali geniş bir bölgeye yayılıyor	122
İngilizler yeni yeni müdahale ve entrikalarda bulunuyorlar, İtalyanlar da boş durmuyorlar	131
VI. MUSTAFA KEMAL PAŞA MİLLÎ HAKLARIN VE MÜCADELENİN BAŞINDA : AMASYA TAMİMİ (HAZİRAN-TEMMUZ 1919).	138—166
Mustafa Kemal Paşa’nın çalışmaları ve millî hareketin başına geçmesi isteniyor	138
Amasya kararları ve Amasya tamimi her tarafa duyuruluyor	148
Mustafa Kemal Paşa Erzurum’a gidiyor ve askerlikten istifa ile bir millet ferdi gibi mücadeleye başlıyor.	148
Yunan tecavüzlerinin akisleri devam ediyor, yeni teşebbüs ve hareketleri eksik olmuyor.	154
İtalyanların Antalya-Konya bölgesindeki işgalleri ile ilgili hâdiseler	159
Erzurum kongresi arifesinde diğer bazı mühim hâdiseler ve meseleler	162
VII. ERZURUM KONGRESİ VE TESİRLERİ, UMUMÎ VAZİYET (SİVAS KONGRESİNE KADAR)	167—195
İlk büyük millî bölge kongresi toplanıyor, tarihi kararlar alıyor	167
Mustafa Kemal Paşa Paris konferansında acı bir hezimete uğrayan Damat Ferit Paşa’yı teselli ediyor	171
Seçim hazırlıkları, tetkik heyetleri ve hükümetin faydasız çalışmaları	174
Erzurum ve Sivas kongreleri arasında Yunanlıların yeni tecavüzleri ve Kuvayı Milliye hareketleri	181
Erzurum ve Sivas kongreleri arasında Anadolu’nun diğer yerlerinde ve Şarkta kayda değer hâdiseler	187
Sivas kongresi arifesinde Aydın ve Konya valilerinin jurnalleri ve hainlik vesikaları	190

Ö N S Ö Z

Türk İstiklâl harbinin tarihi, kurtuluş savaşının hemen sona ermesinden itibaren yazılmaya, bu harbin muhtelif cepheleri ve safhaları üzerinde, küçük, büyük bir takım eserler neşredilmeğe başlandı; bu hâdiselerle harbin iç ve dış münasebet ve meseleleri hakkında Türk umumi eskârına ve gençliğe tam ve doğru bilgi verilmek istendi; bu maksatla ilk zamanlarda konferanslar serisi tertiplendi ve nihayet Atatürk'ün nutku ile (1927) bu mücadelenin tarihi resmî ve en salâhiyettar ağızdan hakikî ifadesini buldu.

O günden beri 30 yıl geçmiştir. Bu müddet zarfında birçok hâtıralar, vesikalar, tahlil ve terkip eserleri ortaya çıktı. Fakat Türk Kurtuluş Savaşı gibi bir ölüm-dirim mücadelesi üzerinde ve dolayısıyla Atatürk ve inkılâplar hakkında yazılacak, tahlil ve izah edilecek, mütalâalar yürütülebilecek ve bilhassa tekrar tekrar hatırlanacak birçok noktalar mevcuttur. Zaten, üniversitelerle yüksek okullardaki Türk İnkılâbı Tarihi derslerinin başlıca hedeflerinden birisi de budur.

Bu arzu ve ihtiyaç iledir ki, bundan bir müddet evvel, Türk Tarih Kurumu, bu yakın ve aynı zamanda çok mühim tarihî devir üzerinde yeni tetkikat yapılmasını, vesikalar toplanmasını ve bunları tahlil veya terkip eserleri olarak neşretmeyi kararlaştırmış ve bu hususta, bu sahada çalışan ve üniversitelerle yüksek okullarda Türk İnkılâbı Tarihi derslerini veren üyelerine birtakım vazifeler vermişti. O zamanlarda alınan bir kararla da Başbakanlık Arşiv dairesinde mahfuz ve bu senelere ait vesaik üzerinde tetkikat yapmak ve çalışmak müsaade ve salâhiyetini bu üyelerine tanımıştı. İşte "Millî Mücadele Başlarken" adını taşıyan bu nâciz eser, bu arzu ve ihtiyaçtan mülhem ve o vesikalar üzerinde yapılan tetkiklerin muhassalası olarak ortaya çıkmaktadır. 10 sene kadar Yüksek Denizcilik Okulunda ve kısmen de Güzel Sanatlar Akademis ile Teknik Okulda İnkılâp Tarihi derslerini takrire ve millî mücadele

ruhunu gençliğe telkine çalışan bir tarihçi sıfatıyla ve “Meclis-i Vükelâ Mazbataları”nın 1335 (1919) senesine ait dosyalarını dikkatle inceledikten ve o zamana ait gazeteleri, neşriyatı da gözden geçirdikten sonra o çok müşkül ve karanlık günlerin bir panoramasını Türk umumî efkârına sunmak istedik. Halen üniversitelerarası bir faaliyete de mevzu olan ve yakın bir istikbalde tahakkukunu dilediğimiz bu sahadaki büyük ve şümüllü eserlerin neşrine intizaren şimdi bu hülâsayı, sadece, o zor şartlar içinden sıyrılmak isteyen Türk milletinin gayret ve hamlelerine umumi bir bakış olarak, birçok ders ve ibret alınacak noktaları bulunan ve bilhassa o zamanki merkezi hükûmetin, ve icra organının muhtelif hâdiseler karşısındaki tepkisini ortaya koyan bir küçük monografi mahiyetinde neşir sahasına vaz ediyoruz. Hiçbir iddiası olmıyan ve ancak 1919 senesinin bir Kısmını, Sivas Kongresine (4 Eylül) kadarki millî mücadele tarihini ihtiva eden bu eserin müteakip devirlerini, şartlar müsait olur ve imkân bulunursa, tamamlama ve Türk şehamet ve celâdetinin bütün güçlükleri yenerek nasıl aydın bir istikbale yöneldiğinin, kendi görüşümüze göre, bir tahlil ve hülâsasını yapmak arzusundayız. Tarihinde büyük çapta mücadeleler ve savaşlar yapmış bir milletin en karanlık ve ümitsiz günlerden, açık, berrak ve birçok raidlerle dolu bir geleceğe doğru yürüyüşünü takip etmek millet hayatında yeni vazifeler ve yeni güçlüklerle karşılaştığı vakit de bundan bir netice ve ibret dersi çıkarmak bugünkü ve yarınki Türk nesillerinin birinci vazifesi olmak gerektir. Bu inanç ve dilek ile meydana getirilen bu küçük eserde bazı hâdiselerin bahis konusu edilmemiş veya kısaca geçilmiş olmasını, okuyucuların bir taraftan Meclis-i Vükelâ mazbatalarında bunlara dair yeter derecede vesikaya rastlanmamış olduğunu, diğer taraftan meselenin mahiyet ve gayesini gözönüne alarak mazur ve hoş görmelerini dilerken kitabın neşrine delâlet ve bunu temin eden İş Bankası Umum Müdürü Sayın Üzeyir Avunduk ve Umum Müdür Muavini Sayın Ahmet Dalı ile bu hususta bize zahir ve yardımcı olan Sayın Hasan-Âli Yücel’e, tab’ında dikkat ve itina gösteren Türk Tarih Kurumu Matbaasına ve Başsekreter Sayın Uluğ İğdemir’e bilhassa teşekkürlerimi sunmak isterim.

Nişantaşı, Temmuz 1957

Prof. TAYYİB GÖKBİLGİN

MİLLÎ MÜCADELE BAŞLARKEN

1

MONDROS MÜTAREKESİNİN MEMLEKETTE YARATTIĞI TEPKİLER

(KASIM - ARALIK 1918)

Mütareke memlekete duyuruluyor

30 Ekim 1918 de imzalanan Mondros mütarekesi baştan başa bütün memlekette bir ferahlık yaratmıştı. Bu hâdisle ilgili olarak hükûmetin vilâyetlere, müstakil sancaklara ve ordulara yaptığı tamim de bunu gösteriyordu. Bir taraftan mütarekenin nisbeten hafif hükümleri ihtiva ettiği söyleniyor, diğer taraftan, devletimizi teşkil eden bütün milletlerin yani azınlıkların tam bir hak ve hürriyetleri esasına dayanacak bir sulh akti ümidi izhar ediliyordu. 2 Kasım 1918 tarihini ve bizzat sadrazam İzzet paşanın imzasını taşıyan bu sirkülerin ruhu, denebilir ki, muhtelif unsurlar arasında iyi bir ahenk, toprak kardeşliği şefkati yaratmak ve huzurun devamını sağlamak noktası üzerinde toplanıyordu. Hükûmet memurlarına, zâbitlere bu yolda sarfedecekleri gayretler hatırlatılıyor, memleketin o sırada muhtaç olduğu tek şeyin âsâyiş, sulh ve salâh olduğu, bunun elbirliğiyle gerçekleştirilebileceği belirtiliyordu. Bu tamime ek olarak padişahın bir de umumî af ilânı vardı : bunda, harb esnasında askerden kaçanlardan aileleri yanına dönmüş bulunanların artık takip edilmemesi, ancak hukuku şahsiye ile sanık olanlar hakkında ayrıca tebligatta bulunulacağı bildirilmişti.

Gerçekten, bu tamim her tarafta iyi bir tesir yapmış, mağlûbiyete rağmen, ümitler azalmamıştı. Buna bir misal olarak An-

talya mutasarrıfı Fürüzan imzasıyla sadrazama gönderilen 4 Kasım tarihli telgrafı zikredebiliriz siyasette hiç bir itibar görmemesi lâzımgeldiği halde, bir zamandan beri kulaklarda çınlayan “ya hep ya hiç” nazariyesinin artık iflâs ettiğini, bu gibi hayallere kapılanların şimdi acı hakikatle uyandıklarını söyleyen Antalya mutasarrıfı, mütareke şekil ve şartlarının gerçekten bir muvaffakiyet olduğunu bildiriyor, bunun için tebrik ve teşekkürlerini gönderiyordu. Buna benzer bir telgrafın da İzmit mutasarrıfı Hilmi Beyden geldiği görülmektedir.

Rumlar taşkınlığa başlıyor

Öte yandan, mütarekenin aktinden sonra İstanbul’da, Beyoğlu’nda Rulamrın sevincine son yoktu. Birbirlerini tebrik ve İstanbul’a gelecek donanma arasında bir kaç Yunan harb gemisinin de bulunacağını ve hattâ Venizelos’un geleceğini tümit etmekte idiler. Bu hal Türkleri çok müteessir ediyordu. Bu münasebetle Türk basını duyduğu acı ıstırapı gizliyemiyordu. 2 Kasım tarihli İkdam gazetesinin şu yazısı bize bu hususta bir fikir vermektedir: “Bu memlekette doğup büyümiş, ecdatları burada yaşamış olanların vatanın felâketiyle bu kadar eğlenmeleri yürekleri kan ağlatacak bir manzara idi. Bununla beraber Avrupa’nın yanlış tanıdığı Türkler yine vekar ve temkinlerine halel getirmiyerek hissiyatlarını zapt ediyorlardı” Bu taşkınca hareketler günlerce, haftalarca devam etti. Kasım ortalarında idi, bir gün Beyoğlu’nda bir kaç Fransız askeri görünmüştü. Sinema kapılarında ilânları dağıtan ve Beyoğlu’nun tanınmış simalarından sayılan birisi bu Fransızların peşine takılıyor, etrafına topladığı Rumlarla birlikte nümayişkârâne hareketler ve tecavüzlerle yapmadıklarını bırakmıyorlardı.

17 Kasım Pazar günü Pangaltı’da bir kilisedeki âyinde Fransız visamirali Amet, diğerlerinde de İtalyan mümessili ile bir kaç Yunan zâbiti bulunmuştu. Bunlar büyük çapta gösterilere ve taşkınlıklara sebep oluyordu. Bu arada Rumca gazeteler de Rumların hislerini okşıyacak yazı ve resimler neşrediyordu. Meselâ,

Teoglogos gazetesi bu sırada mavi bir resim neşretmiş, bu resimde Vilson'un attığı toptan çıkan güllenin Venizelos şeklinde tecessüm ederek Ayasofya kubbesinin üstüne oturduğunu göstermişti. Bu gazete artık serlevhasının üstündeki Türkçe ismi ve yazıları da çıkarmış bulunuyordu. Gerek İzmir, gerek İstanbul gazeteleri Aydın (İzmir), Hüdavendigâr (Bursa) ve Konya vilâyetlerinin Türkiye'den, 12 adanın İtalya'dan alınarak Yunanistan'a verileceğini, Fransız basınına atfen, açıkça yazıyorlardı. Halbuki o zamanki istatistiklere göre, sâde Aydın vilâyetinde 1.291.962 Türk ve ancak 233.914 Rum bulunmakta idi.

Bu nümayişler hakkında gerçi, patrik kaymakamı gazetelere Türkleri teskin edici beyanat veriyor ve bunu yapanların ayaktakımı olduklarını, akli başında Rumların bu gibi yersiz hareketlere katiyen cüret etmiyeceklerini, bunlardan patrikhanenin malûmatı bulunmadığını, teessür ve teessüflerini bildiriyor ise de, bu gibi taşkınlıklar devam ediyordu. Kasım sonlarında müttefik donanması ile birlikte İstanbul'a Yunan gemileri de gelmişti. Bunları ziyaret eden Rumlar'da şevk ve neş'e sonsuzdu. Gazeteleri eski emel ve hülyalarını açıkça belirtiyorlar, İkdâm'ın o sırada bu münasebetle yazdığı gibi, İstanbul'da Türklerin nüfuzunu kıracak haberler uydurmakta büyük mügalâtalara girişiyorlardı.

18 Kasımda Yunan kulübünde yapılan resmî kabulde Yunan Amirali Kakolidi İstanbul Rumlarına şu dikkat ve ibretle okunmaya değer sözleri söylemişti

“Türkiye'deki Helenizme anavatanın selâmı ile Partènon'dan bir zeytin dalı getirmek şerefine mazhar olduklarından dolayı maiyetimde bulunan subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetlerden ve hal' edilen kıralın o kadar hatalarından sonra, Yunan hükûmeri, size teselliye medar olmak üzere Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olmuştur. Yunan bayrağı tarihte daima karışıklık alâmeti değil, ancak bir sulh ve salâh alâmeti olmuştur. Biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik. Kuvvetli

oldukları kadar mefkûre sahibi olan müttefiklerimize itimadımız tamdır. Müttefiklerimiz Almanlar gibi değillerdir. Zira Almanlar her şeyi kuvvet ve kılıç hal eder fikrindedirler. Müttefiklerimizle biz kılıcı yalnız esaret zincirini kırmak hususunda kullandık. Bizim bugün vazifemiz her türlü mâniler çıkarmaktan tevakki ederek müttefiklerimize yardım etmektir. İstanbul'daki Rum unsurunun çok kuvvetli fakat aynı zamanda gayet muti olduğunu meninuniyetle müşahade eyledim. Rum milleti bugün o büyük siyasi reisi sayesinde saadete kavuşacaktır. Şurası nazar-ı itibara alınmalıdır ki, herkes büyük bir kuvvet teşkil etmekte olup bu kuvvetler toplanınca azamet peyda eder. Yine tekrar ederim ki, ben hahişker fakat aynı zamanda akıllı ve son derecede itaatli bir Rumluk gördüm. Bugün İstanbul'u terk ediyorum. Avdetimde Türkiye Rumluğunun aynı kıyaseti izhar etmekte olduğunu göreceğimden eminim. Çünkü bu kıyaset sayesinde Türkiye Rumluğu kendi menfaatlerine pek büyük hizmetler ifa edecektir."

Diğer taraftan, Mebusan Meclisindeki Rum mebuslarından Aydın Mebusu Emanuelidi, Çatalca mebusu Dimitriyadi ve İzmir mebusu Mimaroglu efendiler, daha Kasımın ilk günlerinde Mebusan Meclisi riyasetine bir takrir vermişler, son beş sene zarfında memlekette hükûmet icraatı namı altında bir çok facialar vuku bulduğunu iddia ile tahkikat yapılmasını istemişlerdi. Daha sonra, 17 Kasım'da on Rum mebusunun takriri olarak bu Meclisin hususî bir celsesinde görüşülecek olan bu iddialar içinde Ermeniler ve Araplarla ilgili bulunanları varsa da, asıl şikâyet konusu, kırk asırdan beri memleketin yegâne âmil-i medenisi (!) bulunan Rum unsurundan 250.000 kişinin hudut haricine sürülmüş olması" şeklinde ortaya attıkları mesele idi. Bu takrire karşı ilk protestonun meclisteki Arap mebuslarından geldiğini de söylemeliyiz. Fillhakika, Asir mebusu Ali Haydar Bey Arap milleti hakkındaki fıkranın bu takrirden çıkarılmasını istemişti. Fethi Bey (Okyar), harb esnasında bütün unsurların ezcümle Türklerin de haksızlık ve gadre uğradı-

ğını, Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey ise bu takrirden zikredilen rakamların çok mübalâgalı olduğunu söylediler. Buna karşı Emanulidi efendi, Türkleri sevmek ve onlara acımakla beraber onların müdafaasının daha ziyade Türklere ait olduğunu bildirerek cevap verdi. Bu mesele, bundan sonra yeni yeni inkişaflar göstermekte gecikmedi. 23 Kasım'da sadrazamın başkanlığındaki Vükelâ Meclisi, Adliye ve Mezhepler nezaletinden bu mesele ile ilgili bir tezkere münasebetiyle müzakerelerde bulundu. İzmir'deki Rumların Türk ve İslâm ahaliyi incitmiyecek şekilde gösterilerde bulunmak için her vesileden istifade ettikleri ve bu eşef verici hale nihayet verilmesi hususunda patrikhane nezdinde tesirli teşebbüslerde bulunması isteniyordu. Nazırlar heyeti, Rum patrikhanesi nezdinde yapılacak teşebbüsten maksadı temine yarıyacak bir fayda elde edilemeyeceğini düşündü ve sadece İstanbul'da bulunan İngiliz Amirali Galtorp ile görüşüldüğü sırada bu meselenin münasip bir şekilde ona söylenmesi yolunda bir karar vermekle iktifa etti, bu kararlar Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine bildirilecekti.

İzzet Paşanın istifası ; Tevfik Paşa hükûmeti kuruyor

Harbin bütün mesuliyetini yüklenmiş bulunan iktidar partisi ve onun lideri Talât Paşa, Ekim 1918 başlarında çekilmiş ve yerini müstakil bir şahsiyet olan İzzet paşaya bırakmıştı. Mütareke aktedildikten sonra bu kabine artık vazifesini yapmış gibi görünüyordu. Bu sırada Talât, Enver ve Cemal Paşaların İstanbul'dan habersizce ayrılmaları da bu hükûmeti güç bir durumda gösteriyordu. Gerçi Dahiliye Nazırı Fethi Bey, bu münasebetle, vaki hücumlara karşı müdafaada bulunmuş, bu zevatı kendilerinin de aradıklarını, gitmeleri muhtemel bulunan Almanya ve Avusturya hükûmetleri nezdinde teşebbüslerde bulunulduğu cihetle, kabul görmeyeceklerini bildirmişti. Fakat, onların firarını önleyemediği veya buna göz yumduğu için İzzet Paşa hükûmeti suçlu görülüyor ve zaten yarı İttihatçı bir karakterde sayılıyordu. Umumi efkârda ve basında tasfiyeciler, seslerini gittikçe yükseltiyorlardı. Bunun ve daha bazı

anlaşmazlıkların neticesi olarak, nihayet, sadrazam 9 Kasım'da istifasını Padişaha vermiş ve yeni hükûmeti âyandan Tefvik Paşa kurmuştu. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası kongresini aktederek (6 Kasım), bir müddetten beri çok zedelenmiş bulunduğu ve harbin kaybedilmesiyle de bütün kin ve husumeti üzerine celbetmiş olduğu cihetle ismini değiştirdi ve Teceddüt Fırkası adını aldı¹. Yeni kabinenin kurulmasıyla Mebusan Meclisinde siyâsî partiler faaliyete geçtiler. Gerek Teceddüt Fırkası, gerek bu partinin son tasfiyesi sırasında onlardan ayrılarak diğer bir parti kuran ve başlarında Fethi Bey'in bulunduğu Hürriyetperverân Fırkası veya müstakil birer vaziyet alıp daha mutedil ve zamanın şartlarını takdir ederek harekete karar veren Müstakiller gurubu Tefvik Paşa kabinesinin durumunu görüşmeye başladılar. Rum mebusları gurupu ise kendi aralarında toplanıp iç ve dış meseleleri kendi zaviyelerinden müzakere ediyorlardı. Nihayet 19 Kasım'da bu hükûmet 33'e karşı 91 rey ile Meclisten güven oyu aldı. Güven oyu verenler arasında Teceddüt Fırkası âzaları, adem-i itimat beyan edenler arasında ise başta Fethi Bey'in Hürriyetperverân Fırkası bulunuyordu

Firar edenlerin emlâki haciz olunuyor, Divan-ı Âli meselesi:

Talât, Enver, Cemal Paşalarla arkadaşlarının firarı memlekette geniş akisler uyandırmıştı. Bunların mal ve mülklerinin haczi ile harb içinde faaliyetleri bir çok dedikodulara sebep olan iâşe ve men-i ihtikâr heyetlerinin hesaplarının gözden geçirilmesi hakkında, Mebusan Meclisinde, Hudeyde Mebusu Hıfzı Bey ve arkadaşları tarafından bir tahrir verilmiş ve bu da hükûmete havale olunmuştu. Bu meseleyi 20 Kasım tarihindeki toplantısında

¹ Bundan sonra da bu parti matbuatın tenkit ve hücumlarından kurtulamadı. İsim değiştirmekle acaba parti liderlerinin zihniyetleri değişti mi? diyorlar ze asıl dipkat edilecek noktayı bu olduğunu söylüyorlardı. Talat Paşanın bir münasebetle söylediği "İster istemez çeteciliğe başlayacağız" sözünü diline dolayan o devrin bir muharriri, çetecilik ittihatçı ruhunda hamiyetin diğer şekli idi diyordu. Ona göre, ittihatçı kafası hamiyeti inhisar altında bulundurur, İttihat ve Terakki mensuplarından gayrısını vatan haini telakki ederdi. Maarif Nairı Şükrü Beyin harp esnasında Fransız ve İngiliz mekteplerine Selçuk Hatun, Cem Sultan gibi isimler vermesini gülünç bir cehalet olarak vasıflandıran bu muharrir bu fırka liderlerinin siyasi emellerinin çok geniş olduğunu da belirtmekte idi,

müzakere eden yeni hükûmet, bu hususta lâzımgelen tahkikatın yapılmasına ve bu müddet zarfında bahis konusu olan komisyon âzalarının bir yere savuşmamaları için bir kat daha takyidatta bulunulmasının Dahiliye Nezaretine bildirilmesine karar verdi. Gerçekten, kısa bir müddet sonra Talât, Enver, Cemal, İsmail Hakkı Paşalarla eski Maarif Nazırlarından Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir, eski İaşe Nazırı Kemal, Muhiddin, sabık Halep Valisi Bedri, Ankara Valisi Azmi, müteahhit Bayramzade Hakkı Beylerin uhdesinde bulunan gayrı menkul malların hiçbir sebep ve suretle başkasına ferağına müsaade edilmemesi Defter-i Hakanî Müdüriyetine bildirildi, İstanbul ve civarındaki çiftliklerine, vilâyetlerdeki emlâkine, Millî Bankada tesbit edilen 50.000 lira paraya, yine bankalarda bulunan ve kendi namlarına kayıtlı hisse senetlerine el konuldu, bu suretle de bunların iddia olunan suiistimal ve irtikâpları ile devlet hazinelerine ve millî menfaatlere verdikleri zararların kısmen olsun tazmin ve telâfi edileceği ümidi beslendi. Bu arada, Enver Paşaya ait Abraham Paşa çiftliği meselesi adliye ve basına intikal etti. İddiaya göre, Enver Paşa, âyan âzasından Abraham Paşanın Büyükdere'deki çiftliğini yok bahasına ve cebri bir şekilde satın almış, bu defa, onun memleket haricinâ gitmesi ile, Abraham Paşa veresesi tarafından aleyhine dâva ikame edilmişti. (15 Kasım). Bu çiftlik Büyükdere'den başlayarak Rumeli Fenerine kadar 25.000 dönüm araziyi ihtiva etmekte ve içinde köşkler, çayırklar, ormanlar ve çiftlik tesisleri bulunmakta idi. Harb içerisinde, Başkumandan vekili, Büyükdere bölgesinin harp mıntakası addedildiğini ve çiftlik arazisinin askerî bakımdan devlete lüzumlu olduğunu bildirerek bu çiftliğin devlete satılmasını Abraham Paşaya teklif ettiği, Paşanın bu teklifi reddetmesi üzerine askerî işgal altına alınarak içindeki eşya ve hayvanata da el koeulduğu, bundan sonra ise, veresenin istimlâk tehdidi ile 70.000 liralık çiftliği, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşanın da tavassutiyle, 16.500 liraya satmaya zorlandığı söyleniyor, fakat, ferağ ve takririn devlete değil, Enver Paşa lehine yaptırıldığı iddia olunuyordu. Bu mesele daha aylarca

umumi efkârı işgal edecek ve aşağıda görüleceği veçhile bir Meclis-i Vükelâ toplantısında müzakere konusu olacaktır.

Diğer taraftan, Mebusan Meclisi, eski hükümet erkânının Divan-ı Âliye sevki meselesini de müzakere ediyordu. İzzet Paşa Kabinesinin istifası sırasında bu mesele ile meşgul olmak üzere hususî bir encümen kurulmuş ve meclisin içinde buna “Beşinci Şube” denilmişti. Evvelâ Sait Halim Paşa ile Çürüksulu Mahmut Paşaların sorguya çekilmesi kararlaştı. Sonra, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey de (Menteşe) bu encümene davet edildiği cihetle divan riyasetinden istifa etti. Harbin devamı müddetince başta bulunan Sait Halim Paşa ve Talât Paşa kebineleri âzaları, bu arada Maliye Nazırı Cavit Bey, eski Dahiliye nazırlarından İsmail Canbulat Bey vesaire, birer birer sorguya çekildi. Sait Halim Paşaya, Meclis-i Mebusanda “Beşinci Şube” âzaları, harbin çıkmasında gerek Enver Paşanın tahakkümü, gerek hukukuna vaki olan tecavüz karşısında niçin istifa etmediğini sordukları zaman, o şöyle cevap vermişti

“Onlar bir çılgınlık yaptılar, onların başında bulunmazsam belki daha büyüklerini yaparlar diye istifa etmedim”

Tevfik Paşa hükûmeti muhtelif komisyonlar kuruyor :

Mütareke şartlarının tatbik şekillerine nezâret etmek ve, Harbiye Nezaretinin, bazı yabancı zâbit ve erlerin ötede beride yakışsız tavır ve vaziyetler aldıkları yolunda Vükelâ Meclisine şikâyetten de anlaşıldığı veçhile, bunun dışında vaki olan hareket ve muameleleri düzelterek, Mondros mütarekesi şartlarını uygulamak üzere Hariciye Nezaretinin Moskova sefiri Galip Kemali Bey’in (Söylemezoğlu) Başkanlığı altında muhtelif elçilikler müsteşarlarından mürekkep bir komisyon teşkil olunmuştu (19 Kasım). Bu komisyona İngiliz, Fransız ve İtalyan zâbitlerinden birer kişi iştirak edecek ve komisyonun alacağı kararlar Hariciye Nezareti ile İtilâf devletleri mümessillerinin tasvibine sunulacaktı. Komisyon Başkanı Kasım ayı sonlarına doğru, gazetecilere bu komisyonun teşkilindeki sebepleri anlattığı sırada demişti ki : “İtilâf devletleri

erkânı. hakkımızda fevkalâde hüsn-ü niyet sahibidirler fakat onların bu hislerini takviye etmek, diğer unsurlar tarafından mütemadiyen aleyhimizde icra edilen telkinlerin doğru olmadığını ispat eylemek lâzımdır". Galip Kemali Bey bu komisyondaki çalışmalarının ve uğradığı güçlüklerin tafsilâtını bize, bu hâdiseleri açıklıyan kıymetli hâtıratında (Başımıza gelenler, Kanaat kitabevi 1939) uzun uzadıya hikâye etmektedir.

Hükümet bir de, Harbiye Nezaretinde Suiistimaller, hesapları ve seyyiâtı tetkik komisyonu" adıyla bir komisyon kurmuştu (Kasım sonları): Seferberliğin ilânından beri Başkumandanlık vekâleti ve Harbiye Nezareti daire ve şubelerinde vukua gelmiş olan suiistimalleri tetkik ve mesullerini meydana çıkarmak üzere Harbiye Nezareti müsteşarı mirliya Mustafa Hilmi Paşa'nın başkanlığında Erkânı Harbiye miralaylarından Hasan Tosun, Sabri ve Behçet Beylerden mürekkep olan bu komisyon çalışmalarına başladığı sırada aynı nezarete, Enver ve Cemal Paşaların muhakemesi için ayrıca bir Divan-ı Harb de teşkil olundu. Diğer taraftan, Meclis-i Adliye Encümeni, Trablus, Balkan ve Harb-i Umumi müsebbiplerinin aftan müstesna tutulmaları ve en ağır cezalar ile cezalandırılmaları adâlet icabındandır diyerek bir mazbata tanzim etti ve bu, Dahiliye Encümeni tarafından da küçük bir değişiklik ile kabul olundu (Kasım sonları). Mamafih bu mesele, Aralık ayı başında, Âyan Meclisinde tartışmalara sebep oldu. O sırada Âyan âzasından bulunan Damat Ferit Paşa, Meclis Başkanlığına harbin sebepleri, Divan-ı Âli teşkili ve tetkik-ı seyyiat komisyonu münasebetiyle bir takrir vermiş ve bunda, icrâî kuvvetin adliyeye bu suretle müdahalesinin câiz olmayacağını, hükümetçe, itham edilen sanıklar hakkında derhal müddei umumiliğin dikkatinin çekilmesinin icabettiğini belirtmişti. Âzadan Çürüksulu Mahmut Paşa'nın, kendisine, Divan-ı Âlinin teşekkülünü, niçin yeni seçimlerin neticesine bırakmak istediğini sorması üzerine de, şu cevabı vermişti: "Mesele- nin iki safhası vardır. Biri, memuriyet vazifelerini kötüye kullananların memuriyetlerine taallük eden vazifelerinden, diğeri de,

bunların umumî hukuka vaki tecavüzlerinden dolayıdır. İkinci şıkkın esasen Divan-ı Âliye taallûku yoktur. Meclis-i Mebusanın şimdiki durumu eski nazırları ithama müsait değildir. Bu meclisin mürettep adedi 256 olduğu halde bugün sadece 156 kişi mevcuttur. 100 mebusun noksan olması o itham hakkını Meclisden nezeder. İhtimal itham edilen kimseler ileride “Eğer meclisin 100 âzası daha bulunsaydı biz itham olunmazdık” diyebilirler. “Meclis-i Ayanında mürettep adedi 48 olduğu halde hâlen 30 kişi vardır.” Mahmut Paşanın fikrine göre, yeni seçimlerin yapılması meseleyi uzatacaktır. Halbuki âzadan Aristidi Paşa da Damat Ferit Paşayı desteklemektedir.

Bu gibi komisyonların yanında Tevfik Paşa hükümeti, 25 Kasım'da yaptığı bir toplantısında başka mahiyette bir encümenin kurulmasını da karar altına almıştı: Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı kısımları hakkındaki yabancı emellerinin haklarımıza bir tecavüz teşkil etmesi sebebiyle Suriye, Irak, Halep ile Rumeli'de ve Şark vilâyetlerinde bulunan Türklerin, muhacirlerin tarihî hak ve mevcudiyetlerini ispat edecek tarihî ve istatistik vesikaları toplamak ve bu hususta incelemelerde bulunarak neticelerini broşürler halinde neşretmek üzere belli-başlı zavattan mürekkep bir encümen teşkiline âcil bir lüzum görüldüğünü ve bu maksada harcanacak masrafların muhacirîn tahsisatından ödenmesinin mümkün olamayacağı Dahiliye Nezaretinden bildirilmiş ve Vükelâ Meclisi de bunu münasip görmüş, ancak broşürlerde yurdumuzdaki Kürt unsuru hakkında da yeter derecede malûmat bulunması, bunu temin için bu unsura mensup bir iki zatın da bu encümene memur edilmesi muvafık olacağını düşünmüştü. Belki de, bu hazırlıklardan mülhem olarak, Aralık ayı başlarında, Çürüksulu Mahmut Paşanın “Sulh ve müsalemete muhtacız, ecnebi sermayesine müftakırız. Bitaraflığımızı muhafazaya mecburuz” diyerek Âyân Meclisine bir takrir verdiği görülmektedir.

İstanbul'un askeri işgali ile istekler başlıyor, sansür konuyor

Kasım ortalarında birer Fransız ve İngiliz zâbiti telgraf müdürü

ile görtüşerek, resmî muhaberelelden maadasını kontrol yetkisine, mütareke şartları mucibince, salâhiyettar olduklarını bildirmiş ve İstanbul-Köstence, İstanbul-Odesa kabloları hakkında ilgilenmişlerdi. Daha sonra İngiliz Amirali, İstanbul ile İtilâf memleketleri arasında yapılacak muhaberenin kendi taraflarından kontrol edileceğini ve Osmanlı hükûmeti isterse, dahilî asayiş bakımından, memleket içindeki muhabereyi kontrol eyleyebileceğini bildirdi ve böylece İstanbul 've Beyoğlu postahanelerine Fransız zâbitleri yerleştirildi. Aralık ayı başında ise, matbuat sansürü başladı ve İttihat ve Terakki hükûmetinin son zamanlarında kaldırılmış olan sansür yeniden canlandı. O günlerde, Vükelâ Meclisinde verilen bir karar gereğince, gazeteler çıkmadan önce sansür usulüne tâbi tutuldu. Bu maksatla çıkarılan resmî tebliğ hakkında yorumda bulunan bir gazete bu hususu bir mecburiyet gibi görmekte ve bunu iki nokta-i nazardan muhakeme etmektedir evvelâ, İstanbul'da her gün gelip giden galip devletlerin kara ve deniz kuvvetlerinden de anlaşıldığı üzere, burası Rusya'ya karşı hareket üssü olarak kullanıldığından, bu devletler mümessillerinin askerî hareketleri açıklamaktan men için gazetelerin neşrinden önce bir sansüre tâbi tutmaları ve Bab-ı âlî'nin böyle bir istek karşısında sansürü kabule mustar kalması kolayca izah edilebilecek bir şeydir ve bundan dolayı hükûmeti suçlandırmak insafsızlık olur. İkincisi, bu vesile ile kayıt ve tahditlerin genişletilmiş ve şümullendirilmiş olmasıdır ki, hükûmet, bu suretle dedikoduların ve şahıs haysiyet ve şereflerine vuku bulacak tecavüzlerin önüne geçmek iddiasında idi. Halbuki bu yolda hareket edenlere karşı kanunî takibat yapmak zaten kabildi ve bir bakıma, hükûmet bu vazifesini şimdiye kadar ihmal etmiş, Rumca gazetelerin bir aydan beri halkı heyecana düşürtücü ve tahrikâmiz yazılarını, matbuat kanununa göre cezalandırmak mümkün iken, hiç biri aleyhine takibat icra ettirmemişti.

Kasım ayı sonlarında İtilâf kumandanlığı, hükûmete müracaatla, hastahane yapılmak ve buraya İngiliz ve Fransız hasta esirlerini yatırmak üzere Harbiye mektebinin 72 saat gibi kısa bir zamanda kendilerine teslimini istediği gibi, Aralık ayı sonlarında da Fransız

visamirali Amet ve İtilâf kuvvetleri kumandan muavini general Boneau taraflarından, hazineyi çok müşkül duruma sokacak, ağır malî taleplerde bulunuldu : bunlardan birincisi İstanbul'da bulunan deniz kuvvetlerinin masrafları için hiç geciktirilmeden 120.000 lira istemekte, diğeri ise Fransız işgal ordusunun Aralık ayı masraflarının karşılanması için derhal 30 Aralık gününden 18 saat önce behemehal 200.000 liranın ödenmesini âdeta emretmekte idi. Bu hususta Maliye Nezareti kendilerinden tamamlayıcı izahat istemiş, buna karşı askerî idareleri için bu parayı istemiye ve almıya memur olduklarını, malî ciheti ve mahsup muamelesi hakkında herhangi bir beyanda bulunmaya yetkili olmadıkları cevabını almıştı. Gerçi, hükûmetin o sırada büyük bir malî sıkıntısı vardı, fakat, Maliye Nezareti, sonradan müzaheret ümit ettikleri İtilâf devletlerini memnun bırakmayı münasip görüyor, bu paranın Fransa hükûmetine avans suretiyle verilmesi uygun görüldüğü takdirde, Osmanlı Bankasındaki şartta bağlı cari hesaptan ödenmesinin mümkün olacağını nazırlar meclisine arz ediyor, ancak, işgal kuvvetleri refakatindeki malî müşavirin de bildirmiş olacağı veçhile, hazinenin sıkıntısına karşı, devletler tarafından Osmanlı hükûmetine malî yardımın çabuklaştırılması meselesinin de bu isteklere cevaben kumandanlara bildirilmesine mezoniyet verilmesini temenni eyliyordu. Nazırlar Meclisi 31 Aralıkta Tefvik Paşanın başkanlığında yaptığı toplantısında Maliye Nezaretinin düşüncelerini tasvip etti ve gerekeni yapmasını kendilerine bildirdi.

Diğer taraftan, hazine, esas itibariyle, güçlükler içinde bulunmakla beraber, icabında carî sene bütçesine fevkalâde ödenekler ilâvesi hakkında kanun çıkarılmasına da teşebbüs olunuyordu. Vükelâ Meclisinin 24 Kasımdaki toplantısında, kurtarılmış vilâyetlerimiz -ki bunda şüphesiz Doğu Anadolu bölgesi kastedilmekte idi- için 1334 (1918) malî sene bütçesine 5.000.000 lira fevkalâde tahsisat ilâvesi hakkındaki altı maddelik kanun lâyihasının Mebusan Meclisi riyasetine sevk edilmesini kabulü, buna bir misal olarak gösterilebilir.

Ermeni tehcirleri ile ilgili olarak kurulan heyetler

Mütareke ile ve bunu müteakip her vesile ile Ermenilere karşı Harb içinde tatbik edilen tehcir muamelesi bahis konusu ediliyor, yukarıda görüldüğü üzere, Mebusan Meclisine de bu keyfiyet aksettirilmiş bulunuyordu. Bu mesele hakkında, padişah Vahdettin' in 23 Kasım'da Dayly Mail gazetesi muhabirine verdiği ve bilâhara Tayms gazetesinde neşrolunan beyanatında da buna temas edilmişti. Padişah diyordu ki: "Türkiye'de bazı siyasi komiteler tarafından Ermeniler hakkında icra edilen muameleye büyük bir teessür ile muttali oldum. Bu gibi fenalıklar ile aynı vatana mensup evlâtlar arasında vuku bulan mütekabil kitaller kalbimi kırdı. Saltanata geçer geçmez bu vakalar müsebbiplerinin son derece şiddetle cezaya çarptırılması için derhal tahkikat açılmasını emrettim. Muhtelif sebepler bu emrimin süratle yerine getirilmesine mâni oldu fakat bugün bu mesele bütün teferruatıyla soruşturulmaktadır"

7 Aralıkta âyandan Azaryan Efendi'yi kabul ederek, ona Ermenilere karşı irtikâp edilen mezalimden dolayı teessüflerini, bu yolsuzlukların bazı kimseler tarafından yapılıp bundan dolayı Türkleri itham etmenin hakkaniyete muvafık olamayacağını bildirmiş, Ermeni milleri hakkında iyi niyetlerle mütehassis olduğunu ve ecdadının mesleğini takipten geri kalmıyacağını temin etmişti. Yine Aralık ayı başlarında İstanbul İstinaf Mahkemesi müddei umumisi İhsan Bey, Ermenilerin tehcir ve katlinde methaldar olanlar hakkında, muttali olur olmaz müddei umumilerin, bu türlü cürümlerden dolayı umumî hukuk namına derhal kanunî takibata geçmeleri lüzumunu ilgililere tebliğ etti. Ve bu suretle tehcir zamanında yapıldığı iddia olunan mezalim ve yolsuzlukları mahallinde incelemek ve şikâyet sahipleri ile de bizzat temasta bulunmak üzere Adliye ve Dahiliye memurlarından mürekkep komisyonlar teşkili cihetine gidildi. Bu ayın ortalarında Vükelâ Meclisi bu vazife ile görevli olarak on heyetin şu bölgelere gitmesini kararlaştırdı

1 — Ankara, Kastamonu vilâyetleriyle Bolu sancağına, 2 — Trabzon vilâyeti ile Samsun livasına, 3 - Hüdavendigâr (Bursa), Edirne vilâyetleriyle Çatalca sancağına, 4 — Aydın vilâyeti ile Çanak-kale, Karesi sancaklarına, 5 — Konya vilâyeti ile Eskişehir, Karahisar (Afyon), Kütahya sancaklarına, 6— Sivas vilâyeti ile Kayseri, Yozgat sancaklarına, 7— Erzurum, Van, Bitlis vilâyetlerine, 8 — Diyarbakır, Mamuretülâziz vilâyetlerine, 9 — Adana vilâyeti ile Maraş sancağına, 10— Urfa, Zor, Antep sancaklarına.

Ermeniler lehine mütemadi tesir ve tazyiklerde bulunanlar, daha sonraki olaylarda da görüleceği üzere, bilhassa İngilizlerdi. 11 Aralıkta İstanbul'daki İngiliz siyasi şahsiyetlerinden birisi Ermenice Azadamart gazetesi yazarlarından birine "Emin olabilirsiniz ki bizler Ermenilerin ıstıraplarına bir an evvel nihayet verilmesini kalben arzu ediyoruz" demişti. Bu sıralarda Mebusan Meclisinde bu mesele hararetle görüşmelere mevzu oluyordu. Bir defasında Musul Mebusu Mehmed Emin Bey dayanamamış ve mecliste Ermeni, Rum ve Arap mazlumlariyle beraber Türk mazlumlarının da dâvası olduğu, yapılan fenalıklarda Türk'ün zerrece kabahati bulunmadığı hakkında beliğ bir hitabede bulunmuştu. Gerçekten, Ermeni ve Rum tahkik heyetleri teşekkül ettiğini gören Şam, Asir ve Kudüs mebusları harekete geçmişler, 12 Aralık'ta Nukelâ Meclisine verdikleri bir dilekçe ile, evvelâ, Aliye Divan-ı Harb-i Örfisi icraatına dair neşrolunan kitabın bir heyet vasıtasıyla hemen retkik ettirilerek kanunsuz hükümlerin mevcudiyeti anlaşıldığı takdirde İstanbul'da bulunan bu Divân-ı Harbin reis ve âzaları hakkında takibata geçilmesini istemişlerdi. Mamafih, bu suretle adaletin tecellisinin Türk-Arap kardeşliği lehine anlaşmayı ve birliği sağlayacağından şüpheleri olmadığını da ilâve etmeyi ihmal etmemişlerdi.

Millî Kongrenin beyannamesi

Bütün memleketin üstüne çöken kötümserlik ve ümitsizlik içinde kurtuluş çareleri düşünenler de yok değildi. Tehditkâr bir

şekilde ufuklarda beliren kara bulutları dağıtmak, berrak bir semaya millet ve memleketi çıkarmak aydınların ilk vazifesi gibi görünüyordu. İlim ve kültür merkezi İstanbul'da resmî, yarı resmî ve hususî bir çok müesseseler, kültür ve meslek teşekkülleri vardı. Bazı siyasi partilerin de katıldığı bu münevverler zümresi Aralık ayının başında oldukça geniş mikyasta bir teşebbüse girişti ve "Millî kongre" adı altında bir "Millî Birlik Cephesi" kurmaya çalıştı. Bu hususta 7 Aralık'ta neşredilen millî kongre beyannamesi bu asıl fakat kısa ömürlü hareketin gaye ve programını şöyle tesbit etmekte idi

"Maksat ve gayesi programının birinci maddesinden anlaşılacağı üzere, devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihî anlarda bütün insanîyet ve medeniyet âlemine karşı vatanın yüksek ve hayatî hak ve menfaatlerini temin ve müdafaa gibi mühim bir vazife ile teşekkül eden ve faaliyete başlayan ve millî kuvvetlerin (Kuvay-ı Milliye), birleştirilmesinden tek veya toplu haldeki bütün çalışma ve faaliyetlerin tanzim ve müsterek gayeye doğru sevk ve idaresinden ibaret bulunan ve devlet merkezinde teessüs ve taazzuv etmiş başlıca heyet ve siyasi partilerin mümessil ve murahhaslarının iştirakiyle kurulan (Millî Kongre) son toplantısında programını şu suretle tesbit etmiş ve katî şekilde faaliyet sahasına geçmiştir.

Kuruluş şekline göre, millî müesseseleri sinesinde toplayan ve bu itibarla umumi efkârın ve memleket menfaatlerinin temsilcisi ve millî koruyucusu olarak ortaya atılan (Millî Kongre) bütün teşebbüs ve kararlarının iç ve dışta böylece telâkki ve kabul olunmasını sağlayacak esaslar dairesinde çalışacaktır. Kongre, umumî kâtipliğine namzet muhterem zevatı ve ihtisas, iş bölümü esaslarına göre çalışacak encümenlerini ve bunların isim ve mahiyetleri ile vazifelerini tâyin eylemiştir. Millî Kongre, milletin vücutlariyle iftihar ettiği memleket içinde ve dışında tanınmış bütün yüksek şahsiyetlerin irşat ve müzaheretlerinden faydalanacak, şimdiye

kadar millet ve memleketin haklariyle ve mukadderatı ile ilgilenmek üzere vücade getirilen Türk kadınlarının cemiyetlerini de çalışmalarına iştirak ettirecektir. Millî Kongre, vatanın aydın ve mütefekkir bütün evlâdını tabiî âzası sayar ve hepsini hususî bütün emeller ve ihtirasların üstünde bulunan maksat ve gayesi etrafında toplanmaya davet eyler. Bütün fikrî ve ilmî kuvvetleri birleştirmek ve temsil etmek gibi çok mühim bir vazifeyi üzerine alan Kongre, muhtelif unsurların memleketin hakikî menfaat ve ihtiyaçlarını kavriyan temsilci ve erkânı ile temasa ve bunların arasında ahenk ve yakınlık tesisine çalışacaktır. Ancak siyasi ve iktisadi istiklâliyle yaşıyacak olan vatanın en mühim hak ve menfaatlerini temin ve müdafaa maksadiyle ve memleket umumi efkârının tercümânı olarak milletin en meşru ve tabiî isteklerini bütün insanlık ve medeniyet dünyasına duyurmak emelilyle neşredilecek vesika ve risalelerin muhtevaları arasında birlik ve beraberliğin bulunması lüzumu üzerine herkesin dikkatini celbetmeyi vazife bilen Kongre, bu gibi teşebbüslerin daima bir kanaldan geçmesini temin edecektir. Millî Kongre, bilhassa bu mühim nokta üzerinde aydın ve mütefekkirlerimizin durmasını ve düşünmesini, harice karşı milletin bütün emel ve isteklerinde beraber görünmesi zaruretinin hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamasını talep eyler.

Madde 1 — Bütün “Kuvay-ı Milliye”yi birleştirmek maksadiyle İstanbul’da kurulmuş ve taazzuvunu tamamlamış bilumum heyet, cemiyet ve siyasi partiler davet olunarak 29 Kasım 1334 tarihinde millî talim ve terbiye cemiyetinde yapılan toplantıda şu aşağıdaki cemiyet, heyet ve siyasi partilerin ikişer temsilcisinden teşekkül etmiştir: Edebiyat Fakültesi - Üsküdar Türk Ocağı - Teceddüt Fırkası - Türk Ocağı Hürriyetperverân Avâm Fırkası - Hukuk Fakültesi - Himaye-i Etfal Cemiyeti - Darülmuallimînler mezunları cemiyeti - Donanma Cemiyeti - Radikal Avâm Fırkası - Tıp Fakültesi - Galatasaraylılar Yurdu - Fünun Fakültesi - Kabataş Teâvun Cemiyeti - Kadınları çalıştırma Cemiyeti - Müdafaa-i

Milliye Cemiyeti - Matbuat Cemiyeti- Muallimler Cemiyeti
-Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti- Millî Türk Cemiyeti-.

Madde 2 — Bunun dışında kalan bilcümle cemiyet, heyet ve siyasi fırkaların dahi kongreye ikişer murahhas göndermek suretiyle iştiraki ve bir cemiyet veya heyete mensup olmıyan kimselerin toplantılarda hazır bulunup müzakere konusu hakkında görüşünü bildirmeye hakkı tanınmaktadır.

Madde 3 — Kongre, bugünkü vaziyet karşısında vatanın hak ve menfaatlerini müdafaa ve istihsal etmek sebep ve vasıtalarını sağlamaya çalışacaktır.

Madde 4 — Kongre gayesine ulaşmak için

I. Millet (Türk devletinin) milletler cemiyetine hür ve müstakil bir millet sıfatiyle dahil olabilmesi için icabeden tedbirleri almıya

II. Basında, vatanın hak ve menfaatlerine uygun şekilde fikir birliği ve tesanüt yaratılmasına,

III. Muhtelif lisanlarla, risale ve gazete neşrine, konferans ve içtimalarla umumî efkârın aydınlatılmasına,

IV. Ecnebi memleketlere heyetler gönderilmesine

V. Osmanlı unsurları arasında anlaşma ve kardeşlik tesisine

VI. Kongrenin teşebbüslerine karşılık olacak masrafları temin etmek için kongreyi teşkil eden heyet, cemiyet ve fırkaların ve icabında yalnız millet fertlerinin yardımına müracaata çalışacaktır”

Görülüyor ki, “Millî Kongre” her şeyden evvel memleketin yüksek menfaatleri uğrunda millî birliğin teminini ön plânda tutuyordu. O sıralarda geniş ve objektif düşünen her münevver bilhassa bu mesele üzerinde duruyor, vatanın selâmete kavuşmasında tek çare bunu görüyordu. Nasıl ki, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Mustafa Kemal Paşanın ittihatçı olup olmadığını kendisine soran, baba dostu ve Damat Ferit Paşa kabinesinin nazırı Mehmet Ali Bey,

aynı günlerde, birlik ve beraberlikten bahsetmiş, artık ittihatcı-
itilâfçı ayrılığının unutulması lâzımgeldiğini ima eylemişti.

*Mebusan Meclisi fesholunuyor, Hürriyet ve İtilâf Fırkası faaliyete
geçiyor*

Bilhassa Aralık ayı başlarından itibaren Mebusan Meclisi bir çok tenkitlere ve târizlere hedef oluyordu. Gazetelerde sık sık Mebusanın tasfiyesinden bahseden yazılara raslanmakta, bilhassa Padişah ve kısmen de hükûmet, meclisin çalışmalarından memnun görünmemekte idi. Umumi af kanunu bir türlü meclisten çıkmıyor, bu arada siyasi suçluların affı meselesi uzun tartışmalara sebep oluyordu. Mebuslardan bir kısmı bu gibilerin muhakeme altına alınmasını ve sonunda beraat edenlerin tahliyelerini istiyor, bazıları da - ki bunlar arasında İstanbul Rum mebusu Hrelambidi ve Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendiler de görülmektedir- siyâsi suçluların mahkemeye sevkini ve bu kanunun da büsbütün reddini teklif ve bu görüşü müdafaa ediyorlardı.

21 Aralıkta, meclisin feshine karar verildiği gün, sadrazam Tevfik Paşa saraya giderek Padişahla bu meseleyi görüşmüş ve ikisi Mebusan meclisinin feshinde sözbirliği etmişlerdi. Bunun zahiri sebebi hükûmetten vaki olan bir istizah (gensoru) takriri idi. Bu gensoru neticesinde kabineye güven oyu verilmeyeceğini, sadrazam, Âyan ve Mebusan Meclisleri reislerinden öğrenmiş ve buna karşılık bu tedbirin tatbikını uygun bulmuştu. Kararlaştırılan şekle göre, mebusların sorusu cevaplandırılacak, izahat vermekten kaçınılmıyacak, fakat, sonunda, Kanunu Esasinin yedinci maddesine uygun olarak Meclisin dağıtılması hakkındaki Padişahın iradesi okunacaktı. O sırada mabeyin başkâtibi bulunan Ali Fuat Bey (Türk geldi) Padişahla sadrazamın bu kararına itiraz etmek istemiş ve Vahdetin'e hitaben: "Mademki mecliste vaki olacak istizaha nazırlar heyeti cevap verecektir, sonunda güvensizlik oyu verilirse, vekillerin değiştirilmesi veyahut meclisin feshi hususundaki kanunî hakları kullanılabilir ve bu takdirde kanun ve usule daha muvafık ve itiraz

kapısını kapıyacak bir harekette bulunulmuş olur” demiş ise de, orada hazır bulunan Tevfik Paşa da bunu kabule yanaşmamış, mucip sebep olarak da, Mebusan Meclisinin bir aydan beri umumî af kanununu ve memleketin inzibatını sağlayacak polis kanununu çıkarmadığı halde bu meselelerden dolayı hükûmeti tenkit etmekten geri durmadığı ve hükûmetin verdiği kanun lâyhalarını encümenlere bile havale etmediğini, ne yapılırsa yapılsın hükûmeti düşürmeye azmetmiş olduklarını ve o günkü siyasi durum içinde işleri idareye imkân bulunmadığını ileri sürmüştü. Padişah da bu mevzuda kendisine iltihak edince ve “bunlar velinimetlerine karşı bir vefa eseri göstermek istiyorlar” diyerek Mebusan Meclisini, hâlâ İttihat ve Terakki Fırkasının eski liderlerine bağlı gösterince, bunun dağıtılması bir emr-i vaki haline geldi. Aynı gün, sadrazam, siyasî zarurî sebeplerden dolayı Mebusan Meclisinin feshi lâzımgeldiği ve Kanunu Esasinin yedinci maddesinin hükümdara tanıdığı hakka dayanarak Meclisi dağıttığı yolunda Padişahın iradesini hâm il olarak meclise gitti. Fevkalâde ve tarihî 21 Aralık 1918 günü Mebuslardan Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey’in hükûmetten siyasi vaziyet hakkındaki istizahına Hariciye Nazırı cevap verdi. O günkü elim vaziyete sebep olanlar, macera arayan bir fikir ile memleketi muharebeye sokanlar, tehcir işleri, asayiş ve emniyet meselesi, ihtikâr, iaşe, sansür.. Hulâsa bütün dertler ortaya döküldü, konuşuldu, tartışıldı ve eski hükûmetin yaptığı fenalıklar otuz kırk gün içinde giderilemez dendi ve en nihayet meclisin feshi hakkındaki “irade-i padişahi” okunarak meclis dağıtıldı. Mebuslardan bir kısmı bunun bir darbe-i hükûmet olduğunu söylüyor, diğer bazıları da hükûmetin bütün mesuliyeti Mebusan Meclisine yüklemek suretiyle meclisi dağıtmıya muvaffak olduğunu bildiriyordu.

Şimdi anlaşılması lâzımgelen bir mesele vardı : yeni seçimler ne zaman ve nasıl olacaktı? Kanunu Esasiye göre dört ay zarfında yapılması lâzımdır, halbuki Padişahın iradesinde bu husus açıklanmamıştı. Bu mesele hakkında kendisinden malûmat isteyen gazetecilere

Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, her şeyden evvel muhacırların avdeti, askerin terhisinin sona ermesi, umumî sulhun kararlarştırılmasını beklemek, yani, işgal edilen memleketlerin vaziyetlerinin belli olması gibi hususların halli lâzımgeldiği şeklinde cevap vermişti. Zaten bu zat, bir ay evvel de seçim meselesinde fikrini bildirmiş, hükûmetin bu konudaki prensibinin, cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün unsurların siyasi haklarından tam bir musavvat ve adalet dairesinde faydalanmalarını sağlamak olduğunu söylemişti. Meclisin feshi meselesinde dikkate değer bir nokta Padişahın, kararın alınacağı gün kendisini ziyarete gelen Ayan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'e bundan hiç bahsetmemesidir. Baş mabeyinci Lütfi Simavi Bey'e, Vahdettin, "ihtiyarla (yani sadrazam Tevfik Paşa) tertip ettik. Meclis-i Mebusanı feshediyoruz" dediği vakit, o da, "yirmi dakika evvel kabul buyurduğunuz Ayan Reisi ile tabîi istişare edilmiştir" diye düşüncesini bildirmiş, fakat, muhabatından "hayır Ahmet Rıza Bey'in katiyen haberi yoktur. O da herkes gibi fesih haberini alacaktır" cevabını almıştır. Halbuki, Hürriyet ve İtilâf fırkasına mensup olan Mehmet Ali Bey, meclisin fershedileceğini daha önceden biliyor ve 20 Aralıkta bunu Ali Fuat Paşaya (Cebesoy) söylüyordu.

Hakikaten, meclisin feshinin hemen ertesi günü Hürriyet ve İtilâf ile Kürdistan Fırkası (Cemiyeti) arasında bir yaklaşıma görülmektedir. Bunu da şöyle izah etmektedirler : öteden beri Hürriyet ve İtilâf Fırkası muhtelif unsurların menfaatini gözönüne alarak elem ve kederlerine katılmaktadır ve bu yüzden Kürdistan cemiyeti oybirliği ile Hürriyet ve İtilâf fırkasına yardım ve müzahereteye karar vermiştir. Keza bu siyasî parti ile sulh ve selâmet cemiyeti de, yeni meclisin açılmasına kadar, teşkilât, program ve tüzükleri dahil olmak üzere yine bu ayın sonlarında birleşmişlerdi.

II

İŞGALLER VE MÜDAHALELER KARŞISINDA TEVFİK PAŞA HÜKÛMETİ GÜÇ DURUMDA

(Ocak-Şubat 1919)

İşgaller başlıyor

Mütarekeyi müteakip ilk işgal ve tecavüz hareketi, bu mütarekenin hükümlerine açık bir şekilde aykırı olduğu halde, Musul'a karşı vuku bulmuştu. Çünkü, mütareke yapıldığı zaman, Güney bölgesinde hududumuz Âsî nehrinin denize döküldüğü yerden başlayıp Antakya'nın cenubundan geçerek Fırat nehrine varır ve oradan biraz güneye indikten sonra Doğuya doğru uzayan Musul ve Süleymaniye'yi içine almak üzere İran hududunda sona ererdi. Bu hudut, müttefikler tarafından 7 ve 16 ıncı maddeye dayanılarak ve Musul'dan başlamak üzere mütemadiyen tecavüz edilmiş ve böylelikle ilk işgal burada başlamıştı. Daha İzzet Paşa hükûmeti zamanında, Amiral Galtorp ile müzakere ve tartışmaya konu olan bu mesele, Tefvik Paşa hükûmeti kurduğu sırada, İngilizlerin katî talep ve kararları neticesinde, işgal ile sona erdi ve bu hâdise karşısında umumî efkâr hayrete düşüp sebebini öğrenmek isteyince, hükûmet mahfilleri bu hususta bilgisiz olduklarını söylemekle yetindiler.

Aradan on gün geçmeden, memleket, İskenderun'un işgali haberiyle büyük bir elem duydu. İddiaya göre, Fransızlar tarafından yapılan bu işgal, asayiş iade için değil, fakat İtilâf donanmasının harekâtına bir deniz üssü yapmak maksadiyle vuku bulmuştu. Diğer yandan, da boğazlar ve bu arada Kilidülbahr ile Seddübahır

arasındaki kale ve istikâmlar İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından tamamen işgal olunmuş, ayrıca Çanakkale ve Gelibolu'ya da mütrefik kuvvetleri çıkarılmıştı. Kasım 1918 nihayetlerinde Çanakkaledeki İngiliz karargâhının Gelibolu'ya nakledildiği de görülmüştü. Yine bu sırada bir Fransız ve üç İngiliz harb gemisi Samsun'a gitmiş, amiraller karaya çıkarak mutasarrıftan dahilî asayiş hakkında izahat almak istemişlerdi. Çünkü 30.000 kadar eşkıyanın bu bölgede geniş çapta haydutluk yaptıkları, gelen yolcuları soydukları, katil ve ihrak hareketlerine giriştikleri yolunda heyecanlı haberler geliyordu. Kendilerine Poritos Rumları diyen ve geniş emeller besliyen bu mıntaka Rumları, daha sonra gösterileceği üzere, asıl tethiş yapan Rum çetecileri olduğu halde, memleketlerinin emniyet ve asayişini çok bozuk gösteren haberlerle Avrupa umumî efkârını aldatmak ve Karadeniz bölgesinde bir yabancı devlet işgalini kolaylaştırmak ve hazırlamak istiyorlardı. Samsun mutasarrıfı, İtilâf kumandanlarına bu hususta cevap veremeyeceğini bildirdi ve şimdilik biremr-i vakii savuşturdu ise de, mesele, bundan sonra müzmin şeklini daha uzun müddet muhafaza etti.

Adana ve havalisi heyecan ve endişe duyuyor, teşkilâtlanıyor :

Aralık 1918 ortalarında, Adana'nın işgalinden bir iki hafta önce ve ordumuzun bu bölgeden çekilmesiyle endişeler başladı. Gazeteler Kilikya'nın istikbali hakkında aldıkları acı haberleri yazdıkça heyecan arttı. Evvelâ, burasının ana vatandan ayrılması tasavvurlarına karşı protestolar yapıldı. Adanalıların Türk kalmak istediği yolunda deliller, vesiklar, hüccetler ortaya döküldü, bu konuda, oldukça ehemmiyetli neşriyat hareketine teşebbüs edildi. Bu mesele ile ilgili olarak, Adana ulemâ, eşraf, zürrâ, tüccar, darülfünun mezunları ve bütün ahali namına Adana mebusu Suphi, Belediye Reisi Kadri, Müfti Mehmet Tahir, nakibüleşraf Hüseyin imzalarıyla neşredilen bir yazıyı buna bir misal olarak zikretmek mümkündür. O zamanki gazetelerin "feryatnâme" diye vasıflandırdıkları bu makale evvelâ nüfus meselesini ele almakta idi.

Burada deniliyordu ki, “nüfus kayıtlarına göre 400.000 den fazla olan (İslâm nüfusu 426.000, Hristiyan nüfusu 64.000) Adana vilâyeti ahalisinin onda dokuzu Türk olduğu gibi bunun yarısına yakın bir sayıda göçebe bir halde yaşayan nüfusa geçmemiş Türk aşiretlerini de hesaba katmamız ve bunlardan başka zon zamanlarda Adana vilâyetine ilhak edilen Antakya, Beylân ve İskenderun havalisinin yüz binlerce halis Türkleriyle hal-i hazırda Sivas ve Erzurum taraflarından buraya sığınan muhacırları unutmamamız icabeder. Bu hususta herhangi bir seyyahın tercümanından aldığı bilgiye dayanarak hüküm vermek asla caiz ve doğru olamaz. O halde nüfus ve milliyet bakımından hakkımızın inkârı kabil değildir” Sonra “Tarihî hak” ileri sürülüyordu: “Yoksa bu kıtada Türk’ün tarihî hakkı tasdik edilmek istenmiyor mu? Unutmamalı ki bu vilâyet Batı Asya’da Türklüğün en eski bir vatanıdır. Aynı zamanda burada yaşayan unsur içinde en eskisi, şüpheşiz ki, Türklerdir. İkinci hicret asrı ortalarında قورر yâni Uç adı verilen bu bölgenin muhafazası Ebu Süleyman Ferec Hâdimüt-Türkî ile birlikte Harezmi, Semerkant, Fergana gibi Türk diyarından gelen mücahitlere tevdi edilmiş ve tâ o vakit ırmaklarımıza Seyhan ve Ceyhan isimleri verilmişti. Bundan sonraki valiler Türk olarak geçer. Tolunoğulları, Ahşitoğulları burada hüküm sürdüler. Haçlılar zamanında, kendi aralarında ihtilâf çıktığı vakit yerli Türklerle ittifak edenler kazanılardı. Hülâsa, Makrizî, Aynî, Vartan gibi tarihçiler Türklerin buradaki hâkimliyetlerini söylemekte mütefiktirler. Keza haçlılar zamanında burada, Türkler ve Türkmenler daima mevcudiyet ve istiklâlini muhafaza etmişlerdir ki, bunlar, Kayı, Yüregir, Avşar, Salur gibi büyük Oğuzlara mensupturlar. Kosun, Kuştimur, Karaşa, Uzur, Gündüzlü gibi Türkmen boyları asırlarca bu kıtada yaşamışlar, tarih yapmışlardır ve nesilleri hâlâ bakidir. Sonradan Ramazanoğulları bütün bu Türk ve Türkmen aşiretlerini birleştirmiş ve bir Türk hükûmeti kurmuşlardı. Hattâ XV. milât asrında buralardan geçen Bertrandon de la Broquière, Adana beyinin ve halkının kâmilten Türkmen olduğunu, bütün bu

bölgede Türkçe konuşulduğunu yazar, Antakya da dahil olduğu halde buralara bilerek ve görerek Türkmenistan adını verir. XVI. milât asrına ait cerhedilmesi imkânsız bir hüccet kuvvetini taşıyan vesikalar isbat eder ki, o devirde bütün Adana vilâyetinde sadece 500-600 hane hristiyan bulunup geri kalan halk hep Türkmenlerdi. Diğer bütün Garp eserleri burada Türklüğün asırlarca hakikî teşkilât ve seciyelerini muhafaza ettiğini kaydeder. Nasıl ki onlar Adana vilâyeti Türklerinin ve Türkmenlerinin ahlâkî vasıf ve faziletlerini sitayişkâr bir lisan ile yâdediyorsa, bu gün de, 500 sene sonra aynı asaleti muhafaza eylemektedirler. Hulâsa bütün tarihî hakikatler ve ırkî vaziyetler bu vilâyet ahalisinin Türk olduğunu ve burasının bizim öz ve mukaddes yurdumuz bulunduğunu gösterir. Dağ, dere, ova, köy vesaire isimleri kâmilten Türkçedir. Diğer taraftan Adana'mızda İslâmiyet ve Türklüğün payidar ve kıymetli medeni eserlerinden olan camiler, medreseler, kütüphâneler, mektepler, imarethaneler, şifahaneler, kervan-saraylar, hanlar, hamamlar, çeşmeler ve başka tesisler burada yaşıyan ecdadımızın öyle zannedildiği gibi bir bedevilik hayatı geçirmediıklarını açık bir surette isbat eder. Binaenaleyh her milletin serbesce inkişafını tekeffül eden Vilson prensiplerinin Adana Türklerine de tatbikî iktiza eder". Bundan sonra, makale, medeniyet âlemine şöyle hitabetmektedir :

"Bütün âleme hitap ile deriz ki, bir milletin hükümrân olduğu toprağın hakikî sahibi addedilebilmesi için bunlardan başka bir esasa ihtiyacı var mı? Asırlardan beri hakanlarının arkasında birlikte koşan, uğraşan, birlikte ağlıyan ve birlikte gülen, kanlarını bir yere akıtan millî bir kütlenin birbirine olan bağılılık derecesini izah lâzım var mıdır? Biz Adanalılar, bu kadar sarîh ve tarihî olan haklarımıza rağmen memleketimizin katî ve mantıkî bir lüzum yok iken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hal aslâ zuhur etmemişken işgal teşebbüsünü derin teessürle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vaz geçilen vilâyetimizin sonradan böyle bir işgal

felâketine maruz kalmasını devletlerin taahhütleriyle bir tezat telâkki eder ve bundan sarf-ı nazar edileceğini de kuvvetle ümit ederiz. . . Bugün milliyet prensibi hâkimdir, vaki müdafaamız ise hakikate istinat eden vesikalarla müeyyittir, hak ise her şeyderi yüksektir”.

Şubat 1919 ortalarında Tarsus’tan da bu mealde bir feryat yükseldi. Tarsus halkı da ana vatandan ayrılmak istemiyor, 188 imza ile sadarete müracaat ediyor ve diyordu ki :

“1000 seneyi mütecaviz bir zamandan beri büyük bir çoğunlukla bu vilâyette yaşıyoruz. Asırlarca İslâm beldelerine hudut bekçiliği yaptıktan sonra 400 sene evvel beyimiz Ramazanoğulları ile birlikte ve rıza ve muvafakatimizle Yavuz Sultan Selim’e râbi olarak Osmanlı camiasına dahil olduk. O günden beri devletimizi her zaman sevdik ve her zaman en sadık ve itaatli tebaası olarak yaşadık. Bugün de halkın yüzde seksen yedi ekseriyeti bizde olarak Osmanlı yurdunun bölünmez bir parçası halinde bulunuyoruz. 1000 senelik tarihi bir hakkın verdiği salâhiyetle ve sulh şartları olarak kabul ve ilân edilen prensipler dairesinde ebediyen Osmanlı kamlayı istiyoruz. Ana vatanın bizi rahm ü şefkat ağuşundan ayırmaması hususuna, ve haklarımızın her türlü vasıta ile dünya efkârına duyurularak korunmasına himmetlerini büyüklerimizden ve basından bekliyoruz”

Heyhat, devletin mesuliyet yüklenmiş büyükleri bu hakları müdafa edecek kudret ve vaziyette değillerdi. İşgal kuvvetleri ise, halkı ve umumî efkârı sindirmek, uyuşturmak politikası takip ediyorlardı. 20 Ocak 1918 de Adana’da çıkan Ferda gazetesinin bir muharriri Adana işgal kuvvetleri kumandanı kaymakam Romieu ile bir mülâkat yapmış ve kumandan kendisine “Müslüman, Hıristiyan herkesin geçmişi unutarak memleketin saadeti için el ele çalışmaları lüzumundan bahsetmiş, şehrin imar ve temizliğine dikkat edilmesi icap eylediğini” bildirmişti. Onlara göre, hak, hürriyet ve istiklâl gibi mefhumlar şimdi düşünülecek şeyler değildi. O halde,

teşkilâtlanmak lâzımdı. Bunu anlıyan ve İstanbul'da yaşayan münevver Adanalılar, daha Aralık ayının sonlarında, bu ihtiyacı duyular ve Adana'nın Türkiye ile bağlarını teyit ve haklarını korumak hususunda lüzumlu teşebbüslerde bulunmak üzere "Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla bir teşkilât kurmaya karar verdiler. Müdafaa-i Milliye dairesinde toplanarak uzun müzakerelerden sonra bir idare meclisi seçtiler ve faaliyete geçtiler. Bu heyetin başkanlığına Âyan Reisi Rifat Beyi, üyeliklerine de eski Hariciye Nazırı Nabi Bey, Nafia Nazırı Ali Münif, sabık Halep mebusu Ali Cenani, eski sefirlerden Rüstem Beyleri getirmişlerdi.

Şark Vilâyetleri de endişe duyuyor ve teşkilât kuruyor

Öteden beri diplomatik edebiyatta "Vilâyat-ı sitte" hattâ "Altı Ermeni vilâyeti" namıyla anılan Şark vilâyetlerimiz (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülâziz, Sivas) Mondros mütarekesinde de bahis konusu edilmiş ve 24 üncü madde bir iğtişâş zuhurunda bu vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilâf devletlerine tanımıştı. Sonradan buralarda bir Ermenistan teşkili tasavvurları ortaya çıkınca bu bölgede yaşayan Türkler haklı olarak derin bir teessür ve endişeye kapıldılar. Daha Meclisi Mebusanın feshinden önce, Aralık ayı başında, Şark vilâyetleri mebusları "Mecliste bir gurup halinde" toplanmak lüzumunu duymuşlardı. Bu mebuslar seçildikleri memleketlerin menfaatleri için ve Türk milleti namına hareket etmek üzere bir gurup halinde bulunmaya karar vermişler, 7 maddelik bir program müsveddesi kaleme almışlardı. Bu grup kendini "Vilâyat-ı Şarkiye Gurubu" adıyla tanımakta idi ve kitap, gazete ve risaleler neşretmek, millî menfaatleri müdafaa maksadiyle Avrupa'ya heyet göndererek haklarımızın korunmasına çalışmak gibi bir gaye takip edecekti.

Adanalıların seslerini yükselttikleri sırada, Vilâyat-ı Sitte Türkleri adına hareket edenler de harekete geçmişlerdi. Bu altı vilâyette umumi nüfus 3.820.494 olduğu halde, bunun 3.040.873 ü İslâm ve ancak 779.621 i Hıristiyan idi. Bu istatistik malûmatı dünya

umumî efkârına arzettikleri esnada, Fransız edibi meşhur Pierre Loti'ye de Türkleri müdafaasından dolayı teşekkür etmeğe, Şark vilâyetlerine bir heyet gönderilerek Ermenilerin yaptıkları mezalim ve kıtal hakkında tarafsızca inceleme yapılmasına onun delâlette bulunmasını istemiye karar verdiler ve bir mektup yazdılar. Kendilerinin, düşmanları derecesinde propaganda yapmakta maharet sahibi olmadıklarını bilen, fakat bu rakamların belagati karşısında, hakikatin hiçbir zaman gizlenemeyeceğine inanan, Vilâyet-ı Sitte Türkleri mümessilleri, Pierre Loti gibi bitaraf, hakkı gören ve hakkı söyleyen bir edibin sanatkârane kalemîyle müdafaa edilecek bir hakikatin kalplerde daha derin bir tesir husule getireceğini ümit etmekte idi.

Diğer taraftan, Şark vilâyetleri mebusları gerek gurupları gerek kendi namlarına derhal neşriyata başlamışlardı. Meselâ Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'in, Meclisin feshinden bir kaç gün evvel bu mesele hakkında vaki beyanatı bu cümledendir. Onun hakkında, techir işlerinde suçlu görülerek takibata geçilmesi hâdisesi bundan sonra pek gecikmemiş ise de, altı doğu vilâyetinin haklarını müdafaa, şüphesiz ki, takdire değer asîl bir hareketti.

Feyzi Bey şöyle diyordu

“Diyarbakır 620.000 nüfusu havidir ve bunun ancak 45.000 i Ermeni, 42.000 ni ise Süryanî, Geldani ve Rum unsurundan ibarettir. Geri kalan Türk, Kürt olup bu miktardan yüzde otuz nisbetinde de nüfusa geçmemiş vardır. Ermeniler en ziyade Diyarbakır, Silvan, Palu kazalariyle Çönköş nahiyesinde ve müteferrik kasabalarda yaşamaktadırlar. Öteden beri Ermenilerle aramızda hiç bir hâdisе zuhur etmemiştir. Hattâ asırlardan beri en hücrâ mahallerde bulunan kiliselerine bile taarruz edilmediği müsbet bir vakiadır. Ancak, son devirlerde Ermeni komitelerinin teşebbüs ve faaliyette bulunmaları üzerine araya ihtilâflar girmişti. Mafih, bunda Ermeni milletinin hepsi dahil değildir. En ziyade komiteler araya nifak sokmuşlar ve böylece bir Ermeni meselesinin çıkmasına sebep olmuşlardır.

Vilâyetlerimiz hakkındaki Ermeni iddialarına gelince: Ermeniler hiç bir zaman buralarda yüzde onu geçmemiştir. Halbuki onlar, askerlik gibi umumi nüfusa doğrudan doğruya tesir eden ağır bir vergi ile mükellef olmadıklarından daima çoğaldıkları halde ancak bu yüzde on nisbeti muhafaza edebilmişlerdir. Yeniden bir nüfus sayımı yapılırsa bir çok aşiretler meydana ve Müslüman nüfusunun yüzde otuz belki kırk ziyade olduğu anlaşılabacaktır. Emlâk ve arazi eski kayıtları ve tarihî eserler gözönüne alınırsa her zaman Türk ve Kürt nüfuslarının çoğunluk mevkiinde bulunduğu anlaşılır. Bîtaraf Avrupalı muharrirler bu havalide dolaşırken Ermenilere nadiren tesadüf ettiklerini ve buralardaki tarihî eserlerin hep Türklere ait bulunduğunu söylemişlerdir''

Vilâyât-ı Sitte'nin Ermenilere verileceği hakkındaki söylentiler bundan sonra gittikçe artan bir tempo ile devam etti ve zaman zaman bahis konusu memleketlerden resmî makamlara protesto mahiyetinde müracaatlar vuku buldu. Bunlardan bir tanesi de Şubat sonlarında Malatya'dan 32 imza ile Hariciye Nezaretine çekilen telgraftı. Malatya halkı bu müracaatlarında, mukaddes yurdumuza göz diken Ermenilerin şu sırada kapı kapı Avrupa merkezlerini dolaşarak türlü isnat ve tezvirlerde bulunduklarını haber aldıklarını bildiriyor, hayat hakkımızla eşit olan millî ve vatanî haklarımızın tam bir muhafaza ve masuniyet altında bulundurulmasını temin etmek üzere, adaleti tesis edecek mahfillere seslerinin duyurulmasını istiyorlardı.

İstanbul ve Trakya'nın mukadderatı meselesi hayatî bir ehemmiyet kazanıyor

Bilindiği gibi, umumî harb esnasında Osmanlı İmparatorluğunun taksimi projelerinden birincisi, İstanbul'un geniş bir hinterland ile Rusya'ya verilmesini derpiş ediyor, İtilâf devletlerinin harb gayelerinden biri olarak 1917 senesi başlarında Osmanlı devletinin Avrupa'dan ihracı ilân olunuyordu. Çarlık Rusya'sının saf dışı kalıp da İstanbul üzerindeki emellerinden vaz geçmesi İngiltere'yi

sevindirmiş ve bundan sonra bu meseleyi bu devlet bir pazarlık konusu yapmıştı. O zaman, İstanbul'un Türkiye'de bırakılıp bırakılmaması hakkında İngiltere kabinesinde birbirine zıt iki cereyan vardı. Hint Müslümanlarının fikir ve arzularına uyarak, Hindistan nazırı, İstanbul'un Türkiye'de kalması düşüncesini savunuyor, Hariciye nazırı ise aksi fikirde bulunuyordu. Başvekil Loryd George ise bu iki zıt cereyan arasında zaman zaman fikrini değiştiriyordu. Kasım sonlarında(1918)Londra'dan Atina'ya verilen bir haberde, Avam kamarasında İstanbul'un mukadderatı hakkında müzakere cereyan ettiği ve hükümet sözcüsünün, bir suale cevaben, halkı Türk olan İstanbul hakkında Sulh konferansının karar vereceğini söylediği bildiriliyordu. Atina gazeteleri ise bu beyanata hücum ederek İstanbul'un Trakya kıtasına ait ve Trakya'nın Rum ahalisi ile meskûn olduğunu, tehirden ve harpten evvel burada Türk'ten fazla Rum bulunduğunu, bu rakamın 850.000 civarında tesbit edildiğini iddia ediyorlardı. Derhal İstanbul'a bir Yunan komiseri gönderilmesini uygun gördüler. Zahren Yunanistan'ın sulh zamanına kadar buradaki menfaatlerini muhafaza edecek ve komiser unvanını taşıyacaktı. Alexandroplo adını taşıyan bu komiser gelirken beraberinde, vaktiyle Osmanlı Meclisi Mebusanında Selânik Mebusu sıfatıyla bulunan Honeos Efendiyi de bir müşavir olarak getirmişti. Bu gösteriyor ki, İstanbul ve Trakya hakkında müzakere ve tartışmalar yapılırken, Yunanistan bir takım proje ve plânlara sahiptir ve boş durmayacaktır. Nitekim aradan bir buçuk ay geçtikten sonra, Fransızlar Adana havalisini işgal altına aldığı sıralarda, Ocak 1919 ortalarında Yunan kıtaları da Hadımköyü'ne kadar olan yerleri, şimdilik sadece tren güzergâhı olmak üzere, işgale başladılar. İtalyan kıtalarının da bu esnada Edirne'yi işgal ettiği haberi çıktı ise de resmî kaynaklar bunu teyit etmediler, Yunan hareketini de bir işgal mahiyetinde değildir' diye tevile çalıştılar. Yunanlılar aynı suretle o zaman Bulgarların idaresi altında bulunan Garbî Trakya'yı da işgal etmişlerdi, Bulgaristan başvekili hâdiseyi

Fransa ve İngiltere komiserleri nezdinde protesto etti ve Bulgar ordusunun Garbî Trakya'yı tahliye için hükümetten alacağı emre itaatsizlik gözsterdiği takdirde hükümetin emrini infazdan âciz kalacağını söyledi ise de Fransa komiseri buna Bulgaristan'ın mağlup bir devlet sıfatıyla kayıtsız ve şartsız teslim olduğunu unutmamasını ihtar suretiyle cevap verdi. Diğer taraftan, Bulgar Sobranyasında bulunan Garbi Trakya mebusları Sofya'daki İtilâf devletleri mümessillerine 18 Ocakta verdikleri muhtırada, bu bölgede 80.000 Hristiyan'a mukabil 720.000 Türk ve Müslüman olduğunu bildiriyorlardı ki, bu teşebbüsün de Bulgarların tesir veya ilhamı ile yapıldığı şüphesizdi.

Doğu Trakya'nın işgali öyle görünüyordu ki, hükümeti hiç bir endişeye düşürmüştü değildi. Dahiliye nazırı Ahmet İzzet Bey bu mesele hakkında da beyanat verirken bu işgalin muvakkat bir mahiyeti haiz olduğunu, Yunan askerlerinin şehirleri değil, sadece şimendifer hattını işgal ettiklerini, esasen Trakya meselelerinin de diğer meseleler gibi sulh konferansında halledileceğini söyliyerek gayet iyimser bulunuyordu.

Fakat Edirneliler iyice telâş ve endişede idiler. Diğer Türk şehir ve bölgeleri gibi onlar da Edirne'nin Türklüğünü ispat edecek vesikalar, istatistik malûmat neşretmiye ehemmiyet veriyorlardı. Şubat ortalarında Edirne Belediye Reisi Şevket Bey'in Edirne vilâyeti dahilinde arazinin muhtelif unsurlar arasında nasıl bölündüğünü şu suretle açıkladığı görülmektedir: Vilâyet dahilinde 13.620.000 dönüm araziden 8.926.891 dönümü Türklere ait bulunduğu, 2.741.368 dönümün Rumlara, 1.652.639 dönümün Bulgarlara, 63.287 dönümünün Ermeni ve 3.876 dönümünün ise Musevilere ait olduğu bir hakikattir. Rumlar, Türklere nazaran arazi bakımından dörtte bir nisbetinde bulunduğu halde bu nisbet nüfus itibarıyla daha fazla Türkler lehinde görünüyordu. Muhakkak ki, bu hakikat karşısında tedbir alacaklar ve bu nisbeti kendi lehlerine değiştirmek istiyceklerdi. Nitekim bu yoldaki bir teşeb-

büsü İtilâf devletleri mümessillerine yaptırmakta gecikmediler. Şöyle ki, Şubat ortalarında İstanbul'daki Fransız siyasi mümessili hükûmete müracaatla, İstanbul ve Edirne vilâyetleri ile Çatalca sancağında bulunan halkın silâhlı olarak dolaşmamaları için ellerindeki silâhların gelecek Martın on beşine kadar toplanılarak depolara konulmasını ve bu depoların İtilâf memurlarının teftişinde bulundurulmasını ve bu tarihe kadar silâhlarını teslim etmeyenlerin cezalandırılması lüzumunu bildirmişti. Zaten bu tarihten 20 gün kadar evvel de, amiral Galtorp'un, İstanbul'daki zâbita işlerinin karışıklığı hasebiyle polis ve sıhhiye işlerini İtilâf memurları ile müştereken fiilen kontrol etmek hususunda hükûmetinden emir aldığını bildirmesi üzerine, Meclis-i Vükelâ bu isteği uygun bulmuş ve polis işlerinin teftişi ile ilgili hususun, bu işlerin iyi bir şekilde yürütüleceği maksadına yorarak, gereğinin yapılmasını Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine bildirmişti. Hükûmet, bu defa da aynı uysallık ve iyimserlik ile talebi Meclis-i Vükelâda inceledi ve müsaadekârlıkta bulunmaya karar verdi. Tevfik Paşa hükûmeti'nin 17 Şubatta bu meseleyi karara bağlarken muhakeme tarzı şöyle idi : bu teklif asayişin muhafazasına teallûk ettiği cihetle şayan-ı terviç görünmektedir ve zaten bahis konusu olan vilâyetler (İstanbul, Edirne, Çatalca) örfi idare altında bulunduğu için buralarda halkın silâhlı olarak dolaşamayacağı ve bu sebeple ellerindeki silâhlarını saklayanlar hakkında Divan-ı Harb-ı Örfiyece lâzımgelen cezaların derhal tatbik edileceği ilân edilmelidir. Halbuki, Türk ahali silâhlı gezmerkten başka bir şey yapamazdı bu devirde. .Sirkeci'de, İstanbul'un içinde, üç Yunan neferinin herkesin gözü önünde polis Hüsnü efendiyi öldürütmesi, Bostancı'da Hariciye memurlarından Erşet Beyin köşküne 12 kişilik silâhlı bir Rum çetesinin hücum ederek Erşet ve Nidaî Beyleri şehit etmesi (4 Mart 1919) hâdiseleri gösteriyordu ki, herkes bizzat emniyetini düşünmiye mecburdur. Fakat, zavallı hükûmet, âciz ve bu hakikati düşünmek ve idrak etmekten gafilidir.

Diğer taraftan, Karadeniz Rumlarının bir Pontos Cumhuriyeti kurmak yolundaki gayretlerine bu esnada hız verdikleri görülmekte idi. İstanbul'da intişar eden Patris Rum gazetesinin (17 Ocak 1919 da) bildirdiğine göre, Karadeniz Rumlarından Paris'te bulunan hususî bir heyet Karadeniz Pontos Cumhuriyeti teşkili ile alâkadar teşebbüslerini yapmakta ve bu cumhuriyetin ihtiva etmesi lâzımgelen yerleri gösteren bir harita neşretmiş idiler ki, İnebolu'dan başlayarak Batum'a kadar uzanacak ve o zamanki Trabzon vilâyeti ile Kastamonu ve Sivas vilâyetlerinin bir kısmını içine alacaktı.

Batum'u İngilizler işgal ediyor, Kafkas meseleleri karışık bir durumda görünüyor :

İtilâf devletlerinin mütarekeden sonra, Türkiye ve Yakın Şark üzerinde gerçekleştirmek istedikleri ikinci gayeleri, öyle görünüyor ki, Rusya'da çıkan Bolşevik ihtilâlini, mümkün olursa, bastırmak ve orada normal rejimi iade etmek veya hiç olmazsa, lokalize etmek ve zararsız hale getirmek ve bu hususta da Osmanlı devletinin maddî ve mânevî kuvvet ve imkânlarından faydalanmak idi. Bu cümleden olarak, İngilizlerin, Kafkasya'da ve Azerbaycan'daki Osmanlı kuvvetlerinin geri alınmasını temine çalıştıkları daha ilk zamanlardan itibaren görülmektedir. 28 Kasımda Nazırlar Meclisi, bu bölge ile alâkadar olarak Bern sefirimizin bir telgrafı ile Fransız visamirali Amet'in Babiâli'ye gönderdiği mektubu bahis konusu yapmış, İtilâf devletlerinin bu meselede vaki şikâyetlerinin devleti sorumlu bir duruma sokabileceği hususunda ileri sürülen iddiaları görüşmüştü. Buna muvazi olarak, aynı tarihte, İstanbul'dan geçmek suretiyle bir çok nakliye gemisinin Karadeniz'e kuvvet götürdüğü ve bu kuvvetin üssülhareke yapılmak üzere Batum'u işgal etmek istediği anlaşıldı. 1 Ocak 1919 da ise Meclis-i Vükelâ doğrudan doğruya Batum'un işgali üzerinde bir müzakere açmaya mecbur kaldı. Bu defa, Batum'daki Osmanlı mülkiye âmiri bulunan Mutasaarîf, İngilizlerin şehri işgal ile bir emr-i vaki yarattıkları, İngiliz kumandanının, bundan sonra, mûtat yerlere Osmanlı bayrağının çekilme-

mesi ve üç sancağın (elviye-i selâse) sulh kongresince verilecek karara kadar İngiltere tarafından işgal ve idaresinin kararlaştırıldığı yolundaki tebligatı karşısında bütün Türk memurlarının avdetlerinin zaruri bulunduğu hususunda müracaat ediyordu. Hükümet, Brest-Litowsk muahedesi hükümlerinin galip devletlerce tanınmasının imkânsızlığını düşünerek ve durumun icaplarına ve meselenin haiz olduğu ehemmiyet ve aceleliğine dayanarak mucip sebebi ile bu karara boyun eğmişti. Çok geçmeden Türk kuvvetleri bütün Kafkasya'yı tahliye etmeye mecbur olmuşlar ve 26 Ocakta elimizde bu üç sancaktan sadece Kars kalmıştı.

İngilizler Batum'a yerleşir yerleşmez, cenubî Rusya'da olduğu gibi, Bolşevik aleyhtarı hareketleri teşkilâtlandırmaya ehemmiyet verdiler. Şubat başlarında bir Rus kumandanının Batum'daki İngiliz generaline kendileriyle birlikte çalışmak üzere bir Rus ordusu teşkilini teklif eylediği ve bu teklifin kabul edildiği görülmektedir. Keza, aynı tarihte, Sancakzade Mehmet Bey adında bir Gürcü milliyetveriper Tiflis'ten Batum'a gelerek burasının millî bir idareye kavuşması hususunda kendilerine yardım edilmesini rica eylemişti. Buna karşılık, şimalî Kafkasya kavimlerini temsil eden bir heyet de 22 Ocakta İstanbul'a gelmiş ve sulh konferansında, öteden beri hâmi devlet olarak tanıdıkları ve saydıkları, Osmanlı devletinin müzaheretinden faydalanmayı ümit etmişlerdi. Abdülmecit Çermoyef başkanlığında bulunan 12 kişilik bu heyette, İbrahim Haydar, Hasan Haçarakof, İbrahim Han, İbrahim Berkof, Cemal Bey Elbukacı adlarındaki siyasi şahsiyetler bulunuyordu. Bunların Babîâli ile temaslarından ne netice elde ettikleri ve yollarına devam edip etmedikleri bilinmiyorsa da, diğer İslâm memleketlerinden, her halde bu arada Kafkasya'dan gelen bir kısım zevatın işlerinin bazı güçlükler arzettiği anlaşılmaktadır. Harb esnasında İstanbul'a gelen bu gibi kimselere, sonradan lağvedilen "Umur-ı Şarkiye" dairesince mesture tahsisatından maaşlar tahsis edilmiş bulunuyordu. Bunlar harbin sona erip de mütareke akdedil-

dikten sonra memleketlerine avdet dileğinde bulundukları zaman bunlarını hakikî yol masraflarının hesap edilerek ödenmesi bir hayli mesele oldu. 3 Şubatta, Meclis-i Vükelâ Harbiye Nezaretinin bir tezkeresi üzerine bu işi inceledi ve bu gibilere masraflarının ödenerek memleketlerine avdet izninin verilmesinin evvelce alınan bir karar gereği olduğunu gördü, fakat bunların gidecekleri mahallere kadar olan mesafenin tesbiti ile Osmanlı devleti hudutlarına ve bundan sonraki mesafeye göre vasıta ücretleri ve harcirah itasının oldukça güç bir durum yarattığını anladı ve tabiatıyla bu hususta kesin bir karara varamadı.

Tehcir suçluları şiddetle aranıyor, muhakemeleri başlıyor:

Harb içindeki Ermeni tehcir hareketlerinde suçlu oldukları iddia edilen Diyarbakır Mebusu, yukarıda kendisinden bahsettiğimiz, Feyzi Bey ile diğer Diyarbakır Mebusu Zülfü Beyler aleyhine Ocak 1919 ortalarında harekete geçildiği ve tevkiflerine hükümet tarafından karar verilerek Meclis-i Vükelâya davet edilen polis müdürümumisi Halil Bey'e keyfiyetin tebliğ olunduğu görülmektedir. 15 Ocakta Zülfü Bey iki gün sonra da Feyzi Bey tevkif edildi. Ayın 22 sinde Meclis-i Vükelâ, da bu mesele ile ilgili olarak cereyan eden müzakerelerden anlıyoruz ki, bunların tevkif ve tecziyesini isteyen İngiliz Amirali olmuştur. İddiaya göre, Zülfü Beyle Feyzi Bey hem tehcir ve Ermenileri öldürme işinde, hem de, Şark bölgesindeki Milli aşiretlerini İngilizler aleyhine tahrik ve teşvik etmişlerdi. Tevfik Paşa hükümeti bu talebi yerine getirmiş ve bunları Divan-ı Harbe sevketmişse de Zülfü Beyin sorguya çekildiği vakit suçu sabit görülmemiş, tevkifine lüzum görmemekle beraber siyasi sebeplere binaen mevkuf tutulması mı lâzımgeldiğini yoksa teminat karşılığında serbest bırakmak mı icabedeceğini polis müdürlüğü hükümetten sormuştu. Çok ihtiyatlı hareket etmeyi kendisine şiar edinen ve bu ihtiyatkârlığı çok defa haysiyetinden fedakârlık derecesine çıkaran bu hükümet o sıradaki siyasi durumu gözönüne alarak, teminata bağlı da olsa, Zülfü Bey'in tahliyesini caiz görmedi

ve bu zatı itham ve tecziyeye mesnet olabilecek vesikaları İngiliz amiralinden istemiye karar verdi. Diğer taraftan, İngiliz fevkalâde kimiserliği her gün yeni takrirler vererek, mütarekenin dördüncü maddesinin kendi görüşlerine göre tatbikini istemekte idi. Bu madde, İtilâf hükûmetlerine mensup harb esirleri ile Ermeni esir ve mevkufklarının İstanbul'da toplanarak kayıtsız ve şartsız kendilerine teslimini âmiridi. Hükûmet bu maddeden, âdi cürümler sebebiyle mevkuf ve mahkûm olmuş Ermenileri de teslim etmek lâzımgeldiğini anlamıyordu. Fakat İngiliz komiseri bütün taleplerinde, bu maddenin kendilerine bahşettiği haktan bahis eyliyerek mevkuf ve cezaevlerinde her ne sebeple olursa olsun mahbus bulunan Ermenilerin tesliminde ısrar ediyor ve bunun için yedi gün mühlet veriyordu. Bu isteği de 25 Ocakta inceliyen Meclis-i Vükelâ dördüncü maddenin kanun hüküm ve kuvvetinde bulunduğunu kabul ediyor, fakat, bütün Ermeni mevkuf ve mahbuslarının serbest bırakılması ve teslim edilmesi halinde, bu muamelenin diğer milletlere de ve azınlıklara da teşmil edilmesi iktiza edeceğini ve bu halin memleketin asayişine zararlı tesirleri ile birlikte Osmanlı mahkemelerinin kaza hakkına da müdahale olacağını düşünüyordu. Hükûmetin kanaatine göre bu mahzurlar İtilâf devletlerince de arzu edilemezdi. Binaenaleyh, bir defa daha İngiliz mümessiline durumu ve hakikatı anlatmak üzere teşebbüse geçmiesini Hariciye Nezaretine emretti.

Şubat başlarında gayrı müslim unsurların tehciri ve öldürülmesi içinde sanık görülenlerin Divan-ı Harbte ilk muhakemesi başladı. Bu Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Mahmud Hayretî Paşa, müddei umumisi Sami Bey idi ve Erzurum, Bitlis, Van, Adana, Halep, Kozan, Çebel-i Bereket ve Maraş'ta vuku bulan tehcir hareketlerindeki yolsuzluklarda âmir, vazifeli olanların birer birer kanunî delilleri ile birlikte muhakemelerini yapmak ve cezalarını tâyin etmek vazifesi ile görevlendirilmişti. İngilizlerin bundan başka bir istekleri daha vardı: gerek hicrete tâbi tutulmuş Ermeni ve Rumlara,

gerek Osmanlı tebaasından olsun olmasın Hristiyanlara ait olup hükûmetce el konulmuş ve böylece emval-i metrûkeden sayılarak diğer bir kimseye satılmış ev, tarla, dükkân, gemi, sandal ve diğer bütün emlâkin ve menkul, gayrı menkul malların sahipleri meydana çıktıkça hemen kendilerine iadesiyle beraber bir de devletçe tazminat verilmesi ve bunları satın almış olanlara da satın aldıkları paranın yine hükûmet tarafından reddedilmesi isteniyor ve bu hususta mütareke komisyonunda bir güçlük çıkarılmaması için bir yönetmelik yapılması teklif olunuyordu. Bu cümleden olarak, Yunan tebaasından Nikola Desinus adında birine ait iken emval-i metrûkeden addedilerek müzayedeye çıkarılan ve ilmiye ricalinden bir zata satılan Büyükdere caddesindeki 8 numaralı ev ile Trilye limanında Osmanlı tebaasından Yorgi Aristovli'ya ait olup Nazmi Bey adında birisine satılan çektirmenin hemen sahiplerine geri verilmesi meselesini, Hariciye Nezareti kanalı ile 10 Şubat'ta Meclis-i Vükelâya getirildi ve hükûmet bu istekleri kabul etmek zorunda kaldı. Bu arada Süreyânî patrikliğinin İstanbul'daki vekili de hükûmete müracaat ederek, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülâziz (Elâzığ) vilâyetleri ile buralara bağlı yerlerin ahalisinden bulunan Süryânîlerin Ermenilerle birlikte hicrete tâbi tutulmaları yüzünden partrikhane ve manastırların gelirlerinin tamamen kesildiğini ve evvelce yapılan nakdî yardıma ilâveten yeni bir muavenetin yapılmasını istemişti ki, yine 10 Şubat tarihindeki Meclis-i Vükelâ bu isteği yerinde gördü ve müesseseleri ile mekteplerinin ihtiyaçlarını gidermek maksadiyle dahiliye Nezareti mesture tahsisatından 2000 lira verilmesini uygun buldu.

Divân-ı Harbler karar veriyorlar, İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenleri tevkif olunuyor

Ocak 1919 başlarında Müşir Kâzım Paşa'nın başkanlığı altında kurulmuş bulunan hususî Divân-ı Harb firarı paşaları ve ezcümle Enver ve Cemal paşaları izin almaksızın askerî vazifelerini terk ile firarlarından dolayı mahkûm etmişti. 6 Ocakta da valî-

lerden Sabit Bey ile Cemal Azmi Beyi tehcir işlerinden dolayı hükûmet mahkemeye sevketti. Bu ayın sonlarında ise İttihat ve Terakki ileri gelenlerini memleket asayişinin icabettirdiği sebeplerden dolayı tevkife lüzum gördü. Bunlar İsmail Canbulat, Hüseyin Cahit (Yalçın), Mithat Şükrü, Rahmi, Karasu, Ziya Gökalp başta olmak üzere eski Karesi Mebusu Hüseyin kadri, Laziztan Mebusu Sûdi, Doktor Tefvik Rüştü, Doktor Rusuhi, Tefvik Hâdi, eski Merkez Kumandanı Cevat, Hacı Adil, Bursa Mebusu Rıza Beyler, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, Çolak Selâhattin Bey ve diğer kimselerle 25 kişi idi. Eski Kafkas İslâm ordusu kumandanı ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa da aranıyordu. Bunun da kaçtığı haberi duyuldu ise de sonradan Trabzon'dan İstanbul'a doğru hareket ettiği öğrenildi. Hükûmet firarîleri Alman hükûmetinden istedikten sonra bu hükûmet evvelâ, Ocak ortalarında, iade edeceğini bildirdi, bilâhara, Şubat ortalarında, bunların yani Tâlat, Cemal, Enver Paşalarla Doktor Nazım ve Bahaettin Şakir Beylerin iade edilebilmeleri için alelâde cürümleri olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Doktor Nazım Bey'in Maarif Nezaretinde bulunduğu zamana ve diğerlerinin de işgal ettikleri yüksek vazifelerinde bir açıkları bulunup bulunmadığının araştırılması işine başlandı ve kendilerini sorumlu bir duruma düşünecek herhangi bir açıkları görülemedi.

Öte yandan, Divân-ı Harbler teşkili işi bütün memlekete teşmil olundu: İstanbul Divân-ı Harbinin hudut ve selâhiyetinin İstanbul vilâyeti ile Çatalca ve İzmit livalarını, Tekirdağı Divan-ı Harbinin bu sancak ile Edirne vilâyetini ve Kale-i Sultaniye (Çanak-kale) sancağını, İzmir Divan-ı Harbinin Aydın vilâyeti (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli) ile Antalya ve Menteşe (Muğla) livalarını, Antep (Gazi Antep) Divan-ı Harbinin bu sancak ile Adana vilâyetini, Urfa ve İçel (Silifke) livalarını, Bursa Divan-ı Harbinin bu vilâyet ile Karesi (Balıkesir) sancağını, Van Divan-ı Harbinin bu vilâyeti, Bayezit (Karaköse) Divan-ı Harbinin bu livayı, Sam-

sun Divan-ı Harbinin Canik (Samsun) sancağını muhtevi ve şâmil olması, lüzumsuzluğu anlaşılan Edirne ve Bandırma Divan-ı Harblerinin lağvedilmesi Şubat ayı başlarında Meclis-i Vükelâca kararlaştırılmıştı. Sonradan bu yolda daha bazı kararlar alındı ve tatbiki-na geçildi: şöyle ki, Divan-ı Harblerin selâhiyeti haricinde kalıp o sırada örfi idare mevcut olmıyan yerlerde tehcir dolayısıyla işlenen suçların araştırılması ve muhakemeleri hususî kanununda tasrih olunan usule göre adli makamlar tarafından icrası ve tahkik heyetleri mıntakalarının ise 10 tane olması Adliye Nezaretinden teklif ve Meclis-i Vükelâca kabul olundu. Bu bölgeler (I) Ankara, Kastamonu, Bolu; (II) Trabzon, (V) Konya, Eskişehir, Karahisar (Afyon), Kütahya; (VI), Sivas, Kayseri, Yozgat; (VII) Erzurum vilâyeti ve mülhakatı ile Bitlis vilâyeti; (VIII) Diyarbakır ve Elâziz vilâyetleri; (IX) Maraş sancağı (X) Zor livası olacaktı. (III) ve (IV) bölgelerin ilgası uygun görülüyor, Erzincan livası ikinci bölgeye (Trabzon), Niğde sancağı altıncı (Sivas, Kayseri) bölgeye, Yozgat livası birinci Ankara bölgesine ithal ediliyor, fakat bu birinci bölgenin sadece Ankara ve Yozgat olarak tahdidinin, Kastamonu vilâyeti ile Bolu sancağının ilga edilmiş olan üçüncü bölge addedilmesi, Zor sancağında ise idare-i örfiye bulunduğu cihetle, tahkik heyetinin ilgası kararlaştırılıyordu. Bunlar, yalnız tehcir işlerini araştırmak ve sorumlularını bulmakla değil, fakat aynı zamanda İngiliz makamları tarafından, harb esnasında İngiliz harb esirlerine karşı gösterdikleri muamele dolayısıyla, haklarında iddia ve itham ileri sürülen kimselerin mahkemeye sevki işi ile de uğraşacaktı. Fakat hükûmet, Meclis-i Vükelânın 6 Şubat toplantısında bu meseleyi müzakere ettiği sırada, mümessillerce tanzim edilen listelerde görülen kimselerin doğrudan doğruya Divan-ı Harblere sevkini veya her ne suretle olursa olsun suçluların İtilâf edevletlerine teslim ile onlar tarafından muhakemelerinin yapılmasının devletin esas hakuk kanunlarını ihlâl edeceğini ve zaten mütareke hükümlerinin de böyle bir şeyi ihtiva etmediğini düşündü ve

meseleyi, ilgililer ile bir defa daha görüşmek üzere, Hariciye Nezaretine havale etti.

Bu devirde, İttihatçılar aleyhinde öyle şiddetli neşriyat yapılıyor, umumî efkâra onun mensupları o kadar fena tanıtılıyordu ki, İtilâf hükûmetleri mümessillerinin bu yolda en ileri hareket ve teşebbüslerde bulunmaları tabii karşılanabilirdi. 26 Şubatta veliaht Abdülmecit Efendi'nin Petit Parisien gazetesi muhabirine İttihatçılar aleyhindeki ağır ithamları taşıyan beyanatı buna bir misal olarak gösterilebilir. Zaten Meclis-i Vükelâda 1 Şubat 1919 da, fesholunduğu kendi taraflarından bildirilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin gerek merkezde gerek vilâyetlerde bulunan menkul ve gayrı menkul bütün emlâk ve mallarına, nakit ve tahvillerine hükûmetce el konulması muvafık görülmüş ve keyfiyet Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine bildirilmişti.

Siyasî Partiler birlik halinde harekete geçmek istiyor, Hürriyet ve İtilâf buna yanaşmıyor

Ocak ayı ortalarında, yukarıda söylediğimiz gibi, İttihat ve Terakki Fırkasının aldığı yeni isimle memleketin her tarafında teşkilât kurmaya başladığı görülmektedir. Ezcümle 13 Ocakta bu partinin (Teceddüt Fırkası) İzmir merkez heyetini bildiren bir beyanname vilâyete verilmişti. Bunda kâtib-i mesul, eski İttihat ve Terakki kâtib-i mesulü Celâl Bey (Sayın Cumhurbaşkanı Celâl Bayar,) âzaları ise, sabık İzmir Mebusu İttihatçı Rahmi Bey, Merkez heyeti âzasından ve Müdafaa-i Milliye idare heyetinden eczacı Ferit Bey ve Hukuk-ı Tasaarrufiye İmha Komisyonu ve vilâyet Encümenî âzasından Eski Foça müftüsü Sami Efendi gösterilmişti.

Ferit Bey'in idare heyetinden bulunduğu "Müdafaa-i Milliye", Balkan harbi esnasında teşkil olunmuş, memleket ve millete bir çok hizmetleri görülmüş olan yarı resmî bir cemiyetti. Umumi harb esnasında ise faydası pek mahdud kalmıştı. Mütarekenin ilânından sonraki intikal devrinde bu türlü hayır cemiyetlerine memleketin son derece ihtiyacı bulunmakla beraber, bu cemiyetin o sırada

harbten sakat kalanlara pek az yardım yapabilmekten ancak, başka bir şey elinden gelmiyordu. Teşkilâtın zayıf olduğu ve başına da himmet sahibi birisinin geçmesi icabettiği kanaati umumî idi. Bu sebeple, Ocak ayı sonlarında Müdafaa-i Milliye Reisi Ali Rifat Bey, sıhhi vaziyetinden dolayı istifaya mecbur olmuş ve yerine eski İstanbul Mebusu ve İttihat ve Terakki âzasından olup son zamanlarda Hürriyetperver Avam Fırkası Reisliği yapmakta bulunan Fethi Bey (Okyar) getirilmişti. Bu suretle, artık kapatılmış olan Mebusan Meclisinde bir fonksiyonu kalmıyan enerjik vatanperver bir şahsiyete yeni bir faaliyet ve çalışma sahası açılmış olacaktı. Nitekim bu değişiklik ile birlikte Fethi Bey'in yeni bir teşebbüse geçtiğini görüyoruz: eski Dahiliye Nazırı ve hâlen Hürriyetperver Avam Fırkası Reisi bulunan Fethi Bey, yine Ocak ayı sonlarında, bütün siyasi partileri dış siyasette birlikte hareket için bir toplantıya davet etti. 22 Ocak 1919 tarihini taşıyan bu davet mektubunda deniliyordu ki, "uğradığımız felâketin günden güne daha vahim bir şekil alması karşısında vatan evlâtlarının siyasi parti görüşlerinin üstünde bir tesanüt hissi ile faaliyete geçmesi vâcib olmak derecesine gelmiştir. Bu, öyle açık bir hakikattir ki, izaha lüzum göstermez. Muhtelif siyasi fırkalarımızın programlarında bir çok müşterek esaslar mevcut olmakla beraber, ihtilâflı noktaların sonradan savunulması ve gerçekleştirilmesi, her şeyden önce vatanın istiklâli ve milletin hürriyet ve siyasi hayatını şimdiki tehlikeden kurtarmaya bağlı olduğunu hatırlıyacak zaman maateessüf çattı ve hattâ geçmekte bulunuyor.

Uçurum kenarında şiddetli mücadeleler yerine, selâmet aramak için kurtuluş anına kadar olsun, birleşmek borcumuz olduğunu bizim kadar sizlerin de ciddiyetle ve hulûs ile düşündüğünüze emin bulunarak muhterem fırkanıza başvuruyoruz. Bütün vicdanları sızlatan şimdiki mühim meselenin halline yarıyacak, her türlü meşru ve kanunî vasıtaları elde etmek hususunda üzerinde ittifak edilecek birden fazla esaslı yollar ve noktalar vardır. Bu

anlaşma noktalarının tatbik şeklini konuşmak ve kararlaştırmak üzere 26 Ocak tarihinde matbuat cemiyeti binasına iki zatın gönderilmesini rica ederiz. Müzakere konusu : vatanın istiklâlîni ve milletin hayatî haklarını şimdiki vaziyette temin için siyasi partiler en faydalı surette nasıl çalışmalıdırlar ?”

Bu toplantı Matbuat Cemiyeti binasında yapıldı ise de bazı fırka ve cemiyetler buna katılmadıkları için tekrar kendilerine bir davetname gönderilmek üzere bir hafta sonraya talik edildi. Gelmiyenler bilhassa Hürriyet ve İtilâf ile Osmanlı Demokrat Fırkası, idi. Bunlar Hürriyetperver Avam Fırkasının eski İttihat ve Terakki âzasından bir çoklarını içinde bulundurduğu ve evvelâ parti içinde bir tasfiye ve temizlik yapılması lâzımgeldiğini ileri sürüyorlar ve 15 noktayı ihtiva eden bir beyanname yayınlıyorlardı. Bu sırada Osmanlı Demokrat Fırkasından başka bir de, iş ve sanat erbabının haklarını korumak gayesiyle kurulmuş “Osmanlı Mesâî Fırkası” vardı ve bu yeni siyasi parti 27 Ocakta reisliğe makine mühendisi Memduh Bey adlı birini getirmişti.

Fethi Bey’in memleket menfaatleri uğrunda beraberce hareket edilmesi yolundaki teşebbüslerine muvazi olarak ve yine bu mânada, tam bu sırada, diğer iki tecrübe ve teşebbüse daha şahit oluyoruz

Bunlardan biri Millî Kongre tarafından idi: Bir müddetten beri faaliyette bulunan ve “Millî Talim ve Terbiye Cemiyetinde” ara sıra yaptığı toplantılarda müsbet bazı neticeler elde ettiğine inanan “Millî Kongre”, Ocak ayı sonlarında yeni bir teşebbüse geçmekte, pek mühim kararların alındığı ve dünya mukadderatının tâyin edilmek üzere bulunduğu bu sırada Avrupa’da Türk milleti ve dâvaları lehinde propaganda yapmak üzere Kongre âzasından ikisinin sabık Sefir Nabi Beyle sabık Teftiş Heyeti Reisi Hamit Beyi, Avrupa’ya göndermiye karar vermekte idi. Diğer taraftan, bu millî teşekkül, Türkiye’nin bir millet ve devlet olarak, ilim ve insanlık bakımından haklarını müdafaaya yarayacak vesikaları

da hazırlıyordu. Bu cümleden olmak üzere, Avrupalı âlimlerin, edip ve seyyahların Türkiye ve Türkler hakkındaki şahadetine müracaatı düşünmüş ve 19 Şubatta yayınladığı bir beyanname ile, yabancı dillerde yazılmış eserlerde bu türlü malûmat ve hüsn-ü şahadete vakıf olanların bu eserleri muvakkat bir zaman için Millî Kongreye vermelerini istemişti.

Diğer teşebbüs, Âyan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'den geliyordu : iç ve dış meselelerimizin en güç bir durumda bulunduğunu görerek siyasi partileri birleşmeye davet etmiş ve 28 Ocakta bütün bu partilerin temsilcileriyle Âyan dairesinde uzun uzadıya görüşmüştü. Bu davete gelenler Teceddüt Fırkası namına âyandan Hüsnü Paşa ile partinin mesul kâtibi eski Saruhan Mebusu Haydar Bey, Sosyal Demokrat Fırkası namına Rıza ve Hüsnü Beyler, Selâmet-i Amme partisi adına İsmail Suphi ve Mutedil Hürriyetperveran Partisi namına da Fethi ve eski Tokat Mebusu Hasan Tahsin Beyler idi .

Hürriyet ve İtilâf Fırkası namına bu davete de kimse katılmamıştı. Ahmet Rıza Bey bu münasebetle şöyle demişti : “Mevcut siyasi partileri, memleketin maruz bulunduğu tehlikelere karşı istiklâlini, haklarını ve hayat hakkını müdafaa hususunda müttehit bir şekilde hareket esaslarını hazırlamak için davet ettim” Hürriyet ve İtilâf Fırkası mümessillerinin gelmemeleri hakkında da, bu meselenin arkasını bırakmayacağını, vatanın selâmeti namına icabederse ayaklarına kadar gideceğini bildirmiş ve “bilmem hangi fırkada İttihat ve Terakki'den adamlar var imiş, tasfiye edilmemiş gibi sözler bugüne bu zamana göre söylenecek sözler değildir” demişti. Bu sözlerine, Avrupa'ya yapacağı seyahatinin resmî mahiyeti haiz olmadığını, kimin namına konuşuyorsunuz ? derlerse bütün siyasi partiler adına konuşuyorum diyeceğini ve bu sebeple bu hazırlıkları yaptığını ilâve etmiştir. Ahmet Rıza Bey ertesi günü de Âyan âzasını toplayarak geç vakitlere kadar yine bu meseleyi müzakare etti.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası 29 Ocakta, Merkez Heyetinin-Fırka Reisi Nuri Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında yaptığı bir toplantıdan sonra, Ahmet Rıza Bey'in davetini de kabul etmemeye ve Tecdüt Fırkası ile Hürriyetperver fırka içindeki İttihatcılar tasfiye edilmedikçe bu fırkalar ile temasa gelmemeye dair olan kararını Âyan reisine bildirdi ve 2 Şubatta bunun sebeplerini açıklıyan bir beyanname yayınladı : Bu milletin başına musallat olmuş bulunan bir zümrenin varlığına inanan Hürriyet ve İtilâf Partisi üç esaslı istekte bulunuyordu : I-siyasi, idarî ve iktisadi bütün mezalime ait vesikaların hükümete teslimi. II - İttihat ve Terakki'nin eski ve yeni habis(!) teşkilâtını idare edenlerin meydana çıkarılması. III- İttihat ve Terakki'ye ait olup mesture tahsisatından alınan paralarla ve diğer meşru olmıyan vasıtalarla elde edildiği sabit olan bütün menkul ve gayrı menkul malların hükümete iadesi. Derin bir kin ve nefret hisleriyle dolu oldukları anlaşılan Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları ancak bu düşünceyi fiil haline getirmiş bir teşkilâtın samimiyetine kani olabileceklerdi.

Dış siyaset meselesinde ise, bu partinin görüşü, yayınladığı beyannamede şöyle açıklanmakta idi : Hürriyet ve İtilâf partisi iç siyaset ile dış siyaseti ayırmak imkânı olmadığına ve haricî siyasetteki başarıların tek tek şahısların nüfuzlarıyla değil, fakat medeniyet dünyasının ısrarla istediği icraat ve teşkilâtın ciddiyet ve kesintlikle vücade getirilmesi ile kabil olabileceğine, bunun ise, ancak, mütecanis ve azimli bir kabine tarafından gerçekleştirileceğine inanmaktadır. Binaenaleyh, parti, çizdiği ve yayınladığı iç siyaset etrafında bütün kuvvetiyle çalışmayı dış siyaseti yükseltecek tek salim yol telâkki ettiğini bildiriyor ve bütün vatandaşları aynı istikametteki çalışmaya katılmaya davet ediyordu.

Tevfik Paşa hükümeti güçlükleri yenmiye muvaffak oluyor

Meclisin feshinden on gün kadar sonra 2 Ocakta Meclis-i Vükela yeni seçimler yapıp yapılmaması hususunu konuşmuştu. Kanun-u esasının tadil edilmiş olan yedinci maddesine göre bu

meclis dağıtıldıktan sonra, dört ay zarfında yeni seçimlere gitmek icabediyordu. Fakat, yukarıda bahis konusu ettiğimiz gibi, merkeletin bir kısmının halen işgal altında bulunmasına ve seferberlik halinin henüz son bulmamasına göre umumi seçimlere başlamanın ve seçim muamelelerinin kanun dairesinde yürütülmesinin imkânsızlığını düşünen kabine sulhun akdine imkân hasıl olur olmaz seçim işlerine başlamayı uygun gördü ve bu keyfiyeti, umumi efkârın ve basının bu husustaki tenkitlerine de bir cevap olmak üzere ilâna karar verdi.

Tevfik Paşa hükümeti, bu meseleyi böylece halletmiş görünerek sözde icraata başladı. Anadolu'nun imarı ve Müdafaa-i Hukuk'u diye ortaya bir parola attı. En iyi müdafaa imar ile kabil olacaktır dedi ve bu cümleden olarak Ankara-Sivas demiryolu hattı meselesini ele almak istedi. Matbuat da Anadolu'nun imara, medeniyete ihtiyacını belirtmek suretiyle bu harekete iştirak ediyor, Bulgaristan'la aramızda mukayeseler yapıyordu. Hükümet, diğer taraftan, mühim bir problem karşısında idi : o sırada memlekette 100.000 nüfusa yakın şehit evlâtları ile muhacir ve mülteci yetimleri bulmakta ve bunların çoğu ordunun menzil hastahaneleri ile nekahathanelerinde ve bazı vilâyetlerin yetimhanelerinde beslenmekte idi ve bu müesseseler, askerî idarenin aldığı yeni şekle göre, yavaş yavaş lâğvolunuyordu. 12 Ocaktaki Meclis-i Vükelâ bu meseleyi müzakere etti ve bu gibilerin sefaletten kurtatılmasını sağlamak maksadiyle hususî bir komisyon teşkiline karar verdi.

Askerî teşkilâtın bu sırada geçirdiği değişikliklere bir misal olarak Sinop ve Çorum hakkında alınan kararı zikredebiliriz : 20 Ocak tarihli olan bu karara göre, X. kolordu askerlik bölgelerinin tamamen Sivas'ta bulunan III. kolorduya tahsis edilmesi ile bu mıntakanın dışında kalan Sinop ve Çorum sancaklarının emniyet ve asayiş işleri V. kolorduya bırakılacak, fakat Sinop ambarları tamamen tahliye edilinceye kadar şimdilik X. ordu emrinde bulunacaktı ki, bir kaç ay sonra bu ordu kıtalarını teftişe memur

olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderildiği malûmdur. Bu müinasebetle, bu tarihten 20 gün kadar önce, İngiliz Generali Vilson tarafından talep edilen ve Ruslardan alınmış bulunan silâh ve cephanelerin kendilerine tevdiî hakkında Meclis-i Vükelâda geçmiş olan bir müzakere ve karardan bahsetmek yerinde olacaktır: mütarekename hükümlerinde, Ruslardan iğtinam edilen silâhlar hakkında bir kayıt mevcut olmamakla beraber, bu silâhların İtilâf devletleri malı olması ve bilcümle levazım-ı harbiyenin teslim edilebilecek merkezlerde toplan-
dıkça iadesi'nin evvelce kararlaştırılmış bulunması, İngiliz kumandanını" böyle bir talepte bulunmaya sevk ediyordu ki, neticede hükûmet bu isteği yerine getirmeyi kendisi için bir mecburiyet relâkki etti ve bahis konusu olan Ruslardan iğtinam edilmiş silâh ve cephanenin şimdiki fevkalâde sebeple İtilaf devletlerine teslimi nasıl zaruri idiyse yine iğtinam edilmiş ve İtilâf devletlerine ait bulunan diğer harb levazımının yine kendilerine iadesi kaçınılmaz bir mecburiyettir" kararını verdi. İşte boşaltılmasından bahsolunan Sinop ambarlarında da bu türlü ganimet silâhları vardı ve memleketin yakın bir gelecekte bunlara şiddetle ihtiyacı olacaktı.

Bu sırada umumi efkârı ilgilendiren meseleler çoktur. Bir sabah gazetesi bunları 17 Ocak tarihli sayısında "az söyliyelim öz söyliyelim" başlıklı bir makalesinde şöyle sıralamakta ve hükûmetten bunlara cevap beklemektedir:

1 — Vilson prensiplerine göre büyük bir çoğunluğu haiz bulunmamız sebebiyle, hâkimiyetimiz altında kalması lâzımgelen yerlerde haklarımızın temini, Bursa ve İzmir ile diğer malûm yerler için iki azınlık unsur tarafından yapılan teşebbüs ve koparılan yaygaraların tesirsiz kalması hususunda şimdiye kadar hükûmetce ne yapılmış ve ne gibi muvaffakiyet elde edilmiştir? Gerçi Mebusan Meclisi dağıtılmış ve hükûmetin meclise izahat vermesine mecburiyeti yoksa da yarı resmî bir şekilde de olsa muumi efkâr aydınlatılamaz mı?

2 — Her ne kadar Rus hududumuzun eskiye ircaı Vilson prensipleri icabından ise de bizim Batum, Kars, Ardahan taraflarını bırakmamız, oralara şu sırada Rusların gelmesi imkânsız olduğundan, bir **karışıklığı** mucip olacaktır. Halbuki bu bölgenin Osmanlı devleti elinde bulunması Kıbrıs mukavelesinin ruhuna uygundur. Buraların kurtarılması maksadı hasıl olmuş mudur?

3 — Bulgaristan ile ihtilâflı hududumuz için yeni bir teşebbüs yok mudur? Orada ve Yunanistan'daki ırkdaşlarımızın hali ne olacaktır?

4 — Arap vilâyetlerindeki Osmanlı haklarının teminat altına alınması hususunda ne gibi tedbirler düşünülmüştür?

5 — Tehcir işlerinden dolayı bir çok komisyonlar, mahkemeler teşekkül ettiğini görüyoruz. Fakat henüz fiilî netice hasıl olmamıştır. İvedilikle bu işi görmek lâzım değil midir?

6 — Mesture tahsisatı ve buna benzer suiistimaller hakkında da bir netice alınmıyacak mı?

7 — Bazı Mebuslar hakkında adlî mahkemelere tevdi edilmiş bulunan şeker ihtikârı dâvaları sürünüp gidecek mi?

8 — Millî şirketler hakkında kanuna uygun bir muamele yapılmakta ne mahzur vardı?

9 — Eşya fiyatlarının yüksekliği İttihat ve Terakki idaresinin bir takım şirketlere ve esnafa müzaheret ve müsamahasından ileri geliyordu. O idare şimdi ortada yoktur fakat ihtikâr evvelkinden fazladır.

Matbuata hemen bu esnada sansür konması belki de bu türü neşriyatla kısmen ilgilidir. Gerçekten, bir müddetten beri işgal kumandanlığı ile hükûmet temsilcileri arasında sansür meselesi etrafında müzakereler cereyan ediyordu ki, bu müzakereler 20 Ocakta neticelendi ve o günden itibaren matbuatın İtilâf ve Osmanlı sansürlerinden mürekkep muhtelit bir heyet tarafından sansür edilmesi kararlaştı.

Matbuat Müdürü Salih Bey ile Miralay Tosun ve Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Husrev Bey bu müzakereleri yapmış, bunların neticesi Hariciye Nazırı kanaliyle Meclis-i Vükelâya bir kanun lâyihası halinde getirilmiş ve muvakkat kanun suretinde uygulanmasına karar verilmişti. Gerçi bu karara karşı, matbuat cemiyeti harekete geçmiş ve 15 Şubatta buna itiraz olarak kararlar almışsa da sansür bundan sonra da devam etmiştir. Bu kararlardan birincisi, her ne şekilde ve hangi şartlar altında olursa olsun siyasi sansürün Kanun-u esasî hükümleriyle katî ve mutlak surette tearuz halinde bulunması ve bu aykırılığın derhal ortadan kaldırılmasının en büyük bir millî vazife ve en müstacel meşrutî bir vecibe bulunmasını kabul ediyordu. İkinci karar ise, bu vazifenin hükûmete bir protesto şeklinde derhal ihtarı için matbuat kongresi namına Mahmut Sadık, Ahmet Rauf, Celâl Nuri, Ahmet Emin Beylerin fevkalâde murahhas seçildiklerini bildiriyordu.

Sansür meselesi hükûmetin başına böyle bir gaile açtığı sırada, kapitülasyonların ilgası ile ilgili karar hakkında fevkalâde komiserlerin yeni talepleri de yeni bir müşkülât arz ediyordu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa 20 Ocakta sadarete İtilâf devletleri mümessillerinin bir gün evvelki müşterek takrirlerini aynen şöylece arzetmişti: “Komiserler, kapitülasyonların ilgası hakkında Osmanlı devlet adamlarının keyfî ve bir taraflı olarak 1914 senesinde aldıkları karardan mütevellit her türlü muameleyi kanunsuz ad-dederler ve İngiltere, Fransa, İtalya elçilerinin 10 Eylül 1914 tarihli takrirlerinde bildirdikleri görüşleri tamamen muhafaza eylediklerini Babıâli'ye iblağı lüzumlu sayarlar. İngiltere, Fransa ve İtalya tebaasına verdirilen ve tazmin ve telâfisi vakit ve zamanı gelince takip edilecek olan zarar ve ziyan listesinin çoğalmasına mahal kalmamak ve İtilâf devletlerince Türkiye'de teessüs etmesi uygun görülecek adlî idare şartları hakkında her türlü ihtirazî kayıtları mahfuz kalmak üzere, bu üç devletin fevkalâde komiserleri, Babıâli'yi, kapitülasyonlar yerine geçmiş olan ve 1914 senesinden beri

çkarılan kanun, karar ve nizamlara istinat eden tedbirlerin İtilâf devletleri tebaasına tatbikına devamdan vaz geçmesi hususunda devlet dairelerine süratle talimat göndermeye davet eder.”

Bu mesele 26 Ocak tarihinde Meclis-i Vükelâ'da müzakere edilirken, hükûmet bu hususta teşebbüslere geçmeyi sulhun iyi bir neticeye bağlanmasından sonra uygun bulduğunu belirtti. Gerçi, bu ilgayı vaktiyle Almanya ve Avusturya devletlerinin bile tanımadıkları ve diğer devletlerin kabul ve muvafakatleri şartına bağladıkları malûmdur ve Tefvik Paşa kabinesi de bunun mevsimsiz ve yersiz bir karar olduğunu kabul ediyordu. Fakat şu sırada bu yolda bir muamele yapmaya da hükûmetin niyeti ve cesareti yoktu. Hari-ciye Nzearetinden, bu işin İtilâf devletleri fevkalâde komiserlikleri tarafından da talikine muvafakat etmelerini temine çalışmasını istemek suretiyle meseleyi pamuk ipliğine bağladı. Komiserlerin bu beklemeye razı olmuş bulunduklarını, mütareke komisyonu reisi Galip Kemal Beyin 4 Şubatta kapitülâsyonların fiilen ilga edilmiş olduğunu ve meselenin sulh konferansında halledileceğini bildirmesinden anlıyoruz.

Bu aylarda Paris'te Osmanlı devletinin mukadderatı üzerinde hararetli müzakereler cereyan ediyordu. Bir taraftan Venizelos bir çok taleplerde bulunuyor, İstanbul, İzmir vesaire hakkında iddialar ileri sürüyor, Emir Faysal, Şükrü Ganimi gibi Arapların ve Suriye'nin temsilcileri de, Osmanlı devletini parçalamaya matuf, teklif ve isteklerde bulunuyorlardı. Bunlara karşılık, yukarıda bahsettiğimiz, İstanbul'dan bazı kimseler, bir kısım resmî ve yarı resmî teşekküller namına çalışmak üzere, Avrupa'ya gittikleri, gönderildikleri gibi esasen Avrupa'da bulunan bazı Türkler de bu faaliyetlere katıldılar. Ezcümle, Ocak ortalarında, Cenevre'de toplanan Türk hürriyetperverlerinden mürekkep bir kongre, Türk milletinin hak ve taleplerini sulh konferansı ve İtilâf devletleri siyasi mahfilleri nezdinde savunmak için Şerif Paşa'yı mutlak salâhiyetle murahhas seçmişti. Türk Kongresi adını taşıyan bu toplantı daha sonra Şubat

ortalarında tekrar Cenevre'de Metropol otelinde yapıldı. O sırada Cenevre'de bulunan Prens Sabahattin Bey, eski şehremini operatör Cemil Paşa, eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Paris'ten bu maksatla gelen Şerif Paşa, İsviçre'de yaşayan bir çok Türk zâbit ve memurları talebe vesaire de bu toplantıya katılmışlardı. Uzun konuşmalardan sonra İstanbul'un payitaht kalması ve Türk hakları mevzuunda bir karar sureti kabul ile bunu reis Vilson ile Fransa, İngiltere ve İtalya hükûmet reislerine bildirmeyi kararlaştırdı. Diğer taraftan, yine bu sıralarda Tevfik Paşa hükûmeti de görüşlerini vesikalarla ızah ve ispata çalışan ve Babıâli'nin tekliflerini muhtevi bulunan bir muhtırayı sulh konferansına göndermişti.

Bu güçlüklerle uğraşırken Tevfik Paşa kabinesi haylı yıpranmıştı. 15 Şubatta kabinede buhran baş gösterdi. Şuray-ı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa ile Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet Paşalar hükümetten çekildiler. Zaten bu kabine Ocak ortalarında yeni bir şekil aldığından beri bir çok taraflardan tenkitlere maruz kalıyordu. Bazı suiistimal iddiaları ile kabine âzasından Nafia Nazırı Ziya Paşa ile Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi bilhassa bu tenkitlere hedef idiler. Sadrazamın Ayaspaşa'daki konağı önünde nümayişler yapıldı. Kabinenin teşekkül şekli hakkındaki teklifleri kabul edilmediği cihetle Sulh ve Selâmet Cemiyeti bu gösterilerin tertibinde methaldardı. Bu hareket polis müddahalesiyle dağıtılmışsa da (15 Şubat) çok geçmeden 24 Şubatta Tevfik Paşa üçüncü defa hükûmette bir değişiklik yapmaya mecbur oluyor ve bir kısım hükûmet azâsını kabine dışında bırakıyordu. Bu değişiklikler arasında Hariciye Nezaretini Yusuf Franko Paşa'nın, Dahiliye Nezaretini yine, Cenevre'de bulunmakta olan, Ahmet Reşit (Rey) Bey'in, Nafia Nazırlığını Şevket Turgut Paşa'nın, Maliye Nezaretini Hammer mütercimi Atâ Bey'in ve Harbiye Nezaretini de topçu feriki Hurşit Paşa'nın işgal ettiği görülmektedir. Fakat bütün bu gayretlere, yeni elemanlara rağmen Tevfik Paşa hükûmeti uzun ömürlü olmadı ve kısa bir müddet sonra Mart ayı başlarında yerini Damat Ferit Paşa'ya terketmek mecburiyetinde kaldı.

III.

DAMAT FERİT PAŞA HÜKÜMETİ İŞ BAŞINDA

(Mart-Mayıs 1919)

Yeni hükûmetin seçim ve sulh için hazırlıkları başlıyor :

3 Martta Tevfik Paşa kabinesi düştü ve ertesi günü, hükûmetin Damat Ferit paşa uhdesine tevdi edildiği Padişahın bir hattı hümayunu ile açıklandı. Vahdettin, Meşihat makamını Dar-ül Hikmet-ül-İslâmiye âzasından Mustafa Sabri Efendi'ye tevcih ettiğini bildirdiği bu hattında ahvalin fevkalâde ehemmiyetine ve devletin selâmetini temin için o nisbette gayret ve çalışma göstermek icabeylediğine işaret etmekte ve yeni sadrazamın arkadaşlarıyla birlikte bu uğurda fazlaca cehdetmesini istemekte idi. Bu kabinenin belli başlı üyeleri Maarif Nazırlığında Ali Kemal Bey, Dahiliye'de eski Konya Valisi Cemal Bey, Harbiye'de Ahmet Abuk, Bahriye'de Müşir Şakir Paşalarla Posta ve Telgraf Nezaretinde Mehmet Ali Bey bulunuyordu. Ferit Paşa, matbuatın pek necip saydığı bazı düşüncelerle sadaret alayı icrasını arzu etmemiş ve bu merasim yapılmamış, ancak, Babıâli önünde bir bando ile askerî müfreze mutat eski töreni yapmakla iktifa olunmuştu. Bu kabinede daha sonra ufak tefek değişiklikler vuku buldu. Meselâ Dahiliye Nazırı Cemal Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkası umumi merkezinde çalışmak ve bundan sonra hayatını partinin yükselmesi uğruna vakfeylemek isteği ile, vazifesinden 7 Nisanda istifa etmiş ve yerine Mehmet Ali Bey geçmişti. Bu arada müsteşarlar arasında da değişiklikler görüldü. Harbiye Nezareti müsteşarlığına Mirliva Ahmet Fevzi Paşa'nın tâyini bu cümledendir.

Ferit Paşa kabinesi, öyle görünüyör ki, iş başına geçer geçmez bilhassa Âyan Meclisini kuvvetlendirmeye, yeni ve itimat ettikleri âzaları bu heyetin içine almaya ehemmiyet vermişti. 16 Martta yedi zatın âyan âzalığine tâyini hükûmet tarafından ilân olundu: bunlar Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Dar-ül hikmet-ül İslâmiye Reisi Mustafa Asım, eski Konya Mebuslarından Zeynelâbidin Efendilerle Maliye Nazırı Tevfik, eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Kostaki ve Yani, eski Maarif Nazırı Rıza Tevfik Beyler ve Hariciye müsteşarı İzzet Fuat Paşa idi. Nisan (1919) iptidasında da, Meclis-i Âyan toplantı devresinin sona ermesinden dolayı bu meclis başkanlığına Mustafa Asım, birinci reis vekilleiğine Aristidi Paşa, ikinci reis vekâletine de Azaryan Efendiler Padişahın bir iradesiyle getirildiler. Bu suretle, hiç değilse ikinci meclisin seçkin şahsiyetlerle takviye edildiği umumi efkâra anlatılmak isteniyordu.

Damat Ferit Paşa hükûmeti, mebus intihabına başlamayı prensip itibariyle kabul etmiş görünmekte ve fakat azınlıkların haklarını temin gayesiyle nispi temsil usulünün tatbikini zarurî bulmakta idi. Bu meseleye 22 Mart tarihli toplantısında karar veren kabine, her şeyden evvel bu yolda bir kanun lâyihası hazırlamak üzere mütehassıs bir komisyon teşkil etti ve bir kaç gün içinde hazırlanan nispi temsil kanun tasarısı devlet şûrasınca derhal tetkik edilerek Meclis-i Vükelâya sevkolundu ve 25 Martta, 1293 de tatbike konan seçim kanununa bir zeyil olarak kanuniyet kesbetti. Bu hususta yeni hükûmet teşkil edildikten itibaren gazeteler neşriyat yapmakta, müntehib-i sani ile mebus seçmek usulünü artık maziye ve tarihe ait köhne bir usul olarak tavsif etmekte, mutlak ekseriyet usulünü de kifayetsiz bularak her meşrutî memleketin uygulamakta bulunduğu temsil kanununu savunmakta idi. Bundan sonra Belediye seçimlerinde de İslâm ve Hıristiyan unsurlarının nüfuslarına göre âza seçebilmeleri imkân dahiline girmiş olacaktı. Bu suretle şehreminleri de seçimle tâayyün edecek demekti.

Damat Ferit Paşa, Paris'te toplanacak sulh konferansına Osmanlı hükûmeti adına katılacakları, iktidara geçtiği andan itibaren düşünmiye ve tesbit etmiye başlamıştı. Nisan başlarında yapılan neşriyattan anlaşılmaktadır ki, bu heyetin başında bizzat sadrazam bulunacak ve murahhaslar arasına da Keçeci-zâde İzzet Fuat Paşa, Elçilerden eski Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, eski Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Bey alınacaktı. Bir aralık Ali Kemal Bey'in de ismi karıştı. Bu murahhaslardan bazıları basında fazlaca tenkit edildiği ve esasen bu sırada bir davet de vaki olmadığı cihetle, mesele ancak İzmir'in işgalinden sonra kesin bir şekle girdi ve o zaman murahhas heyeti oldukça farklı bir şekilde tertiplendi.

Bu münasebetle, Cenevrede'ki Türkler tarafından Türk haklarını müdafaa etmek maksadiyle Paris'e gönderildiğini yukarıda kaydettiğimiz eski İstokholm elçisi Şerif Paşanın bu esnada vaziyetinde bir değişiklik vuku bulduğunu kaydetmek lâzımdır: Nisan ortalarında Avrupa'dan gelen haberler, Şerif Paşanın sulh konferansında Osmanlı menfaatlerini müdafaa için kendisine verilen vazifeden vaz geçerek Kürtlerin menfaatlerinin müdafaasını üzerine aldığını anlatmakta idi. Öteden beri İttihat ve Terakki düşmanı olduğu bilinen bu zat Paris'te yayınlanan *Matin* gazetesinde şu yolda bir beyanat vermişti “Osmanlı devleti, yeni bir cerrahî ameliyeye maruz kalarak kendisinden vatanım olan Kürdistan'ın ayrılmasını görmeye mahkûmdur. Kürdistan, teşkil edilmesi tasarlanan yeni Ermenistan'dan da tefrik edilecektir. Bizzat ben, bir bitaraflik hissi ile dâvasının savunmasını üzerime almış bulunduğum Türkiye'den bu suretle ayrılmış bulunduğumdan dolayı fevkalâde mey'usum. Bundan sonra cismen ve ruhen mensup olduğum ırkın meşru isteklerini savunmaya vücudümü hasredeceğim. Paris'te Türklerin müdafaasını deruhte edecek kimseler eksik değildir. Halbuki Kürtlerin savunması için benden başka birisi yoktur. Türk siyasetini müdafaa etmekten ayrıldığım şu sırada Türk mil-

letin ahlâkî hasletlerine ve faziletlerine karşı büyük bir takdir beslediğimi kaydetmek isterim. Türkler lâîk oldukları devlet adamlarının ellerine düşmüş olsalardı...".

İttihat ve Terakki ilerigelenlerinin tevkif ve sorguya çekilmeleri:

Yeni hükümet bir intikam kabinesi gibi görünmekte idi. Kurulduğu ilk günlerde geniş mikyasta tevkif kararı aldı ve eskilere ilâveten Sait Halim Paşa, Musa Kâzım Efendi, eski Meclis-i Âyan Reisi Rifat Bey, eski Mebusan Meclisi Reisi Halil, Nafia Nazırı Münif, Maarif Nazırı Şükrü, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi, Adliye Nazırı İbrahim, Dahiliye Nazırı Fethi Beyleri, Selâh Cimcoz, Hasan Fehmi, Fazıl Berki, Konya Mebusu Hilmi, Âyan Meclisi umumi kâtibi İsmail Müştak, Vakıf gazetesi sahip ve başmuharriri Ahmet Emin, Âti gazetesi sahibi Celâl Nuri, İstiklâl gazetesi sahibi Sabancı İsmail Hakkı Beyleri ve daha bazı zevatı 10 Martta tevkif ettirdi. Bir kısım gazeteler adalet çanı çaldı, adalet devresi başladı, zavallı milleti umumi harb bâdiyesine sokanların yakasına adaletin eli yapıştı gibi yazılarla bu kararları tasvip ve teşvik ediyorlardı. Şeyhülislâm Hayri Efendi rahatsız bulunduğu için evinde muhafaza altına alındı, Cavit ve Yunus Nadi Beyler aranmakta idi. Hükümetin icraatına engeller çıkardıkları iddiasıyla mevküflardan Celâl Nuri ve Ahmet Emin Beylerle aranmakta olan Yunus Nadi Bey'in örf-i idare mıntakası dışına sürülmesi hükümetce kararlaştırılmış, Meclis-i Vükelâ kararı ile muhakemeye tâbi tutulmuş münasip mahallerde idareten ikamete memur edilmişlerdi.

Dahiliye Nazırı bir gazeteye verdiği beyanatta, bu münasebetle diyordu ki, "hesap sormıya milletin hakkı yok mu zannediyorsunuz? Hükümet süratle iş görmek istemektedir. Kanlı maziye temizliyecektir. Nazırlar, memlekette örfî idare devam ettiği cihetle, Divan-ı Âlide değil fakat Divan-ı Harb-i Örfide muhakeme edileceklerdir". Halbuki, Musa Kâzım Efendi 15 Martta sorguya çekil-

diği vakit, müddeiumumiye, Divan-ı Âli teşekkül etmedikçe suallerine cevap veremeyeceğini bildirmekte idi.

Diğer taraftan Ahmet Rıza Bey de tevkifat hakkında yaptığı bir beyanatta (16 Mart 1919) mücrimler cezasını görmeli, bu şekilde muhakemeleri kanunidir ve “Kabinenin teşebbüslerinde ve icraatında muvaffakiyetine dua ediyoruz, hususî yollardan onlara yardım ediyoruz” diyordu. Mevkuflar, tutukluklarının haftasında henüz sıkı sıkıya muhafaza olunmakta ve katiyen serbest bırakılmamakta idiler. Hattâ Azerbaycan mümessilleri, mevkuflar arasında bulunan Ağaoğlu Ahmet Bey’in tahliyesi için hükûmet nezdinde bir vasıta bularak teşebbüse geçmişler, ancak kendilerine red cevabı verilmişti. Fakat aradan daha bir hafta geçince vaziyette bir yumuşama başladı ve 23 Martta “Tecil-i Mücazat Kanunu” adıyla ve bazı cezâî hükümlerin tecilini hedef tutan 7 maddelik bir kararname neşrolundu ve bunun icrasına Adliye, Harbiye ve Bahriye Nazırları memur edildi. Buna göre, bazı mevkuflar ikametgâh senedi ile tahliye olunacak fakat, mühtekirlerle harb mesulleri tecilden müstesna tutulacaktı. Mart nihayetlerinde tutuklukları devam eden ve firar halinde bulunan İttihatçı reislerinin emlâkine haciz konuldu ki, bunlar, bilhassa, eski Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı, sabık ordu kumandanlarından Halil, Adana Valisi eski kumandanlardan Remzi, eski Bahriye Nazırı Cemal Paşalarla, Emanuel Karasu Efendi, eski İaşe Nazırı Kara Kemal, Hüseyin Kadri, Mithat Şükrü, İsmail Müştak, Ali Münif, Hacı Adil, Maarif Nazırı Şükrü, eski Aydın Valisi Rahmi, Hüseyin Cahit, Lazistan Mebusu Süleyman Sudi, Eski Halep Valisi Bedri, Tüccardan Sabancı Baki, Sabancı Hakkı Beylerin mevcut gayri menkul malları idi. 2 Nisanda Yunus Nadi Bey hakkında Meclis-i Vükelânın şu kararı da bu nevi tedbirler arasında mütalâa edilebilir: “Yeni Gün gazetesi sahib-i imtiyazı Yunus Nadi Efendi aleyhinde örfi Divan-ı Harb müddeiumumiliğince hukuk-u umumiye namına ikame olunan dâva üzerine kendisi firar ederek kanuna itaat etmemiş

olduğu gibi imtiyazı altında bulunan gazetede tehyic-i efkârı mu-
cip yalan havadisler neşredilmekte olduğundan kendisinin mu-
hakemesi yapılarak beraati tahakkuk ettiği takdirde neşrine müsaade
olunmak üzere bu gazetenin müddetsiz olarak tatili kararlaştırıl-
mıştır.”

Mebusan Meclisinin dağıtılmasından önce, harb kabineleri
reis ve âzaları aleyhinde meclisin beşinci şubesince tahkikat açılmış
ve meclisin feshi üzerine tamamlanamıyan bu evrak ve buna ekli
diğer vesikalar öylece kalmıştı. Henüz Ahmet Rıza Bey Âyan Meclisi
Reisi iken, bu tahkikat evrak ve vesikalarının Örfi Divan-ı Harbe
teslimi ile bunlara ait muhakemenin çabuklaştırılması istenmiş
fakat Meclis-i Âyan Reisi bazı düşünceler ileri sürerek bunu red
etmişti. Yeni Başkan Mustafa Asım Efendi ise, hükûmetin ısrar ve
tazyiki karşısında 7 Nisanda bu türlü vesika ve tahkikat evrakının
Divan-ı Harbe teslimine razı olmuş ve bunlar Millî Meclisten
alınarak tahkik heyetlerine verilmişti. Bu suretle harb mesullerinin
muhakemelerine bir an evvel başlanacağı ve kısa bir zamanda
cezalandırılmaları mümkün olacağı ümit ediliyordu.

Bu esnada İttihat ve Terakki düşmanlığı o derece artmıştı ki,
bu türlü işleri hiç bahis konusu etmemesi lâzımgelen, Maarif
Nezaretinin bile Maarif Müdürlüklerine şöyle bir tebligatta bulun-
duğuna (10 Nisan) şahit oluyoruz: “Senelerden beri devam eden
kötü bir idare sebebiyle Maarif memurlarından bir kısmının hâlâ
türlü türlü kisveler altında İttihat ve Terakki meşum heyetinin
gayretini gütmekte oldukları son zamanlarda bazı hareketlerden
anlaşılmaktadır. Hakikat halde hiç bir ferdin siyasi kanaatine karış-
mak elimden gelmez. Fakat bence millet ve memleketi bu hale
getiren menhus bir ocağa mensup olmakta devam etmek siyasi bir
kanaat sayılmaz, bilâkis af olunmaz bir kabahattir. Hele bu men-
subiyeti resmî bir memuriyeti kötüye kullanmak derecesine var-
dırmak bir suçtur. Halde ve istikbalde ocak gayretini vatan endi-
şesinin üstünde tutmaya kadar varan bazı kimselerin yaptıkları gibi,

ister gizli bir şekilde olsun, memurlarımızdan ve muallimleri-mizden İttihat ve Terakki çetesi-ⁿⁱ (!) zihniyetini yaşamıya ve muhitlerinde yaşatmıya çabalamak fikrinde ısrar edenler varsa öylelerinin şimdiden istifa ederek çekilmeleri ihtar olunur, yoksa bu gidişleri anlaşıncaya azledilmeleri mukarrerdir.”

Damat Ferit Paşa hükûmeti İttihat ve Terakki Fırkasının başka adlarla yaşadığına kanidi ve bunlar hakkında da cezrî tedbirleri almak lüzumunu duyuyordu. 5 Mayıs'ta Meclis-i Vükelâ'da aldığı bir kararla, Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkalarının da kapatılmasını sağladı. Bu kararda deniliyordu ki, 'bu siyasi teşekküllerin idare meclislerini teşkil eden âzanın isim ve hüviyetleri incelendiği zaman heman hepsinin eski İttihat ve Terakki mensuplarından oldukları, bir kısmının da halen sanık olarak mevkuf bulunduğu anlaşılmaktadır. Sadece isim ve unvanlarının değişmesi bir muvazaa şeklidir. Binaenaleyh gerek İstanbul'da gerek vilâyetlerde bu isimler altında mevcut merkez ve şubeler hemen kapatılacak ve İttihat ve Terakki fırkası mal ve mülkleri hakkında alınan karar bunlar hakkında da tatbik edilecek, bundan sonra da bu gibi İttihat ve Terakki maklûbu gibi görünecek fırka ve cemiyetlere müsaade edilmeyecekti.

İşgal hazırlığı olarak Rum eşkiyalarının faaliyeti artıyor

Mart başlarından itibaren Rum çetelerinin muhtelif yerlerdeki faaliyetleri artmış ve genişlemişti. Söke'nin Kelih köyünde bulunan aşar ambarlarındaki zahireyi Rum köylüler yağma ediyorlar ve üstelik hükûmetten hiç bir korkuları olmadığına dair haber gönderiyorlardı. Tomatca köyüne 300 den fazla Yunan askerî elbiselerini giymiş olarak Rum asker kaçakları geliyor ve burada çete teşkilâtı ile açıktan açığa meşgul oluyorlardı. Bunların pususuna düşen şehit Ahnet Bey'in cesedini görmek için kaza doktor ve müddeiumumisi vaka mahalline gidemiyor, bir miktar asker gönderildiği halde cenaze getirilemiyordu. Nif'ten İzmir'e gelen arabacıları soyuyorlar, Ayvalık, Urla, İzmir bölgesinde seri halinde cina-

yetler işliyordı. Bir kısmı Sisam adasından Yunan askeri kıyafetiyle geliyor, diğer bir kısmı da Samsun havalisinden gelerek bunlara iltihak ediyordu. Yine Mart ayı içinde Kuşadası'na bağlı Tarha köyünde eşraftan Altıparmak Hasan Ağayı, Akköy'de iki jandarmayı şehit etmişlerdi. İzmir'in hemen yakınında Bornova'nın Işıklar köyü civarından geçen bir jandarma müfrezesi mezarlıkta pusu kuran Rum eşkiyasının taarruzuna uğramış, vuku bulan müsademe- de bunlardan Koklıcalı Kitre adındaki haydut öldürülmüştü. Bu hâdiseyi jandarmaların Rumlara taarruzu mahiyetinde göstermek için Koklıca köyü ihtiyar heyeti ile papazdan mürekkep bir heyet, Türk mezaliminden, Türk cinayetlerinden bahseden bir şikâyeti İngiliz ve Fransız mümessillerine vermek üzere İzmir'e gittiler ve bir yaygara kopardılar. Edirne'de intişar eden Trakya gazetesi İstanbul-Edirne demiryolunun sırf askerî bakımdan işgal edildiği temin olunmasına rağmen, Yunan kıtalarının hükûmet işlerine mütemadiyen müdahale ettiğini yazmakta idi.

Kapıdağı bölgesinde Firman Kaptan adlı bir Rum çetesi aynı zamanda korsanlık yapıyordu. Bunlar karadan takip ve tazyik edildikçe denize açılıyor, burada korsanlık yapıyorlardı. Hükûmet, nihayet, Mart ortalarında bu hususta bir tedbir almıya, küçük deniz vasıtalarının selâmetini temin için süratle seyreden iki gambot ile bir kaç motörlü deniz vasıtasını bu sahilleri tarassut ve kontrol için tahsis etmiye mecbur kaldı. Bunlardan biri Bandırma, Erdek, Kapıdağ sahillerini diğeri de Burhaniye, Ayvalık, Edremit sahillerini gözetiminde bulunduracaklardı.

Diğer taraftan 16 Martta İstanbul'da geniş çapta nümayişler yapılmıştı: Büyükada, Arnavutköy, Kumkapı, Yenikapı ve şehrin diğer yerlerinde bir kısım Rumlar tarafından nümayişler yapılmasına teşebbüs olundu. Ezcümle Adadaki Rum kilisesine Yunan bayrağı çekilmiş ve bu teşebbüs ancak Polis Umum Müdürlüğünün katî emri ile önlenebilmişti. Kumkapı civarında bir bahçede toplanan Rumlar Yunan bayraklarıyla nümayişler yapmışlar ve Yunan

marşı çalmıya kalkışmışlardı. Rumca gazetelerin verdiği malûmata göre, bu nümayişler, Rum partikhanesince tanzim olunan bir kararnamenin Rum ahalisi tarafından alenen tasvibi mânasına geliyordu. Paris'te bulunan patrik kaymakamı vasıtasıyla sulh konferansına takdim edilen bu karar suretinde şu hususlar ileri sürülüyordu: "Devlet ve milletlerin kaderlerinin tâyin edildiği şu sırada 500 seneden beri esaret altında bulunan (!) Rumlara da tam istiklâl verilmesi ve ileride doğuda asayişin temini için müstakil idarelerinin Yunanistan'a rabt ve ilhakı talep ve rica edilmekte idi ve bu meselelerin, sulh konferansındaki İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya ve Yunan murahhasları nezdinde, İstanbul Rum patrik kaymakamı tarafından görüşüleceği kararlaştırmıştı" Bu hâdiseden iki gün sonra hükûmet bir resmî tebliğ yayınladı ve bunda, bir zamandan beri Rum unsurunun devleti metbualarına karşı düşmanlık izharında devam etmelerinin esefle müşahade edildiği, İtilâf mümessillerinin bu gibi hallerde Osmanlı zâbitasına müzaheret ve yardım edeceklerine dair polis müdürlüğüne teminat verdikleri bildirildi. Hükümet 24 Martta ikinci bir resmî tebliğ çıkardı ve Yunanistan istiklâl gününü olan 25 Martta yüzlerce Rum tarafından bir nümayiş icrasına kalkışılacağını haber aldığını ve bunu İtilaf devletleri mümessilleri ile birlikte ve her türlü vasıta ile önlemek kararında olduklarını umumi efkârâ bildirdi. Diğer taraftan Adliye Nezareti ilgili makamlara, patrikhaneler imtiyazlarının tam mânasıyla tatbıkına nezaret edilmesini, müslim olmıyan halkın eski haklarının kaybolmasına ve bir kimsenin dahi zarar görmesine meydan verilmemesini bildirmek lüzumunu duymuştu. Bütün bunlardan cesaret duyan İstanbul'daki patrik kaymakamı Kayseri metropolidi Nikolaus Efendi, İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika ve Yunanistan fevkalâde mümessillerini ziyaret ediyor ve onlara İstanbul'daki Rum cemaatinin arzu ve taleplerini arz edebiliyordu.

Nisan başlarında Rum eşkiyasının vahşeti İstanbul dolaylarına kadar yayılmıştı. Bilhassa Kartal, Pendik ile buralara bağlı Olay

Bağı, Yayla köyleri civarında menfur cinayetler işledikleri görüldü: o civarda hayvan otlatmakta olan iki Türk kızı bu eşkiyalar tarafından dağa kaldırılmış, 14 yaşında İsmail adında bir çocuk on beş yerinden, 12 yaşında Recep oğlu Mustafa 18 yerinden, 10 yaşında Mahmut oğlu İsmail altı yerinden ve Balıkesir muhacırlarından 10 yaşında bir çocuk da dört yerinden bıçaklanmış ve parça parça kesilmek suretiyle öldürülmüşlerdi. Bunların cüretleri, güpegündüz en kalabalık Türk muhitlerine taarruz derecesine vardı. Nisan ortalarında Milto adındaki bir Rumun idaresinde bulunan 12 kişilik bir Rum çetesi Anadolu Hisarına taarruz ederek yolda rasladıkları bir polis neferini bağlamış ve üzerindeki silâhı almışlardı.

Sistemli bir şekilde yapılan bu hareketlerin mânası ve gayesi etrafa dehşet saçarak Türk ve Müslüman ahalinin öteye beriye dağılmasını sağlamak ve yerlerine Rumları iskân etmektir. 9 Nisan tarihli bir gazetenin yazdığına, göre, o sırada güya Bolşevizmden kaçan on binlerce Rum ailesi İstanbul'a iltica edecekler ve burada yerleşeceklerdi. Bu meselenin daha etraflı bir şekilde 12 Nisanda Vükelâ Meclisinde bahis konusu olduğu görülmektedir. Harbiye Nezaretinin buna dair olan tezkeresinden anlaşıldığına göre, Yunan hükümeti İtilâf devletleri arasında bulunmasından istifade ederek Osmanlı memleketleri dahilinde asayiş bozmak için bir takım tertipler yapmakta ve bazı yerlerde nüfusca ekseriyet temini maksadiyle bir çok kimseleri yerleşmek üzere sahillerimize sevk eylemekte, ayrıca Bulgar hükümeti de, bu fırsattan istifade, evvelce muahedelerle mübadele edilen Bulgar muhacırlarını yeniden Edirne vilâyetine göndermekte idi. Şimdi Harbiye Nezareti, tavsiye ve teklif ettiği bazı hususların beyannâme halinde neşrini ve bu makama bu babta sarıh talimat verilmesini istiyordu. Beyannâmede, silâh, cephan ve üniformanın memlekete sokulmasının men'i, Osmanlı tebaasından olmıyan sivil yabancıların seyahat maksadiyle buraya gelmeleri halinde haklarında bazı kayıt ve şartların tatbiki,

Balkan muharebesinden sonra Yunanistan ve Bulgaristan hükümetleriyle aktedilen muahedeler mucibince mübadele olunan ahalinin memleketimize avdetlerinin men'i ve buna benzer birtakım tedbirlerin alındığı bildirilecek ve ilân olunacaktı. Hükûmet bu tedbirleri sükûn ve asayiş temine yarıyacak gibi telâkki etmiş ve uygun görerek gereğinin yapılmasını Dahiliye Nezaretine havale eylemişti.

Vükelâ Meclisi meseleleri pamuk ipliğine bağlıyarak halle çalışıyor :

Damat Ferit Paşa kabinesi 22 Martta evvelce bahis konusu ettiğimiz Milli aşireti meselesini yeniden ele aldı. Bu aşiretle birlikte Karakeçili aşireti reisleri Mahmut ve Abdülkadir Beyler Urfa dahiline gelerek asayiş bozan bazı hallere sebebiyet verecekleri anlaşılmakla tevkif edilmişlerdi. Fakat bir çok nüfusu ihtiva eden bu aşiretler halkı üzerinde bu tevkif hâdisesinin fena tesir edeceğini ve şu nazik durumda bazı arzu edilmeyen hâdiselere vesile teşkil edebileceğini düşünen Diyarbakır vilâyeti makamları bu reisler ile arkadaşları hakkındaki kanunî takibatın durdurulmasını teklif etmiş ve bu zarureti Adliye Nezareti de kadul eylemişti. Bu defa hükûmet bunu tasvip eylemekte idi. Hükûmet Ermenilere karşı cemilekâr hareket etmeye de bilhassa ehemmiyet veriyordu. 2 Nisan tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında Dahiliye Nezaretinin, Ermeni mülteci ve yetimleri menfaatine tertip olunan konserlerden Darülaceze'ye ait bulunan yüzde on vergisinin alınmamasının münasip olacağı yolundaki teklifi uygun görülmuş, Madmazel Mannik Berberyan tarafından tertiplenen konser ile yine aynı maksat için Bakırköyünde (Makriköy) verilen konserden alınan Darülaceze aidatının red ve iadesi de kabul edilmişti. Halbuki Ermeni patrikliği, bu sırada acı şikâyetlerde bulunmakta idi. İddiasına göre, memlekette asayiş yoktu, Ermeniler yer yer ve tek tek katlolanıyor, İslâm ahali silâhlandırılıyor, memurlar tarafından Ermenilere karşı tehditler savruluyordu. Bunu patrikhaneye gönderilen telgraf ve mektuplardan ve bazı yolcuların ifadelerinden öğrendiğini bildiren patrik, bunun bir katliam endişesi doğurduğunu ve bina-

enaleyh önleryici tedbirler alınmak lâzımgeldiğini ilâve ediyordu. 10 Nisan tarihindeki içtimasında Damat Ferit Paşa hükûmeti bu meseleyi konuştu, muhtelif unsurlar arasında ahenkli bir geçinmeyi bozabilecek hallerin zuhuruna meydan verilmemesi hususunda evvelce hükûmet tarafından yapılan tebligatı yeniden alâkadarlar nezdinde tekit ve en küçük bir hâdiseye imkân bırakılmamasının tenbih edilmesini kararlaştırdı, öte yandan da takritde dermeyer. edilen iddiaların açıklanması, yani, yer yer Ermenilerin öldürüldükleri mahallerin nereleri, tehditte bulunan memurların kimler olduğuna dair isim ve madde tâyini patrikten istendi.

Yine Nisan başlarında, Adana'daki işgal kuvvetleri kumandanı tarafından Adana posta ve telgraf işlerine İngiliz mülâzımının memur edildiğine vesaireye dair Silifke mutasarrıfının işarı Vükelâ Meclisine getirildi. Bu durum karşısında İçel posta ve telgraf dairesinin Konya başmüdürlüğüne, Adana ile münasebeti ile İçel diğer dairelerinin de keza Konya'ya bağlanması münsip görüldü. Fakat Adana posta ve telgraf memurlarının elbiselerine verilmek istenen şekil ile Kilikya işaretli posta pulları nasıl bir kanuni muamele icrasını icabettiriyordu? Bunu da posta, telgraf nezaretine havale etmekle hükûmet işin içinden kurtulmuş görünebildi.

Bu sırada, Nisan ortalarında, hükûmetin karşılaştığı diğer bir güçlük de, mütareke hükümlerinin uygulanmasını teftiş etmek üzere, memleketin muhtelif yerlerine gitmekte olan İtilâf devleti zâbitlerinin oturdukları evlerin icar bedeli ile yakacak parasının ve kayık, araba, hamal vesaire gibi nakil vasıtaları ücretlerinin hükûmet tarafından ödenmesini istemeleri olmuştu. 17 Nisanda toplanan Meclis-i Vükelâ, bu zâbitlere kolaylık gösterilmesi ve seyahatlerinde mümkün olan yardımın yapılması hususunda ilgili lere tebligat yapıldığını ve buna riayet edildiğini düşünmüş, fakat, her tarafta ikamet ettikleri evlerin icar bedellerini, mefruşatını ve diğer masraflarını karşılamaya halihazır malî vaziyetin müsaadesizliğini gözönüne alarak, bu durumun İtilâf devletleri mümessille-

rine münasip şekilde anlatılması ve bundan vaz geçirilmeleri işini Hariciye Nezaretine havale etmişti.

Anadolu'ya ve Rumeli'ye nasihat beyetleri gönderiliyor

Mart ayı ortalarında Rum eşkiyasını yola getirmek maksadiyle bir muhtelit heyet-i nâsiha teşkil edilmişti. Bunlar bilhassa Şile ve civarında eşkiyalık yaparak Türk köylerine taarruz eden Rumların doğru yola avdetle iş ve güçleriyle uğraşmalarını temin edecekti ve bu heyet 20 Martta o taraflara müteveccihen yola çıkmıştı. Sonradan bunun daha esaslı ve şümüllü bir şekilde organize edilmesi düşünüldü, muhtelif unsurlar arasında meydana gelen kin ve nifakın giderilmesi maksadiyle Vükelâ Meclisi, Anadolu'ya iki heyet gönderilmesine karar verdi. Memleketin en temiz ve herkesin sevgi ve saygısını kazanmış şahsiyetlerinden mürekkep olacak bu heyetler, ilk tasavvura göre, (10 Nisan) Şehzade Abdülhalim Efendi ile Şehzade Abdürrahim Efendinin başkanlıklarında olacaktı. Bu heyetler Anadolu'nun muhtelif yerlerini ziyaretle halka tavsiyelerde bulunacak ve unsurlar arasında ahenkli bir geçinmeyi, vatan-daşlık hissini telkin edeceklerdi. Bu heyetlere gayrı müslim ricalden de bazı kimseler katılacaktı. Sonradan heyetlerden Abdülhalim Efendi riyasetinde olanın Ali Rıza Paşa ve Süleyman Paşa başta olmak üzere bir heyet-i nasiha halinde Anadolu'ya, diğerinin de Şehzade Seyfettin Efendi başkanlığında ve Cevat Paşa ile Fevzi Paşa'nın refaketinde Edirne'ye gönderilmesi Vükelâ Meclisinde müzakere olundu. Fakat 17 Nisan 1919'da Anadolu'ya hareket eden heyet-i nâsiha Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında idi. Bu heyete Ali Rıza ve Süleyman Şefik Paşalardan gayrı Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Pazarcık müftüsü Halil Fehim Efendiler, eski Karahisar Mebusu Yanko Güvenidis, Dahiliye Nezareti memur-in kalemi müdürü Ohanes Ferit Beyler dahildi. Alemdar vapuriyle Mudanya'ya müteveccihen hareket ettiler. Evvelâ Bursa, sonra İzmir'e gideceklerdi. Ahaliye üç milyon lira dağıtacakları hakkında bir haber çıktı ise de derhal tezkzip edildi. Bu heyet 20

Nisan'da Mudanya ve Bursa'da, vali Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in de bulunduğu kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandı, kendilerine Padişahın selâmı tebliğ olundu. 22 Nisanda bu heyet bir beyannâme de neşretti. İzmir de bu heyeti istikbal için hazırlanıyordu. Şahzadenin ikametine Uşakîzade Sadık Bey'in konağı tahsis ve kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa istikbale memur edildi.

Bu tecrübe bir parça başarılı görünüyordu, birtakım ümitler belirdi. 1 Mayıs'ta sadrazam heyet-i nasihânın gönderilmesindeki maksadı şöyle açıklıyordu: "Birinci heyete ahlâkî bir heyet diyeceğim. Bunun vazifesi ahaliye padişahın selâmını ulaştırmak ve onun her zamandan fazla milletini düşündüğünü keder ve elemlerine iştirak etmekte olduğunu izah etmektir. Bu heyet her tarafta iyi kabul görmüştür. Bundan güzel neticeler tefe'ül ediyorum. Bu heyeti diğer birtakım heyetler daha takip edecektir. Bunlar gidecekleri yerlerde uzunca boylu kalmak, memleketin hakikî ihtiyaçları hakkında tetkiklerde bulunmak ve halkın ihtiyaçlarını, iktisadi inkılâp esaslarını hazırlamakla görevlendirilecektir."

Filhakika, Şehzade Seyfettin Efendi değil fakat Şehzade Cemalettin Efendi riyasetindeki ikinci heyet-i nâsiha aynı tarihte Edirne'ye müteveccihen hareket etti. Bu sıralarda Şehzade Osman Fuat Efendi'nin -ki Afrika grupları başkumandanı olarak tesmiye edilmekte idi- şimalî Afrika'dan memlekete avdetini temin için teşebbüslere geçilmesi de, herhalde, bu heyet-i nâsihalar teşkili meselesiyle alakadardır. Gerçi bu şehzadenin nezdine esbak Harbiye Nazırı Müşir Recep Paşazade suvari yüzbaşısı Ekrem Recep Bey eski hükûmet tarafından gönderilmişti. Fakat heyet-i nâsiha başkanları gösterilen şehzadeler sık sık değiştiği bir sırada, o zamana kadar mühim vazifeler görmek suretiyle tecrübe kazanmış olan Osman Fuat Efendi'den de şüphesiz ki, bu sahada çok şey bekleniyordu.

Şehzade Cemalettin Efendi nasihat heyeti 10 Mayıs'ta Edirne'den döndü ve bir müddet sonra Karadeniz sahillerine gitmesi karar-

laştı. Abdürrahim Efendi heyet-i nâsihası ise bu tarihte Antalya-Burdur-Eğridir-Yalvaç-İsparta-Akşehir taraflarını dolaşmakta idi.

Diğer taraftan, Damat Ferit Paşa, yukarıda nakledilen beyanatta belirtildiği gibi, Anadolu'nun imar ve ıslâhı esaslarını mahallinde tetkik etmek ve tatbik olunacak usul hakkında projeler hazırlamak üzere Anadolu'ya gönderilecek üç komisyon teşkiline girişmiş ve bu komisyonlara Harbiye Nezaretince Esat ve Naci Paşalar ile Erkân-ı Harbiye miralaylarından Refik, Harb kömür şubesi müdürü Ömer Lütfi Beyler seçilmişlerdi (1 Mayıs 1919). Eski Kayseri Mebusu Ali Galip Bey'in Mamuretülâziz valiliğine tâyni de yine bu sıraya tesadüf etmektedir. Vaktiyle erkân-ı harb subaylarından iken Meclis-i Mebusanın ikinci intihap devresine, İttihat ve Terakki'ye muhalif bir cephede Kayseri Mebusu sıfatıyla dahil olmuş ve şimdi ise bilhassa bu vasfı yüzünden ehemmiyetli bir vilâyetin başına getirilmişti.

Darülfünun memleket meseleleri ile yakından ilgilenmek istiyor, Darülfünun'un ıslâhı meseleleri ele alınıyor

Mart ayı içerisinde, sulh konferansının tâli encümenlerinde İstanbul'un mukadderatı hakkında müzakereler cereyan ettiği, Anadolu ortasında bir Türk devleti baki kalmak üzere İstanbul ve boğazların milletlerarası bir hale getirileceği tasavvuru gazetelere aksedince Türk umumi efkârında ve bilhassa İstanbul Darülfünununda, bu, çok ellim bir tesir hasıl etmişti. Harb-i umuminin doğurduğu feci vaziyete karşı aslâ kayıtsız kalmıyan, en temiz ideal-leri gençliğin ruhunda yaşatan, İstanbul Darülfünûnu, bu hâdîse ile ilgili olarak 19 Martta bir muhtıra hazırladı. Bu muhtırada Vilson prensiplerinin vadettiği adalet teminatına sarsılmaz bir güven beslediğini, tarih huzurunda mağlûplara karşı âlicenaplığını, asırlarca müddet muhtelif unsurların dinine, lisanına, kültürüne ve her türlü millî haklarına riayeti reddedilmesi imkânsız misallerle isbat ediyor ve Türk milletinin payitahtından mahrum bırakılması gibi büyük bir haksızlığın yapılabileceğini idrakine sığdıramadığını anlatıyor ve

şu noktaları belirtiyordu: Sayısız cami, medrese millî ve tarihî âbideleri ve mevcut nüfusunun büyük bir çoğunluğu ile Türk ve İslâm olan, Türk ve İslâm âleminin düşünen dımağı mesabesinde bulunan İstanbul şehrinin milletlerarası bir hale sokulması Türkiye'nin idam kararı gibidir ve nihayet Yakın Şarkta ebediyen sükûn bulmıyacak karışıklıkların çıkmasına sebep olacağıdır. Mazideki binbir şehamet misallerini gözönüne almasak bile burayı savunmak uğrunda 400.000 Türk'ün Çanakkale'de hayatını feda etmesi, İstanbul'suz müstakil bir Türkiye'nin yaşıyamıyacağının en açık bir delilidir. İstanbul'u kaybeden Türklüğün hayattan nasibi evvelâ sukût, sonra can çekişmesi ve nihayet yok olmaktır. İstanbul Darülfünunu, dünyanın istikbalini siyasi karışıklıklardan korumayı ve insanlığa uzun bir müsalemet devresi teminine çalışan, Avrupa ve Amerika medenî milletlerinin adalet hislerine dayanarak mazinin hataları tamir olunurken yeniden daha büyük haksızlıklar irtikâp olunmıyacağını ve Türklüğün kalbinde onulmaz yaralar açmaktan çekinileceğini ümit eder ve bu his ve fikirlerinin alâkadarlara duyurulmasını hükûmetten bekler"

Aynı gün İstanbul İnas Darülfununu (kızlara mahsus üniversite) ve asrî kadınlar cemiyeti Fatih türbesinde bir ihtifal tertip etmişti. Bu toplantıda Darülfünun öğrencileri ile bu cemiyetin âzası ve diğer davetliler bulunuyordu. Mutat merasimden, Kuran okunup dua edilmesinden sonra, Darülfünun edebiyat fakültesinden bir bayan Abdülhak Hâmit'in "Türbe-i Fatih'i ziyaret" şiirini okumuş, bu fakülteden mezun diğer bir bayan İstanbul'un Türklerde kalacağını anlatmış ve bu sözler bazı vatanperver gösterilere zemin olmuştu. En nihayet asrî kadınlar cemiyeti başkanı Naciye Fiham Hanım, hâdiseyi türlü yönden bahis konusu etmiş, harb içinde cereyan eden bazı hâdiselerden bütün Türk milletinin mesul edilemeyeceğini belirtmişti.

Damat Ferit Paşa kabinesi iktidara geldiği günden itibaren Darülfünun'da bir ıslâhat yapmayı düşünmüştü. Bunda belki de

Maarif Nazırı Ali Kemal Bey'in büyük rolü olmuştur. O, iş başına geçtiğinin haftasında Maarif Nezaretinde bir komisyon kurdurarak Darülfünun teşkilâtı hakkında incelemeler yaptırmış ve bu konuda verdiği beyanatta "Darülfünun hakikaten tensik ve ıslâha mühtaçtır" demişti. Bundan sonraki günlerde bu mesele aktüel bir hale geldi. Her fakülteyi ıslâha memur bir heyet teşkil olundu. Edebiyat Fakültesi için kurulan heyet Naim, Ali Ekrem, Rıza Tevfik, Ahmet Refik ve Faik Sabri Beylerden mürekkepti. 19 Martta Ali Kemal Bey'in başkanlığında yaptıkları toplantıda bu Fakültede okutulacak derslerle müderris ve muallimleri tesbit etmişlerdi. Açıkta kalan bir kaç muallimin Sultaniye mekteplerine aldıkları maaşla yerleştirilmesi, müderris maaşlarının 4000 ve Darülfünundaki muallim maaşlarının da 3000 kuruşa çıkarılması düşünülmekte idi. Türk kızlarının ilmî seviyelerini daha yüksek bir seviyeye çıkarmak ve bütçede tasarruf yapmak için "İnas Darülfünunu" nun da Darülfünun'a ilhakı bu komisyonda çoğunlukla kabul olunmuş, bu düşünceye sadece Darülfünun müdürü Naim Bey taraftar olmamıştı. Mâmafih iki Darülfünunun birleştirilmesi ve bu teşebbüsün başarı ile neticelendiği takdirde Türk kadınlığının yükselmesine büyük bir hizmet yapılmış olacağı fikri umumî idi. Ve bunu Maarif Nezareti de benimsiyordu. Aynı zamanda bu kız üniversitesinde okuyan öğrenciler de birleşme lehinde çalışıyorlardı. Bu münasebetle o zamanlarda bu nezaretin Yüksek Öğretim Umum Müdürü bulunan (Tedrisat-ı Âliye Müdürü) Ali Reşat Bey demişti ki: "İnas Darülfünunu" şimdiye kadar sadece şeklen ve ismen Darülfünun halinde idi, tedrisatı ancak bir sultanî derecesinde bulunuyordu. Yeni teşkilâta göre bundan sonra kız öğrenciler Darülfünun derslerini aynen ve aynı muallimler tarafından takip edecek, yalnız, ayrı dersane ve saatlerde göreceklendir. Darülfünun öğleden evvel erkek öğleden sonra kız öğrencilere tahsis olunmuş bulunup bir muallim aynı günde iki defa ders tekrar etmiş olacaktır. Kız kısmı şimdilik yalnız edebiyat ve fen fakülteleri içindir". Diğer taraftan,

Darülfünun'un ıslâhı meselesi hakkında da Ali Reşat Bey şöyle diyordu: "Bugün Darülfünun içinde teşkilâtı tamamlanan ve ıslâh olunan yalnız Edebiyat fakültesidir. Burada derslerin bir kısmı lise derecesinde olmakla beraber bir kısmı da Darülfünunumuzun şimdiki şekli ile mütenasip değildir ve bazı dersler için elde bulunan bilgi bir Darülfünun kürsüsü için kifayetsizdir. Meselâ Türk güzel sanatlar tarihi şüphesiz faydalı olmakla beraber bunun için yetişmiş müderrislerimiz henüz mevcut değildir. Netekim bazı dersler Darülfünunun şimdiki şekli ile mütenasip olmadığından lağvedilmiştir. Bu dersler ileride ihtiyaç hasıl olduğu takdirde tekrar okunacaktır" Edebiyat Fakültesinde yapılan değişiklikler cümlesinden olarak İslâm Tarihi ayrı bir müderrise verilmiş, Ahmet Refik Bey'e yalnız Osmanlı Türklerinin tarihini tedris vazifesi bırakılmış, Edebiyat Fakültesi Müdürü Mehmet Emin Bey (Erişirgil) ahlâk muallimliğine, Necip Asım Bey Darülfünun Kütüphaneler Müdüriyetine (Üniversite Kütüphanesi Müdürlüğü) tâyin edilmişlerdi.

Fen Fakültesinde yapılan ıslâhata gelince, arazi taksimi, Hıfzıssıhha, Hendese-i resmîye derslerinin bu Fakültede şimdilik tedrisine lüzum görülmediğinden lağvedilmesine, muallimlerinin (doçent) açığa çıkarılmasına, bazı derslerde ikişer muallimden başka ayrıca muavin bulunduğundan bunların da bir kısmının açığa çıkarılmasına karar verilmek suretiyle tensikat yapılmıştı. Bu Fakültenin kadrosunda kalan muallimler ve müderrisler şunlardı: Hesab-ı ihtimali müderrisliği Salih Zeki Bey, Tahrir-i riyazi müderrisliği Mehmet Burhanettin Bey, Heyet müderrisliği Fatin Efendi, Tecrübi fizik müderrisliği Sait Bey, Riyaziyat-ı umumiye ve nazariyat-ı âdat müderrisliği Nadir Bey, matematik muallimliği Hüsnü Hâmit Bey, Hendese-i tahririye muallimliği Şükrü Efendi, Cabr-î alâ muallimliği Ali Yar Bey, umumi fizik muallimliği Tefvik Bey, umumi fizik elektrik kısmı muallimliği Mühendis Mektebi sabık Müdürü Refik Bey, Kimya-yı uzvî muallimliği

Ömer Şevket Bey, Fizyoloji ve Teşrih müderrisliği Kemal Cenap Bey. Ayrıca Ligor, Cevat Mazhar, Nazmi Âsaf, Şuphi, Ahmet Malik Beyler asistanlıklarda kalacaklardı.

Bizzat sadrazam da Darülfünun işlerine alâka gösteriyordu. 8 Mayıs'ta beraberinde Ali Kemal Bey olduğu halde Damat Ferit Paşa Darülfünunu ziyaret etmiş ve Müderrisler Meclisinde öğretim üyeleri ile konuşmuş, Felsefe şubesinde de Âyandan Rıza Tevfik Bey'in, Fıkıh şubesinde de yine Âyandan Seyit Bey'in takrirlerini dinlemişti. Daha sonra Profesör ve öğrenciler ile birlikte konferans salonunda, müderrisler adına, Rıza Tevfik Bey bir hitabede bulunmuş, bu konuşmasına hatip ilim yeri olan Darülfünuna fıkıh ve siyaset ihtiraslarının giremeyeceğinden, burada muhtelif dinlere mensup âlimler tarafından kabul edilen ve milletlerin yükselmesine hizmet eden tabii ilimler, hukuk, riyaziye gibi ilimlerin tedrisi ile meşgul olduğundan vesaireden bahsetmişti. Darülfünundan ayrılacağı sırada sadrazama öğrenciler adına kıymetli ve sanatkârane yapılmış bir kalem ile bir çakı hediye olundu. Bu hâdiseler, onun münevver muhitlerde henüz itibarda olduğunu gösteriyordu.

Vahdet-i Milliye Heyeti son gayretlerini sarf ediyor, her taraftan feryatlar yükseliyor

Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulmasından sonra da, Ahmet Rıza Bey'in teşkil ettiği Vahdet-i Milliye Heyet-i bir müddet daha çalışmalarına devam etti. Bunu bir kısım gazeteler "Millî Blok" olarak tanıyorlardı. Mart başlarında bu cemiyet esas nizamnamesini hükûmete vermiş ve bir de beyanname yayınlamıştı. Aynı zamanda, buna muvazi olarak, hükûmetin de hıristiyanlar hakkında eşit muamele yapılmasına dair bir beyannâme yayınladığı görüldü. Vahdet-i Milliye Heyeti -buna bazen cemiyet de denmekte idi-, öyle görünüyor ki, hükûmete müzaheret gösterecekti. Reisinin 16 Martta verdiği beyanattan anlaşıldığına göre, bu bir siyasi fırka değildi, ancak hükûmetin resmî yollardan yaptığı teşebbüslere mukabil bunlar, kendi tâbirleriyle "ufak tefek yollardan gidecek-

lerdi". Bu cemiyete girenlerden fikrî içtihatlarının aranmıyacağını, namuslu olmak ve dört senedir İttihatçıların yaptıkları kötülöklere karışmamış bulunmanın şart olduğunu söylüyorlardı. Ahmet Rıza Bey tevkif olunanlardan bu cemiyete mensup hiç kimse bulunmadığını da iddia ediyordu.

Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası da, yeni kabine hakkında, aşağı yukarı Vahdet-i Milliye Cemiyeti gibi düşünüyordu. 9 Martta yayınladığı beyannamesinde, hükûmetin, vatanın yüksek menfaatlerini temin edecek yolda icraatına devamını gördükçe her türlü müzaheret ve yardımda kusur etmiyeceğini umumî efkârâ bildirmeye lüzum görmüştü. Bu partinin fikrine göre, memleketi böyle bir perişanlığa sürükliyen İttihat ve Terakki'nin hakikî muhaliflerinden herhangi bir teşekkül iktidara geçmiş olsaydı diğer fırkaların aslâ muhalefette bulunmaları bahis konusu olamazdı.

Bu sırada Türk Ocağının da bazen bu vâdide bir hareket gösterdiği görölmektedir. Yine Mart ayı ortalarında bir muhtıra hazırlıyarak, İstanbul, İzmir, Doğu vilâyetleri hakkında temennilerini açıklıyor ve bunu İtilâf mümessillerine veriyordu.

Yunan kıtaları Trakya'da sözde demiryolu boyunca fakat hakikat halde kasabalara doğru yerleşip yayıldıktan sonra buradaki Türkler arasında endişe artmıştı. 19 Martta Çorlu'dan gönderilen bir telgraf, ilk alârm işletmelerinden biri sayılabilir: Bu kazanın Müslüman ahalisi adına Müftü, Belediye Reisi ve eşraftan Osman-Bey-zade Reşat Bey, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı kakkında Çorlu Metropolitinin partikhaneye verdiği muhtıra protesto ediliyor ve Çorlu'da yaşıyan ve en az 500 senelik tarihî bir hakka sahip bulunan 17.000 Türk'e karşılık sadece 3000 Rum bulunduğu belirtiliyordu.

Keza yine bu tarihte, Kilislilerin de feryadı duyuldu: bu şehir ahalisi İstanbul'daki Kilislilerden yardım umuyor ve seslerinin alâkadar makam ve mercilere duyurulmasını istiyorlardı. Bu sırada Kilis İngiliz işgali altında idi. Çoğu Hint Müslümanlarından

mürekkep olan İngiliz askerleri, bu sırada, Türklerin mal ve canına karşı herhangi bir tecavüzde ve bir taşkınca harekette bulunmuyorlardı. Şüphesiz ki, zâhiren mülâyim olan bu siyaset hakikatte milletin benliğini ve mukavemet ruhunu öldürmeye matuftu. Fakat bu bölgenin Fransızlara verileceği haberi, halk üzerinde çok fena bir tesir yapmıştı. Çünkü Fransızların Adana mıntakasında yapıkları fena muameleler ve cinayetler günü gününe Kilislilerin kulağına gelmekte idi. İşte bu yüzden, Kilisliler İstanbul'daki hemşehrilerine, haklı dâvalarının hükûmet nezdinde takibini ve medeniyet âleminin dikkatini bu hususta çekmek vazifesini veriyorlar ve mümkün olan fedakârlığı bekliyorlardı. Bu yolda kendilerine teveccüh edecek her türlü maddî ve mânevî hizmet ve vazifeyi yapmaya âmade bulunmduklarını belirtiyorlardı.

IV.

MİLLÎ HAREKETLER VE MUSTAFA KEMAL

“*Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*” kuruluyor-
ve Erzurum’da teşkilâtlanıyor :

Mütarekeden sonraki endişe ve heyecan dolu günlerde, memleketi korumak ve onu türlü ihtiraslara kurban etmemek maksadiyle, İstanbul’da teşekkül eden cemiyetlerin başında Doğu Vilâyetleri Haklarını Savunma Cemiyeti de bulunuyordu. Milli kongrenin toplanarak beyannâmeler yayınladığı sıralarda bazı hamiyetli aydınlar, bilhassa Doğu vilâyetlerine mensup kimseler böyle bir milli hareket yaratarak çalışmayı faydalı bulmuşlar ve bu cemiyeti kurmuşlardı. Merhum Süleyman Nazif Bey’in de başlarında bulunduğu bu teşekkül, yaptığı bir kaç toplantıdan sonra bazı esasların müdafaasına karar verdi

1 — Doğu vilâyetleri tarih itibariyle bir Müslüman Türk memleketidir. Bu bölgede Ermeniler öteden beri küçük azınlıktır.

2 — 50 yıldan beri Ermeniler bu bölgede çeşitli siyasi öldürmeler ve komitecilikle Müslümanları kendilerini müdafaa zorunda bırakmışlardır. İlk hareket ve teşebbüs daima onlardan gelmiştir.

Bu esaslar dairesinde dâvalarını bütün dünyaya karşı savunmak için Fransızca bir gazetenin ve ayrıca memleket içinde dileklerini yaymak üzere “*Hâdisat*” adlı bir gazetenin çıkarılmasını da kararlaştırdılar. Sonradan bu cemiyetin doğu vilâyetlerinde şubeler açması ve mahallen çalışması uygun görüldü ve 1919 senesi başlarından itibaren Erzurum’da bu alanda çalışmalar başladı. Bu yolda

ilk teşebbüsü yapanların başında Cevat Dursunoğlu bulunuyor ve bu iş için, o, İstanbul merkezinden yetki almış olarak geliyordu.

10 Martta, Erzurum'da da faaliyete geçen bu millî hareket bu tarihte bir beyannâme yayınlayarak "bu toprakların hakikî sahiplerinin kimler olduğunu memleketin her tarafında tesadüf edilen çifte minareler, kümbetler gibi dinî ve millî âbiderler pek sarîh bir lisanla yarının hükmünü verecek olan hâkimlere ifade etmekte" olduğunu, Ermeni iddialarının harsî ve medenî hiç bir eser bırakmayan ve tarihin henüz pek karanlık günlerinde milliyet derecesini bulamayan Ermeni derebeyliğine istinat etmekle bâtil bulunduğunu ilân etmiş ve düşüncelerini umumî efkârâ duyurmuştu. Yine, Erzurum'un birinci kurtuluş yıl dönümü günü olan 11 Martta da bir gösteri yaparak, bu bölgenin Türklüğünü bir kere daha belirtmişler ve o sırada Erzurum'da bulunan Şehzâde Abdülhalim Efendi'ye de padişaha sunulmak üzere, bir muhtıra vermişlerdi.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk teşkilâtına asıl kuvvet veren şey, bu memleketin heyecanlı evlâtlelerinin durmadan, bütün güçlüklerle rağmen yeis getirmeden yaptıkları teşebbüs ve çalışmalardı. Bilhassa Süleyman Necati'nin çıkardığı Albayrak gazetesi bütün millî isteklere, millî iradeye tercüman oluyordu. Bu teşkilât halk arasında yayılmak ve yaklaştığı gün geçtikçe daha iyi görülen millî tehlike karşısında tek ümidi herkes bu teşekkülde bulmakla beraber ordunun müzaheretine ihtiyaç büyük idi. Ordu Kumandanlarından birinin doğu vilâyetleri haklarını savunması büyük tesir yapacaktı. Evvelâ, Yakup Şevki Paşa bu iş için düşünülmüştü. Fakat o, teşkilât mensuplarını teşvik ve teşci etmekle yetinmiş, hastalığı yüzünden kendilerine bir yardımcı dokunmıyacağı mülâhazasıyla özür dilemişti. Nihayet Erzurum millî hareketi, oraya 15 inci Kolordu Kumandanı olarak gönderilen Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsında bir baş, bir hâmi ve bir kuvvetli el buldu. Çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa'yı da sinesine ve başına alarak millî dâvada önderlik yapmak mazhariyetine erişti.

“Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” de millî hareketlere katılıyor

Kasım 1918 başlarından itibaren kurulan ve çalışmaya başlıyan millî teşekküllerden birisi de, Edirne Mebusu Faik Kaltakçıran, Belediye Reisi Şevket ve avukat Şeref Beylerin teşebbüsü ile faaliyete geçen “Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” idi. Trakyalıların haklarının müdafaasını sadece hükûmetten beklemiyerek bu hakların savunmasını bizzat kendi ellerine almayı ve halka dayanmayı gaye edinen böyle bir cemiyetin kurulması çok ümit verici bir hareket olmuş, bilhassa bu bölgenin vatansever aydın evlâtlarını sevindirmişti. Yayınladığı beyannâmede Trakya’nın Osmanlı devleti içindeki rabıta ve mülki tamamlığını temin etmek istediğini, milletler cemiyeti nazariyesinin kurucusu olan Vilson prensiplerine riayetle memleketin hâkimiyet ve tamamiyet hakkını kanun dairesinde müdafaa ve istihsal edeceğini bildiriyordu. Yine aynı sıralarda ve Edirne’de Batı Trakya Komitesi adıyla bir teşekkül daha meydana gelmişti ki, bunun adı sonradan “Batı Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” şeklini aldı. Bu teşekkül ve millî hareketler, millî mücadelenin, kurtuluş savaşlarımızın temelleri oldu. Mustafa Kemal Paşa’ya, Anadolu’ya geçerek mücadele açmasına kuvvet ve cesaret veren, Doğu vilâyetlerinin olduğu gibi Trakyalıların da, diğer bütün Türk bölgelerinin de yaşamak azminde olduğunu gösteren bu türlü millî hareketlerdi.

Trabzon ve havalisi adem-i merkeziyet Cemiyeti kurulması, geçirdiği değişiklikler, millî hareketlerin arasına girmesi

Mart 1919 içerisinde Trabzon’da “Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti” adıyla yeni bir cemiyet teşkil olunmuştu. O zaman kuruluşu matbuatta memnunlukla kaydedilen bu cemiyetin iki gayesi olduğu bildirilmişti:

1 — Vilâyetin Osmanlı devletine bağlılığını muhafaza için ilmî vesikalarla icabeden müdafaalarda bulunmak, millî haklarımızı koruyacak vasıtaların teminine çalışmak.

2 — Bu gayeyi temin edecek tarihi, sosyal ve ekonomik vesika ve delillerin toplanması, istatistikler tanzimi ile İttilâf devletleri mümessillerine muhtıralar verilmesi ve Vilson prensiplerine göre milli haklarımızı sulh konferansında müdafaa etmek üzere icabında muhabir ve vekiller gönderilmesi ve bu kadîm milli haklarımızın, milletlerin kendi mukadderatlarına sâhip olmak hususundaki hak ve yetkilerine dayanarak, ihlâl edilmemesi hususunda müessir teşebbüslerde bulunulması.

Yine bu sıralarda Rize'de de (Eski Lazistan sancağı) "Muha-faza-i Hukuk-u Milliye Heyet-i" diye bir teşekkül görülmektedir. Bu heyet Nisan başlarında sadarete bir telgraf göndermiş ve memleketlerinin haklarını koruyacaklarını bildirmişlerdi. Bu müracaat şu yolda idi: "Bugün bütün dünyanın sulhu hazırlanmak üzere Paris'te toplanan sulh konferansına Yunan Karadeniz Rumları namına gönderilen heyetlerin hakikatleri tahrife ve inkâra kalkışmasıyla Trabzon ve havalisi ve bilhassa Rize sancağı halkı büyük bir heyecana düşmüştür. Bâtıl iddialarda bulundukları şayiası mevcuttur. Livamızda meskûn ahali hemen tanıamen Müslüman iken bunların kısmen misafirlikle burada bulunan 100-200 Rumun hâkimiyeti altına girmeleri milletlerin hürriyeti gibi adalet kaidesine aykırıdır.

Karadeniz sahillerinde İslâm ahaliye nisbetle nüfusları pek az bulunan ve hiç bir suretle hakları bulunmayan Rumların böyle açıktan açığa hâkimiyet istemeleri dikkate değer. İnsanlığın sulh ve sükûnunu temine çalışan İttilâf devletleri büyüklerinin insanlık hak ve kaidelerine aykırı kararlar almayacaklarına emin olduğumuzdan, bir an dillerinden düşürmedikleri, adaletlerini bekler ve Osmanlı hâkimiyetinden başka hiç bir hükûmet idare şeklini katîyen kabul edemeyeceğimizi, bu umumi millî arzunun aksine verilecek kararların elîm facialar doğuracağını ve bölgede bunun tatbikının imkânsız bulunduğunu katîyen ve müttehidten arz ve ilân ederiz."

Bu teşekkül daha sonra “Trabzon ve havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti” nin Rize şubesini meydana getirdi ve eski Lazistan sancağının mukadderatı ile ilgili iddialarla Batum’da meydana getirilen cemiyetle mücadeleye girmeye mecbur kaldı :

23 Nisan 1919’da bu cemiyetin Rize şubesinin şöyle bir açıklama yayınladığı görülmektedir

“Bazı gazetelerin neşriyatından öğrendiğimize göre Batum’da “Lazistan Selâmet-i Milliye”, “Lazistan Tahlisi Cemiyeti” adıyla bir cemiyetin siyaset sahnesine atıldığını anlıyoruz. Lazistan’ın idare merkezi olan Rize, yeni kisvelerle mevcudiyetini gösteren ve memleketlerinin mukadderatı ile alâkadar olduğu iddiasında bulunan bu türlü cemiyetlerin vücudundan habersizdir. Bir memleket namına yapılacak herhangi bir teşebbüsün o memleket münevverleri ile halledilmesi veya düşünülmesi tabii bir yol iken Rize halkının katiiyen taraftar olmadığı bu gibi cereyanlara meşru bir şekil vererek halkı aldatan ve memleketi şimdiki felâketten daha büyük felâketlere sürüklemek isteyen para ile tutulmuş bazı kimselerin kurduğu fesat ve tezvîr dolabına tutulacak ve onlara bütün memlekette bel bağliyacık bir fert yoktur. Evimiz ne kadar vîran ve harap ise de bize ait olduğu için, yaldızlı cümlelerle bizlere hediye edilmek istenen köşklerden daha iyidir. Gürcü paralarıyla vicdanlarını kirleten malûm şahısların yaygaraları burada kahkahalarla ve istihza ile karşılanmıştır. Bu toprakta büyüyen, bu ülkede evlât ve kardeş gömen ve Padişahın sancağı altında aslanlar gibi çarpışan Lazlar (Rize vilâyeti halkı) yeni çıkan bir hükûmete köle olmaksansa ölümü daha şerefli görürler”.

Bu cemiyet sık sık gazetelerde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti” adıyla anılıyordu. 27 Nisanda bu cemiyetten hususî bir heyet Padişahın huzuruna çıkarak dileklerini anlatmışlardı. Daha sonra Mayıs iptidalarında bir açıklamada bulunmak lüzumunu duydukları görülmüyor: bu açıklamada, Trabzon vilâyeti Türk ve Müslümanlarının millî haklarını muhafaza etmek için

sulh konferansı ve İtilâf hükûmeti mümessilleri nezdinde ilmî, içtimai, ekonomik müdafaalarda bulunacaklarını, dahilî meseleler ve fırka ihtilâflarından uzak kalacaklarını, cemiyetlerinin vilâyet merkez ve mülhakatının bütün siyasî ve içtimai sınıfları mensuplarından müteşekkil bulunduğu, merkezîyetçi veya diğer bir fırka iştihadiyle ilgili addedilmelerinin isabetli ve muvafık olamayacağını bildiriyorlardı.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve diğer adıyla Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti Haziran 1919 da faaliyetini artırdı. 20 Haziran'da fevkalâde bir kongre akdetti ve bazı kararlar aldı. Trabszon'da da çalışmalarına devam ediyor ve Erzurum Müdafaa-i Hukuk'u ile sıkı alâka ve taması bulunuyordu ki, bir müddet sonra bu cemiyetin şark vilâyetleri kongresine katılmak üzere delegeler seçtiğini ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket ettiklerini aşağıda göreceğiz.

Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu ordu kıtaları müfettişliğine tâyin ediyor ve yeni vazifesinde çalışmaya başlıyor

Millî Mücadelenin ruhu ve en büyük mahreki olan Mustafa Kemal Paşa, memleketin geçirmekte olduğu kara ve endişeli günlerde, 1919 senesi başlarından beri devamlı olarak İstanbul'da bulunuyor ve hâdiselerin seyrini yakından takip ediyordu. Tevfik Paşa kabinelerinin âczi, sonra kurulan Damat Ferit Paşa hükûmetinin İtilâf devletlerine tam mânasıyla itaatli ve millî menfaatlere aykırı tutumu karşısında tek ümidin milletin sinesinde mücadeleye atılmak olduğu kararına varmıştı. Yukarıda kuruluşları ve çalışmaları hakkında biraz bilgi verdiğimiz millî cemiyetlerin faaliyetlerini, şüphesiz ki, senipati ve güvenle müşahede ediyor, bunları birleştirmek ve bir elden idare etmek lüzumuna kani bulunuyordu. Millî cereyan diyebileceğimiz bu hareket o günlerde basının sık sık temas ettiği bir konu idi. Millî cereyanı türlü yönlerden mütalâa ediyor ve muhtelif görüşlerini umumi efkâra yayıyorlardı. Meselâ 25 Mart tarihli bir gazete, başyazı olarak aldığı .“Millî cereyan” konusunu

tahlile çalışırken, bazılarının millî cereyanın lehinde bir kısım kimselerin de aleyhinde bulunduğunu tesbit etmekte, her iki tarafı da haklı gördüğünü belirtmekte ve fikirlerini nihayet şöyle hulâsa eylemekte idi : “Osmanlıları bugünkü feci, acı, hattâ zelil vaziyete sokan ahlâksızlık, külhanbeylik, kabadayılıkla devleti idare etmek fikirleri ortadan kalkmalı, bu düşünceleri kökünden imha etmelidir”. Bu seretle İttihat ve Terakki’nin aleyhinde bulunan gazete, belki de bilmiyerek millî cereyan anlayışını miskince, zelil bir itaat şeklinde ifade ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, muhakkak ki, bu türlü neşriyatı üzüntü ile görüyor, fakat millî cereyanın ve millî hareketlerin, daha realist ve mâkul bir gidiş ve istikamet aldığı takdirde, başarılı neticeler vereceğine inanıyordu. Bu sırada Şişli’deki ikametgâhında kendisini ziyarete gelen arkadaşlarıyla fikir teatisinde bulunmak ve istikbal hakkında projeler hazırlamak onun belli başlı işi olmuştu. Bir gün, Nisanın ilk haftasında, Kâzım Karabekir Paşa ile buluşmuştu. 15 inci Kolordu Kumandanlığına tâyin edilerek İstanbul’dan hareket üzere bulunan Paşa, eski Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanına kararını şöyle ifade ediyordu “Şark’ta muhtelif namlar altında bir takım teşekküller başlamıştır. Medenî âlemin dikkat nazarını celbe çalışan hamiyet erbabından da fiilen istifade edebiliriz. İstanbul’daki millî blok ve diğer yerlerdeki bu kabil teşekküllerden de sonraları istifade kabil olur.”

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’dan çıkmadan düşündüğü ve Samsun’da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığı kararı ise, nutkunda “Hâkimiyet-i Milliyeye müstenit, kayıtsız ve şartsız müstakil bir Türk devleti tesis etmek” şeklinde belirtmekte ve bunun dayandığı muhakeme tarzını izah ettikten sonra ya istiklâl ya ölüm parolasını kendisine düstur olarak seçmekte idi.

Nihayet 30 Nisan 1919 da Harbiye Nezareti, sadarete onun hakkında şu tezkereyi gönderdi : “Mülga Yıldırım Ordular Gu-

rubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunmuş ve tâyin işi arz-ı atabe-i ulya (Padişaha takdim) kılınmak üzere makam-ı sâmiye (sadrâzama) arzedilmiş idi. Müşarünileyhin emri altında bulunacak olan üçüncü ve on beşinci Kolordular mıntakalarını ihtiva eden Sivas, Van, Trabzon, Erzurum vilâyetleriyle Samsun sancağı mülki memurlarının Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak tebligatı icra etmelerinin tâmim edilmesi ricasiyle . .” Harbiye Nezaretinin 5 Mayısta Erkân-ı Harbiye-i Umumiyyeye yaptığı tebligatta -ki aynı günkü Takvim-i vekayî’de bu tâyin bir irade-i seniye halinde neşredilmişti- keyfiyetin Paşaya bildirildiği açıklanıyor ve icabının icrası isteniyordu ki, bunun üzerine bu daire derhal Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek vazifeye dair bir talimat hazırladı. Bu vazife yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva ettiği bölge dahilinde aynı zamanda mülkî idi. Müşterek vazifeler bu talimatnamede şöyle tesbit olunmuştur

a) Mıntakada dahilî asayişin iadesi ve istikrarı ve bu asayişsizliğin ne sebepten zuhur ettiğinin bilinmesi,

b) Bölgede ötede beride dağınık bir halde mevcudiyetinden bahsedilen silâh ve cephanenin bir an evvel toplatılarak münasip depolara konulması ve muhafaza altına alınması,

c) Muhtelif yerlerde birtakım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayrı resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh dağıtıyor ve ordu ile münasebette bulunuyorlarsa katiyen menedilmesi ve bu kabil şûraların da lağvı,

Bu vazifeleri yapmak için, müfettişlik ermine, iki fırkalı olan üçüncü Kolordu ile dört fırkalı olan On Beşinci Kolordular verilmişti. Bu Kolordular hareket ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya müfettişliğe ve cari muameleler, yani, zatişleri, umumi kuvvetler vesaire hususlarda eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Fırka veya mıntaka Kumandanlığı veya

hususî bir vazifeye tâyin edilecek zâbitlerin tâyin veya tebdilleri müfettişliğin uygun görmesi veya isteği ile olacaktır. Mamafih diğer hususlarda da lüzum ve fayda görerek müfettişliğin verdiği talimatı Kolordu Kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa sıhhi haller pek mühimdir. Bu yoldaki tetkikler ve icraat ahaliye de teşmil edilmelidir. Müfettişlik mıntakası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilâyetleri ile Erzincan müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin bu vazifeleri yapmak için vereceği bütün direktifleri bu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdi. Diğer taraftan bu müfettişlik hududuna komşu vilâyetler ve müstakil livalar (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretilâziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile Kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin vazifesini icrası sırasında re'sen vaki olacak müracaatlarını dikkat nazarına alacaklardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın vazife ve salâhiyetine dair olan bu talimatname sureti Harbiye Nezaretinin 7 Mayıs tarih ve 2714 numaralı tezkeresiyle birlikte Damat Ferit Paşa kabinesinin Vükelâ Meclisinde 17 Mayısta okundu ve münderecatı muvafık görüldü. Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın imzasını taşıyan bu talimatnâme bu mecliste bahis konusu edildiği zaman Şevket Turgut Paşa ile Ali Kemal ve Mehmet Ali Beyler de hazır bulunmakta idiler.

Atatürk, İstanbul'dan ayrılmadan önce bazı hazırlıklar yaptıktan ve bu arada mütarekename hükümleri ile sonradan İtilâf devletleri ile ittihaz olunan bazı kararları öğrendikten, müfettişlik kadrosuna ait vazifelerin muamelesi hakkında da bazı taleplerde bulunduktan sonra, bilindiği gibi, 15 Mayısta İstanbul'dan Samsun'a müteveccihen ayrıldı. Harbiye ve Dahiliye nezaretleri arasında cereyan eden bir muameleden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa kendi bölgesine civar olan Kayseri ve Maraş müstakil mutasarrıflıklarına da tebligatta bulunabilcekti, onun Samsun'a çıktığı günü, yani hareketinden dört gün sonra, 19 Mayısta, Karadeniz ordusu Başkumandanı General Milne'nin Harbiye Nezaretine

müracaat ederek, Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lağvedildiği anlaşılmış iken Dokuzuncu Ordu kıtalarına umumi bir müfettiş ve bu ordu için bir Erkân-ı Harbiye Reisi ile büyük bir Kurmay heyetinin neden dolayı Sivas'a gönderildiğinin anlaşılamadığını sorduğu görülmektedir. Buna 24 Mayıs'ta verilen cevapta, geniş bir mıntakaya dağılmış olan kıtaların her türlü hallerini teftiş ve verilen emirlerin tatbik derecelerini görmek üzere tıpkı Konya'daki Yıldırım Kıtaları Müfettişliği gibi bir müfettişlik teşkil edildiği ve bunlara bu bölgedeki silâhların sürgü kollariyle kamalarını süratle sevk etmek vazifesi verildiği bildirildi ise de, İttilâf kumandanı 6 Haziranda bu defa "Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilâyetlerde isbat-ı vücud etmelerinin arzu olunmadığı. . . Hal-i hazır itibariyle temayüz etmiş bir paşanın maiyeti erkânıyla birlikte memleket dahilinde dolaşmasının umumi efkârı taciz edeceği gibi askerlik bakımından da onun mesaisine bir lüzum görülmediği. . ." noktasında ısrar ve derhal İstanbul'a avdetini talep etti. Buna da lâıyk olduğu cevap verildi ve Harbiye Nazırı böyle bir müfettişin vilâyeti dolaşmasının umumi efkârı rahatsız mı veyahut bilâkis teskin mi edip etmiyeceğinin takdirini memleketin tecrübeli bir askeri ve bir evlâdı ve hususiyle bu işte mesul bir nazırı" sıfatıyla kendisine terk buyurulmasını hüürmetle rica etti ise de bir faydası görülmedi ve bilindiği veçhile, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a celbi hususuna ehemmiyet verildi. Bu münasebetle 28 Mayıs tarihinde Vükelâ Meclisinde, ordunun müfettişliklere taksimine ve bunların bölgeleri, vazifeleri ve mülki makamlarla temas şekillerine ait hazırlanan umumî mahiyette yönetmeliğin de incelendiği görülmektedir. Bu arada yeni ordu müfettişi Samsun'da vazifesinin icaplarını yapıyor ve merkez-i hükûmet makamlarına bununla ilgili düşünceleri ve isteklerini bildiriyordu. Bunlardan mühim bir kısmının 28 Mayıs 1919 tarihli Vükelâ Meclisinde görüşülerek bir karara bağlandığını görüyoruz :

Bu esnada, bir Miralay ve iki Yüzbaşından ibaret bir Rus tetkik heyeti ile birlikte Krawfort adında bir İngiliz subayı Trabzon'daki

askerî ve mülki park ve ambarları gezerek Rus gönüllü ordusunun ihtiyaçları için bir çok eşya, levazım, şeker vesaire gibi iaşe maddeleri talebinde bulunmuş, kendisine İstanbul'dan emir alınmadıkça bir şey yapılmıyacağı cevaben bildirilmesi üzerine, İngiliz zâbiti meselenin İstanbul'a yazıldığını ve hiç bir şeyin depolar dışına çıkarılmamasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa bu hususta yapılacak muameleyi soruyordu. İçlerinde Tevfik Paşa, Ahmet İzzet ve Reşit Âkif Paşa'nın da dahil bulunduğu Vükelâ Meclisi bu hususta şöyle bir karar verdi : Bahis konusu olan eşya ve levazımdan vaktiyle Ruslardan ganimet olarak alınmış olanlar verilebilir ise de iaşe maddeleri sadece oradaki ordu ve mahallî halkın ihtiyaçları karşılığı olduğu sebepten verilmemesi ve şayet ısrar edecek olurlarsa bu hususta Babı-âlice İtilâf mümessilleri ile müzakereler cereyan etmekte olduğundan ve karar neticesini beklemek lâzımgeleceğinin kendilerine münasip bir şekilde bildirilmesi Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirilecek ve teşebbüslere de Hariciye Vekâleti geçecekti.

Atatürk'ün, Samsun'a gider gitmez meşgul olduğu bir mesele de jandarma mevcudu işi idi. Daha İstanbul'da iken Dahiliye Nezaretinden, müfettişliği mıntakasındaki jandarma teşkilâtını istemiş ve almıştı. Şimdi, mahallinde görüyordu ki, Samsun ve Amasya havalisindeki jandarma ve nizamiye kuvvetleri asayişini temin ve idameye kifayetsizdir. Bu bölgede bir miktar efradın silâh altına alınması ve bunlar arasında jandarmaya yarıyacak kuvvetlilerin tefriki zaruridir ve bunu ordu müfettişi hükûmete teklif etmektedir. Fakat, kabine, yine aynı tarihteki toplantısında, yeniden efrat celbi işinin hale uygun düşmiyeceğini, ancak, jandarma maaş ve ödenekleri son zamanlarda artırıldığı cihetle jandarma kaydında rağbetin âdeta tehalük derecesine vardığı ve zaten yurdun muhafaza ve müdafaası için her taraftan mal ve can bezledileceğine dair mütemadî tezahüratta bulunulduğu şu sırada, devletin bu aralık muhtaç olduğu jandarmaya kayıt işinin vatanî bir vazife olduğunun

icabeden mahallerde halka iyi bir şekilde duyurulmasının maksadı temine hizmet edeceğini ve binaenaleyh mülki ve askerî makamlarca buna göre tedariklerde bulunularak icabı kadar jandarmanın kaydedilmesi ve hizmete alınmasını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmesine karar verdi.

Vükelâ Meclisinin aynı toplantısında onun diğer bir telgrafı daha okunarak bir karara varılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafında, emniyet ve asayişin teminine memur olduğu bölgelerin en nazik kısmının halen bulunduğu Samsun livası olup gerek eşkiya tenkili işlerinde gerek komitelerin vuku bulan müsademelerde yararlık gösterenlerin taltifi hususlarında harcanmak üzere mülki makamlar emrinde bir paranın hazır bulundurulması lüzumu aşikâr olduğu halde Samsun gibi mühim bir sancak için bir çok muhabereden sonra ancak 100 evrak-ı nakdiye gönderildiğini, halbuki bununla bir şey yapılamıyacağını, kendisinin İstanbul'dan hareketi sırasında aldığı 1000 liranın 300 ünü bu defa mutasarrıflığa verdiğini, aynı halin diğer vilâyetlerde mevcut olduğunu anlatıyordu. Verilen karara göre mesture tahsisatı namıyla bütçeye konan paranın bu türlü sarfiyat karşılığı bulunması sebebiyle bahis konusu olan hususlar için lâzımgelen paranın bu fasıldan ödenmesi ve acele olarak mahallerine gönderilmesi Dahiliye Nezaretine ve Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilecekti. Buna benzer diğer bir kararı da bu meclis 1 Haziranda alıyordu: Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa ile refakat ve maiyetindekilere tahsisat ve harcirahın Harbiye bütçesinden ödendiğini halbuki bunlara, askerî işlerden başka eşkiya takipleri vesaire gibi vazifelerin de tahmil edildiğini bildiriyor, seyyar olarak vazife göreceklерinden dolayı bazı masraflar ihtiyarına mecbur olacaklarını anlatıyor ve nizami tahsisatlarına yarım maaş nisbetinde bir zammın masarîf-i gayri melhuza tertibinden ilâvesini istiyordu. Bu vesikadan anladığımıza göre bunların aylık tahsisatının yarısı 57269 kuruş idi. Ve Meclis-i Vükelâ bunu kabul ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayısı takip eden günlerde Samsun'da faaliyette bulunmaktadır. Belediyede bazı zevat ile görüşmüş ve karargâhını o zaman Mıntaka Palas oteli tesmiye edilen yerde kurmuştu. Fakat İngilizlerin teşebbüsünden çok geçmeden haberdar olduğu cihetle Havza'ya gitmeyi daha uygun buldu ve faaliyetlerine oradan devam etti. 23 Mayıs'ta Havza kaymakamı Fahri Bey kasabanın eşraf ve aydınlarını toplıyarak iki gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın gelerek kaplıcalarda 25-30 gün istirahat edeceğini söylemişti. Filhakika 25 Mayıs'ta tezahürat arasında Havza'yı şereflendiren Atatürk 12 Hazirana kadar burada, daha sonra da millî mücadele tarihinin ilk büyük hareketini hazırladığı ve memleketi ayağa kaldırdığı Amasya'da çalıştı.

V.

İZMİR'İN İŞGALİ VE BUNUN VATAN SATHINDA YARATTIĞI AKİSLER

(Amasya tamimine (22 Haziran) kadar)

İzmir Yunanlılar tarafından işgal olunuyor

Paris sulh konferansı Nisan ayında yaptığı toplantılarda, Venizelos'un devamlı gayreti ve müttefiklerinin ona müzaaheret-i neticesinde, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini kararlaştırmıştı. Bu karar Avrupa basınında türlü tefsirlere yol açtı. Bu arada Tayms gazetesi Aydın vilâyetinin müstakil vaziyetinden bahsederken, bu bölgede Yunan himayesinin teessüsünü karşılıklı münaferetin şiddetlenmesini mucip olmak ve arada nifak doğurmaktan başka bir netice vermemek düşüncesini yazdı. O zaman bu mütalâa, memleketimizde oldukça bir sevinçle karşılanmış ve bu makale, Yunan emel ve ihtiraslarına karşı haklı bir itiraz telâkki olunmuştu. Fakat bunun bir neticesi görülmedi ve nihayet 15 Mayıs'ta vukuundan korkulan felâket geldi çattı 16 Mayıs'ta İstanbul gazeteleri Matbuat Umum Müdürlüğünün şu resmî tebliğini yayınlamışlardı

“Dün sabah saat 11 de Nişantaşın'da sadrazam Ferit Paşa'ya konaklarında Amiral Vep tarafından verilen notada Paris konferansı kararına göre İzmir kalelerinin İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirildiği gibi İngiliz deniz kuvvetleri kumandanı amiral Galtorp tarafından da Aydın vilâyetine dün sabah tebliğ olunan notada Paris konferansının kararlarına ve mütarekenin

yedinci maddesine dayanarak İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen ikinci bir notada yine mütarekename hükümlerine müsteniden İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgaline İtilâf devletlerince karar verilmiş olduğu bildirilmiştir. Hükümet bu meselede devlet ve millet haklarının muhafazası için kendisine düşen vazifeyi tesbit etmiş ve sükûn ve vekarın muhafazası lüzumunu ahaliye tavsiye eylesini Dahiliye Nezaretine tebliğ eylemiştir”

Bu tebliği yayınlayan gazeteler bazı mülâhazalarını bu habere eklemişlerse de sansür bu kısımları çıkarmış ve böylece emri vaki kabul ettirmek istenmişti.

İzmir işgali pek çok facialarla tamamlanmıştı. Hakarete tahammül edemiyen Askerlik Şubesi Reisi Fethi Bey “Hukuk-u Beşer” gazetesi sahibi Hasan Tahsin Recep, tüccardan Bakırcı-zade Hafız Sabri Beyler otuzdan fazla yüksek rütbeli subay şehit, gümrükteki mallar ve şehirdeki bazı mağaza ve dükkânlar tamamen yağma edilmişti. Bunlar arasında Süleyman Şevket ve Şürekâsı, Kırzadeler, Zaimzadeler, Şeyhzadeler, Alâiyeli Mahmut Bey ve diğer bini mütecaviz Türk ticarethanesi vardı. Zarar ve ziyan o zaman 3.000.000 lira tahmin ediliyordu. Gümrükteki malların çoğu ecnebi tüccarına ait olduğu için Fransız Konsolosu bunların tazminini Yunanlılardan istiyeceğini söylemekte idi.

Umumi efkâr, Yunanistan’ın İzmir üzerindeki iddiasını ve burayı işgalini yalnız “Hak galibindir” düsturuna istinat etmiş bir hâdise telâkki ediyordu. Bu devletin galiplik hakkı ise, sadece, Venizelos’un, Yunanistan’ın son dakikada galipler tarafına karışmış olmasından ileri geliyordu. Fakat, müessir ne olursa olsun eser meydana idi, İzmir faciası vuku bulmuş ve bu hâdise memleketin her tarafında derin ve elîm bir tesir yaratmıştı.

İzmir’in işgali memlekette geniş yankılar uyandırıyor, İstanbul’da mitingler yapılıyor

İzmir’in işgali ilk olarak Bayramiç ve Seydişehir’de nefretle protesto edildi. Bu kasabalarda hâdisenin ertesi günü birer miting

akdedilmiş ve protosto telgrafları çekilmişti. Bunlardan birinde deniliyordu ki, İzmir'i işgal.. hak ve adalete karşı isyan demektir. Medeniyet adaleti yaymak suretiyle âleme rehber olmak isteyen İtilâf hükûmetleri ve insanlık bu işgali elbette doğru bulmaz. Bütün kasaba ve köyler halkı malca ve bedence her türlü fedakârlığa katlanmıya... hazır ve âmadadır..." Ertesi günü Babaeski, Gördüs, Burdur, Ezine, Ödemiş, Bursa, Kalecik, Keskin, Konya, Beyşehir, Kastamonu, Kırkkilise, Nevşehir Reddi İlhak Heyetleri tarafından protesto telgrafları yağdı. Müteakip günlerde ise Ayaş, Develi, Sultaniye, Bolu, Bergama, Bulvadin, Cide, Restilayn, Mucut, Çatalca, Kandıra, Rize, Yalova, Konya Ereğlisi, Dikili, Soma, Niğde, Akhisar, Denizli başta olmak üzere pek çok vilâyet ve kasabalardan bu mealde protestolar geldi. Kütahyalı gayrı Müslimler de ilhak aleyhinde olduklarını bildiriyorlardı. Bunlar arasında Ermeni murahhasa vekili Sahak, Rum Metropolitidi vekili Papa Gavril, Katolik murahhasa vekili Agob, Papazoğlu Yanako, Çürükdişyan, Simanidis, Anastas, Meldanyan.. vesaire bulunuyordu.

İstanbul'da da teessir ve heyecan çok büyüktü. 17 Mayıs'ta Darülfünun konferans salonu gençlerin bazı tezahüratına sahne olmuştu. Darülfünun ve yüksek okullar talebeleri derslerine devam etmiyeceklerini bildirmişlerdi. 19 Mayıs'ta, Fatih Belediye dairesi önünde bir halk topluluğu bir miting akdetti. Belediye binasının balkonunun iki tarafında siyah zemin üzerine beyaz ay yıldızlı birer sancak çekilmişti. Herkes al sancağımızı siyaha bolanmış olarak görüyordu. Siyah rozetler dağıtılmıştı. Bir çok kimseler vatan için gözyaşı döküyordu. Bu arada İstanbul kadınları da miting akdetmek suretiyle bu vatanî tezahürlere katılıyorlardı. Bir taraftan ulemâ muhtıralar veriyor, diğer taraftan Şehremaneti protestolar yağıdırıyordu.

Darülfünundaki ilk toplantı heyecanlı geçti. Bu tezahürata Tıp Fakültesi, Darülfmuallimin-i âliye (Yüksek Öğretmen Okulu), Mühendis Mekteb-i Âlisi (Teknik Üniversite), Halkalı Ziraat

Mektebi, Baytar Mektebi Âlisi (Veteriner Fakültesi) talebesi ve tedris heyeti, ayrıca muhtelif cemiyetler mümessilleri iştirak etmiş, vatan acısı ile kalpleri sızlayan 4000 i mütecaviz kız erkek talebe hazır bulunmuştu. Toplantıyı Besim Ömer Paşa açmış, Hukuk Fakültesi adına Muslihettin Âdil Bey, Tıp Fakültesi namına Âkil Muhtar Bey, Edebiyat Fakültesi adına filozof Rıza Tefvik Bey ve bazı öğrenciler konuşmuş bir protesto yazılması kararlaştırmıştı ki, bu işle görevlendirilenler arasında Naim Bey, Pedagoji Muallimi İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu), Doktor Âsaf Beyler de bulunuyordu.

23 Mayıs Cuma günü de Sultanahmet meydanında muazzam bir miting akdedilmişti. Buna halk mitingi diyorlar, vatanını seven her Müslümanın bu mitinge iştirakini tavsiye ediyorlardı. O günkü kalabalık 200.000 kişi tahmin olunabilir. Matem rozetleri dağıtılmış, «Ahalî İktisat Fırkası'nın hediye ettiği bu rozetin matem sonuna kadar göğüslerde bulunması istenmişti. Tezahürat gayet ağırbaşlı ve vekarlı bir hava içinde geçti. Herkes dikkat etmişti ki, Türkler en heyecanlı ve matemli günlerinde bile kendilerini hiddet ve gazaba kaptırmamaya ve en şiddetli gayz ve kinlerini kalplerinde saklamaya muktedir olacak derecede büyük bir ahlâkî meziyete ve medeni terbiyeye sahiptirler. Bu mitinge katılan muhtelif cemiyetlerin ve teşekküllerin önlerinde götürdükleri siyah levhaların hepsinde «Hak isteriz” cümlesi tekrar ediliyordu. İlk sözü Şair Mehmet Emin Bey almış ve hitabesine şöyle başlamıştı : “Keşke asırların geceleri ve dünyaların mezarları gözlerime dolarak bir alil olsaydım da. Milletimin kulağını parçalayan bu felâket seslerini iştimeseydim ve bu kara günleri görmeseydim” ve şöyle devam ediyordu: “Şerefli bir tarih ve medeniyete, sağlam bir fazilete ve ahlâka, zengin bir şiir ve edebiyata, dinî ve millî ananelere, ırkî ve vatanî hâtıralara malik olan bir milletin mahvolduğunu tarih göstermiyor. Altın tahtları, granit kaleleri yakıp yıkan fâtihlerin kılıçları her zaman millî ruhların önlerinde âciz kalmışlardır . . .” Daha sonra konuşan Halide Edip Hanım da çok heyecanlı ve bu mâşerî kalabalığı coşturacak bir şekilde konuşmuştu :

“Ruhu göklerde olan yedi yüz senelik tarihımız bu minarelerden bugün Osmanlı tarihinin faciasını seyrediyor. Bu muazzam, bu tarihî meydanda, zafer alayları tertip eden ecdadımızın ruhu, bizi seyrediyor. Dünyaların öbür ucuna at süren namağlup erlerin evlâtları önünde ben baş eğiyor ve yemin ediyorum: . . . bugün kolları kesilmiş olan Türk’ün kalbi, eski cesaret ve şecaatini kaybetmemiştir, yemin ediyorum ki, Osmanlı sancağına, tarihine hiyanet etmiyeceğim. Allaha, hakka, milletlerin ilâhi hakkına dayanan Türk milleti, bütün Müslüman ve Türk dünyasına ilân ediyorum, dâvamızı ilân ediyorum. . . .”

Nihayet bir kararname sureti kabul edilmiş ve 5 maddede ana istekler dünyaya ilân olunmuştu: Bu ulvî kararda ezcümle deniliyordu ki Millî felâket tahminimizden çok büyüktür. Fakat nevmî olmıyalım. Azimkâr ve metin olalım. Vatanımızı hayat bahasına kurtarmak lüzumunu duyalım. Ve yalnız bizim için değil, ahfadımız için ve bize bu vediaıyı terkeden ecdadımız için icabederse ölmeyi bilelim. Vatandaşlar, bu muazzam içtimamızla biz bütün cihana gösteriyoruz ki Türk buradadır. Burada yaşayacak ve burada ölecektir. Damarlarımızda bu kan, vücudumuzda bu yürek, ruhumuzda bu aşk, vatan ve Allah aşkı payidar oldukça hiç bir şey bizi buradan ayıramıyacaktır. . . .”

Bir hafta sonra aynı yerde ikinci Sultanahmet mitingi aynı şevk ve heyecanla yapılmış, Türk’ün sesi ve hakkı yükseltilmiş, yine ateşli hitabeler dinlenmişti. Bütün bu tezahürler ispat ediyordu ki, Türk Milleti yapılan işgalleri ve haksızlıkları aslâ kabul etmiyecek ve en geniş bir şekilde millî bir hamleyi yaratacaktı.

İzmir’in işgali hükûmeti fazla sarsmıyor, kayıtsızlığını muhafaza ediyor

İzmir hâdisesi hükûmet çevrelerinde fazla bir hassasiyet ve endişe yaratmış görünmemekte idi. Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Ali Bey, işgalden iki gün sonra verdiği demeçte çok iyimser davranmış “bu sabah Vali İzzet Bey’den aldığım telgraftâmede Vilâyet

Meclisi İdaresini toplantıya davet eylediğini ve kararlarının neticesini ayrıca bildireceğini söyledi. İzmir’de bazı hâdiseler vukua geldiğinden hükûmet resmen haberdar değildir. Bu vâdide dolaşan rivayetlere ehemmiyet atfedilmemelidir” demişti.

Aydın valisi İzzet Bey ise bu vâdide daha ileri gidiyor, gaflet ve dalâletini ihanet derecesine kadar vardiıyor ve İzmir’de intişar eden Ahenk gazetesine, işgalin haftasında şu beyanatı veriyordu:

“Evet Mösyo İstriadi ile görüştim. Muktedir bir zattır, daha doğrusu ince bir diplomattır. Mülâkatımız pek samimî cereyan etti. Müşarünileyh Yunan işgalinin sırf bir mahiyet-i askeriye haiz olduğunu ve mülkî hükûmetin eskiden olduğu gibi devamı lâzımgeldiğini beyan ve bu yolda bana her türlü yardım ve kolaylığın ifasına hazır olduğunu dermeyer veyleti. Kendisine bazı mühim şeyler söyledim. Ve bazı şikâyetlerde bulundum. Derhal not alarak icabını yapacağını vadetmek suretiyle ilk anlaşma eserini gösterdi. Kendisi ile her şeyi devletimin hükümranlık haklarına ve İslâm ahalinin menfaatlerine uygun bir şekilde halledecebileceğimi ve bu sayede memlekette işşallah hiç bir fenalığa meydan bırakmayacağımı ümit ederim.”

Bu kadar kanlı hâdiselerden sonra Yunan mümessilinin iğfal edici sözleriyle kendini oyalayan bu valinin sözlerini her aklı selim sahibi Türk ancak hüüzünle okuyordu.

İşgali hemen takip eden günlerde, hükûmetin acele olarak almak istediği tedbir, öyle görünüyordu ki, Batı Anadolu’da da, tıpkı Karadeniz sahillerinde olduğu gibi, jandarma kadrosunun ikmali olmuştur. Çünkü, 17 Mayıs taki Vükelâ Meclis’i bu tarihten bir ay önce Şehzade Abdurrahim Efendi ile birlikte Heyet-i Nâsiha âzası olarak o taraflara giden Ali Rıza Paşa’nın bir mektubunu incelemiş, Bursa ve Aydın vilâyetlerinde jandarma miktarı hakkındaki dileklerini gözden geçirmişti. Hükûmet, Paşa’nın, arazi ve emlâk sahiplerinin eşkiya taarruzlarından korunması maksadiyle, yaptığı teklifi yerine getirirken, yâni bu vilâyetlerde de noksan

ve islâha muhtaç olduğu anlaşılan jandarma kadrosunun tamamlanması ve maaşlarının artırılması ile bu bölge asayişinin bir an evvel teminine ait tedbirleri alırken, belki de, işgale karşı dolayısıyla bir çare bulunduğunu sanıyor ve işgal hâdisesinin ehemmiyetini görmemezlikten geliyordu. Netekim umumî efkârın şiddetli tepkisi karşısında vaziyetini sağlam, görmeyen hükûmet, yeni ve tecrübeli kimseler ile kuvvetlenmeyi uygun buldu ve yeni kabine hakkında bazı istişareler yaptıktan ve bu arada Âyan Reisi Mustafa Âsım Efendi'nin 18 Mayıs'ta fevkalâde olarak toplantıya çağırdığı Âyan Meclisinin de fikrini aldıktan sonra eski Sadrazam İzzet ve Tevfik paşalar ile vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in Vükelâ Meclisine alınmasına, Âyandan Rıza Tevfik Beyi Şûray-ı Devlet Reisliğine getirmeye karar verdi.

İşgal faciası, nihayet Hürriyet ve İtilâf Fırkasını da harekete getirebildi. Bu siyasi parti 17 Mayıs'ta yaptığı bir toplantıda, evvelce reddettiği diğer siyasi fırkalar mümessilleriyle görüşmeyi kabul etmiş, bunlardan başka Sosyalist, Trabzon, Trakya, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile İzmir Reddi İlhak murahhas ve mümessillerini davete karar vermişti. Fakat, daha sonra görüleceği gibi, bu teşebbüsünde samimî değildi ve bundan bir netice çıkacağı da umulmuyordu. Sadece, bu fırkaya müzahir olan bazı gazeteler Hürriyet ve İtilâf'ın bu teşebbüsünü vatanperver bir hareket olarak takdîr etmişlerdi. Bu arada, Millî Kongre de 22 Mayıs'ta toplanmış ve kararlarını, kongre âzasından ve Konya'nın eski valilerinden Rüştü Bey, vasıtasıyla Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e bildirmişti.

Garip bir tesadüftür ki, aynı günlerde İngiliz Muhipleri Cemiyeti beyannâme ve programını ilân ediyordu. Beş maddelik programının birinci maddesi şöyle idi: "İdaresi altında milyonlarca İslâm nüfusu bulunan İngiltere devleti ile hilâfet ve salatanatı kendinde toplıyan Osmanlı Devleti arasında öteden beri mevcut olan bağların ve dostlukların kuvvetlenmesi vesilelerini elde etmek için merkezi İstanbul'da olmak üzere (İngiliz Muhipleri Cemiyeti)

kurulmuştur.” Dördüncü maddede, beşeriyetin şefkatli dostu, hakikî medeniyetin samimî hizmetkârı ve Osmanlıların iyiliğini isteyen bütün milletlerin Osmanlılar hakkındaki bilgilerini artırmak ve Osmanlıları yakından tanımamaktan veya garezkâr telkinlerden doğan yanlış hüküm ve kanaatleri açıklamalar ve deliller ile düzeltmek için icabeden teşebbüsün bu cemiyet tarafından yapılacağı bildiriliyordu. Halbuki, İngilizler bu esnada mevkuf İttihatçıları Malta’ya sürgün gönderiyorlardı. Sayıları 67 yi bulan bu mâsum Türk evlâtlarının, İngilizlerin kimseye haber vermeden ve âni bir kararı ile, Malta’ya nefyedildiğini Padişah öğrendiği zaman Mabeyin Başkâtibi olan Ali Fuat Bey’e “Elhamdülillah ben âlet olmadım” demiş ve 29 Mayıs’ta biraz da bu hâdisle ilgili olarak Vükelâ heyetinden istifa eden Tefvik Paşa’nın istifanâmesinde kaydettiği “bu halin Şehriyar-ı azam efendimiz hazretlerinin hakkı kazâyı hilâfetpenahileri ile ne mertebe kabil-i telif olabileceğinin takdiri” keyfiyetini âciz bir tevekkülle karşılamıştı. Aynı ruh haletini birinci Sultan Ahmet mitinginden sonra, izhar olunan hisleri ve temennileri kendisine arzulemek üzere Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa delâletiyle gelen üç kişilik heyete hitaben söylediği şu sözlerde de görmek kabildir: “Ağzımızı açalım, bağıralım sesimizi yükseltelim, hakkımızı istiyelim fakat elimizi kaldırmıyalım”

Şurayı Saltanat (Meclis-i Âli) toplanıyor, enteresan müzakereler oluyor

Yunanlıların İzmir’i işgal ve Anadolu’nun içerilerine doğru doğru tecavüz hareketine girişmeleri üzerine Padişah Vahdettin ahval hakkında fikir teatisinde bulunulmak ve bir karar alınmak üzere sarayda bir Şurayı Saltanat aktedilmesini irade etmişti. Bu meclis 26 Mayıs pazartesi günü Yıldız sarayında, üst kattaki büyük salonda toplandı. Bundan iki gün evvel müzakerelerin bir usul dairesinde cereyanını temin için âyan dairesinde Maliye nazırı Tefvik, âyandan Rıza Tefvik, Vükelâ Meclisine memur Abdurrah-

man Şeref Beylerle Çürüksulu Mahmut Paşa toplanarak bir program hazırlamışlar ve bu Şûraya kimlerin davet ve iştirak edeceklerini tesbit etmişlerdi. Buna göre Darülfünun'dan da 15 müderrisin intihabı lâzımgeliyordu. Tıp Fakültesi bunun için Besim Ömer, Âsaf Derviş Paşalar ile Âkil Muhtar ve Kerim Sebatî Beyleri seçmişti. Diğer fakülteler de temsilcilerini seçtiler.

Tayin edilen günde (26 Mayıs 1335 ; 25 Şaban 1337) saat üçe beş kala bu yüksek meclisin (Şurayı Saltanat, Meclis-i Âli) müzakerelerine iştirak etmek üzere hususî tezkere ile davet olunan heyeti vükelâ, heyet-i âyan, Şûrayı Devlet ikinci resisleri, Temyiz mahkemesi resisleri Divan-ı Muhasebat birinci ve ikinci resisleri, mazûl nazır ve sefirler, meşihat tarafından seçilen ilmiye ricalinden altı zat, Bahriye nazırı tarafından seçilen Deniz kuvvetleri ümerâ ve erkânından dört zat, Dar ül-Hikmet ül-İslâmiye'den seçilen iki âza, fetvahânenen seçilen iki zat, Darülfünun muhtelif fakültelerinden seçilen 15 zat, barodan üç, Matbuat cemiyetinden sekiz, ticaret odasından dört, Dar ül-Hilâfet ül-Âliye medresesi müderrislerinden seçilen dört zat, Vahdet-i Milliyeden iki, Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetinden iki, Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetinden iki, Millî Kongreden iki, Hürriyet ve İtilâf fırkasından iki, Sulh ve Selâmet fırkasından iki, Adana Müdafaa-i Hukuk cemiyetinden iki, Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetinden iki ve Millî Ahrar fırkasından iki, Kürd Taali cemiyetinden iki zat müzakere salonuna girerek yerlerine oturdular. Tam saat üçte Padişah, yanında Veliahd Abdülmecit Efendi olduğu halde müzakere salonuna geldi ve şöyle bir nutuk irad etti:

"Devletin bugünkü vaziyetinden dolayı hükûmet ve Âyan âzasını, memleketin mütehayyızanını buraya davet ettik. Devletimizin duşar olduğu güçlükler hakkında acele olarak lâzımgelen tedbirleri almak ve hazır bulunanların her birisinin düşüncelerini, rey ve mütalaalarını hiç çekinmeden beyan etmeleri itibariyle bu

toplantıyı mesut ve uğurlu addediyorum. Bu meclisi hepimiz hakkında intibah ve hidayet sebebi yapmasını Cenab-ı Haktan niyaz eder Başkanlığını Sadrazam Paşa'ya havale eylerim''

Herkesin ayakta dinlediği bu nitku söyledikten sonra Vahidettin meclisten ayrılmış, Ali Fuat Türkgeldi Bey'in naklettiğine göre, gayet müteessir bir halde dairesine çekilirken gözlerinden yaşlar dökülmüş ve "karılar gibi ağlıyorum" demişti.

Evvelâ Sadrazam Ferit Paşa beyannâmesini okudu ve vaziyeti anlattı. Bundan sonra şöyle bir konuşmanın cereyan ettiği görülüyor. Sadrazam -Efendim bazı zevat tarafından beyanatımı müteakip müzakere edilmesi arzu olunuyor. Bu takdirde on beş dakika sonra müzakere edelim.

Refik Bey (Millî Ahrar fırkasından)—Onbeş dakika kâfi değildir. Biz bu beyanatın hepsine muttali olamadık. Mmümkünse okuduklarınızın bir sureti bizlere tevdi olunsun. İzmir'de ne yapılmış olduğu izah buyurulsa idi zannederim meclis daha ziyade tenevvür ederdi.

Sadrazam—Burada kâfi izahat vardır, müzakere devam ediyor.

Yusuf Ziya Bey (Darülfünun müderrislerinden)—Teşebbüsler zannederim ki, nazârî bir halde kalmış nota teatisinden ibarettir.

Sadrazam — O fiiliyattır, onun fiiliyatı toptur.

Yusuf Ziya Bey — Fiiliyat sahasında da neler yapılmış olduğu izah buyurulsa hakikaten daha ziyade aydınlanırdık.

Sadrazam — Fakat program buna müsait değil efendim. Ben program dahilinde hareket ettim ve sözümü de on beş dakikaya hasrederek söyledim. Söz hakkı olan her zatın onar dakika söylemesi lâzımdır.

Bu suretle birinci celse saat üçü yirmi beş geçe sona ermiş ve ikinci oturum saat üçü elli geçe başlamıştı. Mecliste söz alanları Birinci Ferik Hurşit Paşa söylüyordu. İlk sözü âyanazasından Ahmet Rıza Bey'in aldığı görüldü. Eski Âyan reisi Ahmet Rıza Bey şöyle konuştu.

“Bu yüksek mecliste ilk sözümler bu şûrayı saltanatın daha büyük bir millî meclis şeklinde devamına müsaade buyurmalarını Padişahımızdan istirham ederim. Bu günkü ahval hakkında düşüncelerimi arz etmek için bazı noktalara dair bilgi vermeye lüzum görüyorum. Sadrazam Paşa üç dört devlet ile münasebetlerimiz hakkında mütalâa beyan buyurdular. Fakat ne dereceye kadar fikir teatisinde bulunulmuştur ve müzakerelerin neticesi nedir? Sulh konferansına telsiz telgrafla da müracaat buyurduklarını bildiriyorlardı. Oradan alınan cevap nedir? Vilson prensiplerinin on ikinci maddesi Türk ahalinin çoğunlukla meskûn oldukları yerlerde Türk hâkimiyetinin tanınacağı hakkında idi. Bu prensip bu gün müzakerelerin esasını teşkil ediyor mu? yoksa bu prensiplerden vaz geçildi mi? Bizim hâkimiyetimizi tasdik eden ve mütarekeye esas ittihaz edilmiş olan bu on ikinci maddenin hükmü kalmadı ise maalesef bu Şurayı Saltanatın da diğer Millî meclislerin de verecekleri karar başka türlü olur. Bu hususta hükûmetin malûmatı var mıdır? Bir de ahalinin bazı yerlerde filân filân devletlerin yardımına müzaheretine başvurdıkları işitiliyor. Milletın aslî haklarına taallûk eden ve millet arasında fikirlerin dağılmasına şebep olan bu teşebbüslere karşı hükûmetin aldığı tedbirler nedir? Milletın yardımı isteniyor. Millet bugün görüyor ve anlıyorsunuz ki, açık ve icrası kabil bir gayeye doğru ayrı ayrı değil birlik ve yekvücut olarak yürümek lüzumunu hissediyor. Bütün milletın emellerinin husul bulması ancak bu suretle kabildir. Padişahımız hattı hümayunlarında kendileri için her türlü fedakârlığa amâde olduklarını beyan ve yeni kabineye son derece fedakârlıkla ve azimle hareket etmesini emir buyuruyorlar. Bu vaid ve tebşir buyurulan fedakârlıklar millet için büyük bir kuvvet ve büyük bir zahîrdır. Ancak bunların derecesi acaba ne olacaktır?

Yüksek meclisin malûmudur ki, fedakârlık bir gaye değildir. Belli ve malûm olan bu gayeye ulaşmak üzere yapılacak şeylerin kilididir. Evvelâ gaye bilinmeli, sonra istihsal etmek için elimizdeki

malî, iktisadî ve diğer imkânların derecesi bilinmelidir. Bir takım ham hayaller uğrunda, Mısır'ın ve Kafkasya'nın fethi yolunda verdiğimiz kurbanlar kâfidir. Hakkını müdafaa ve istihsal arzusunda bulunan milletin her şeyden kuvvetli olması lâzımgelir. Hükûmetin elinde silâhı olduğunu biliyoruz. O halde milletin bugünkü kuvveti birlik halinde, ittifak halinde bulunmasındadır. Kuvvetini milletin ruhundan almayan, umumun zarar ve faydasına taallûk eden işlerde, milletle müşavere ihtiyacını hissetmeyen bir hükûmet zaaf ve âcizlikten kurtulamaz. Biz umumi bir kalp huzurunun temin olunmasını istiyoruz. Hükûmet bu yolda çalışırsa gerek Padişahımızın gerek bütün milletin yaptığı fedakârlık bir dereceye kadar mahalline sarfedilmiş olur. Memleketlerimizi tamamen kurtarmak isteriz. Fakat bu kabil değilse, hiç olmazsa, oradaki ahalinin haklarını korumak, onun iktisadî ve tasarrufî haklarını müdafaa eylemek çarelerini düşünmek lâzımgelir. Bu da hükûmetin düşüneceği mühim vazifelerdendir. Hükûmet bu millî meclisi kendisine yardımcı görmezse ve bu vazifeler ihmal edilirse o halde herkes hicrete mecbur olur. Elîm bir şekilde gördüğümüz tehcir ve kıtaller -eskisini söylemiyorum- bugün yeni gördüklerimiz bu defa başka yerlerde de meydana çıkar. Buna mâni olmak için şimdiden teşebbüslerde bulunmak lâzım gelir. Bu gibi şeyler hakkında şimdiki vaziyet anlaşılmadıkça burada katî bir söz söylemek kabil olmaz. Maruzatım bundan ibarettir. Eğer sadrazam Paşa lûtf buyururlar da birkaç nokta hakkında bizi daha ziyade tenvir ederlerse verilecek reyler zannederim, daha ziyade bir esasa dayanmış olur."

Ahmet Rıza Bey'in bu mütalâasına cevap olarak sadrazam, bu sözlerden istifade ettiğini ve hazır bulunanların da bunu istifadeli bulduklarına inandığını, fakat, elde bir program bulunduğunu ve bu programın istizaha müsait olmadığını ve yakında açılacak olan Âyan meclisinde bunun mümkün olabileceğini bildirdi.

Ahmet Rıza Bey— Söylediklerim sui telâkki edilmesin efendim, istizah gibi, emniyetsizlik gibi bir teşebbüste bulunmak niyetiyle

bunları sormadım. Mebusan ve Âyan meclislerinin yakında toplanacağını ümit edecek olsam o vakit hiç böyle şeyler düşünmem. Onu görmeğe vücuda getirmeye çalışıyorum. Maksadım istizah değil aydınlanmaktır; eğer mümkünse, söyleyebilirsiniz ne âlâ! çünkü tarafı devletinizden beyan olunan şeyleri gazetelerde de gördüm, hepimiz de gördük, yeni bir şeye muttali olmadık. Onun için vaziyet hakkında daha fazla tenevvüre lüzum gördüğümü arz ediyorum.

Bundan sonra Hurşit Paşa sözü Âyan reisi Mustafa Asım Efendi'ye verdi.

Mustafa Asım Efendi — Evvelâ müzakere usulü hakkında söz söylemek istiyorum. Programdaki tertibe göre söz söylemek isteyenler isimlerini yazdırdılar. Fakat belki bu zevatın bazıları sözlerini sonraya saklamak, diğerlerinin mütalâalarını dinledikten sonra fikir beyan etmek isterler. Onun için müsaade buyurulsun sözlerini sonraya bırakmak isteyenler söz haklarını muhafaza etsinler. Şimdi Ahmet Rıza Beyefendi güzel güzel konuştular çünkü hazırlanmışlardı. Fakat arkadaşlarımızın bir kısmı kendilerinin vukubulan aydınlatmalarından faydalanarak söz söyleyecektir. Binaenaleyh ikinci, çünücü olarak söz söyleyeceklerin aydınlatmalarından da istifade edilecektir. Bu sebeple söz almak hakkına malik zevatın hangisi söz söylemek istiyorlarsa evvelâ söylesinler, bunu rica edeceğim. Sözlerimi sonraya bırakıyorum”.

Buna itiraz edildi ve sıra muhafaza olunsun sesleri duyuldu ise de, sadrâzam, âyan meclisi reisinin söz hakları mahfuz olduğunu ve bilâhère konuşacağını söyledi ve Hurşit Paşa da sözü Âyan âzasından Müşir Fuat Paşa'ya verdi.

Ayandan Müşir Fuat Paşa — Sadrazam Paşa muharebenin başlangıcındanberi geçen hâdiselerin tarihçesini izah buyurdular. Bu hususta mütalâa beyan edebilmek için icra kuvvetinin teşebbüslerinde ne dereceye kadar muvaffak olabildiklerine vakıf olmak lâzımdır. Saltanat ve devletin mühim işlerinin idaresini uhdelere almış

olan muhterem zevatın zekâ, kiyaset ve iktidarlarına eminiz. Binaenaleyh cereyan eden hâdiseler hakkında bir dereceye kadar bir aile arasında olduğu gibi, sadrazam Paşa, izahat verirlerse şüphesiz pek muvafık olur ve o vakit devletin saadet ve selâmetine taraftar ve memleketle az çok alâkadar olan herkesi bu yüksek meclisin meşgul olduğu mühim meseleler hakkında mahdut bir daire içinde mütalâasını bildirir, bunda da bir mahzur görülemez zannediyorum. Daha çok şey söyleyecektim, fakat şimdilik bu kadarla iktifa ediyorum.”

Müteakiben söz sırası gelmiş olan âyandan Ziya Paşa bundan istinkâf ettikten ve âyandan Buhur Efendi de bu mesele hakkında mütalâa dermeyan etmekten âciz olduğunu bildirdikten, evvelce bazı esaslar üzerinde sadarete takdim ettiği lâyihanın hususî bir komisyona havalesini teklif ve rica eyledikten sonra âyandan Seyit Bey konuştu:

Âyandan Seyit Bey— Şimdi aldığım programda, evvelemirde bugünkü vaziyet hakkında sadrazam Paşa tarafından bilgi verileceği söyleniyor, sonunda da vükelâ heyeti tarafından hiç bir mütalâa dermeyan edilmeyecek deniliyor. Bendeniz verilecek izahatı noksan gördüm, belki de işitemedim çünkü uzakdayım. Evvelâ bu beyanatta Menteşe sancağından hiç bir bahis yoktur. Sonra, bazı gazetelerin ve ajansların verdiği malûmata göre İstanbul hakkında da bazı rivayetler duyuyoruz. Halbuki bu havadisın ne dereceye kadar sıhhatli olduğunu bilmiyoruz. Yine gazetelerde okuduğum havadis arasında, hariciye nezareti ile veyahut mahallî hükûmet ile Menteşe’de bulunan (Muğla) İtalya işgal kuvvetleri kumandanı arasında teati edilen bir söz veya mukavele bulunduğu hakkında bir haber vardır. Acaba İtalya hükûmeti neden dolayı Menteşe sancağını işgal ediyor (sadrazam bu haberin hakikate uymadığının, sahte bulunduğu gazetelerle tekzip edildiğini söyledi), evet gazete yalanladı fakat mukavele tekzip olunmadı. Hükûmetçe, vükelâ heyetince böyle bir mukavele akdedilemeyeceği aşîkârdır. Hattâ benim anladığıma göre, gazetelerin mukavele dedikleri bu şey mü-

tareke şartnamesi olacaktır. Fakat efendim, öğrendiğimize göre, ortada bir hakikat vardır ki, bugün İtalya elân işgale devam ediyor. Hattâ Söke ile Kuşadası arasında bir şimendüfer hattı inşasına teşebbüs etmişler. Bu haber belki de yalandır, verilen izahatta buna dair bir şey göremedim. Kezâ, gerek amiral Galtorp tarafından gerek burada bulunan amiral Vep tarafından verilen notalarda Yunan askerinin yalnız İzmir şehrini işgal edeceği bildiriliyor. Halbuki, Nif ve Menemen ve civar kazaları ve hattâ bugün aldığımız malûmata göre Manisa da Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Manisa İzmir haricindedir, İzmir ile Menemen arası 7 ve Manisa arası 10 saatlik bir mesafedir. Şu hale göre, orada bulunan işgal kuvvetleri kumandanının verilen notalar mündericatı dışına çıktığı anlaşıyor. Buna dair, burada bulunan İtilâf hükûmetleri mümessillerine veya hut sadaretçe doğrudan doğruya konferansa telsizle müracaat edilmiş, bununla ilgili olarak da beyanatta bir malûmat göremiyorum. En mühimi konferansa yapılan müracaattır, bu müracaata henüz bir cevap gelmiş midir? gelmemiş midir? bunu anlamak lâzımdır. Eğer buna bir cevap gelmemişse, vaziyet aydınlanmamış demek olur. Şayet bir cevap gelmişse bu günkü vaziyet tavazzuh etmiş olur. Meselenin aydınlanması üzerine de bizler burada düşüncelerimizi söyleyebiliriz. Fakat nazırlar tarafından hiç bir mütalâa dermeyeran edilmeksizin, bizler sadece düşüncemizi bildirmeğe mecbur tutulursak, söyleyeceklerimizin hiç biri de isabetli olamaz. Eğer, ahval müsait ise ve bir mahzur görülüyorsa arzettiğim noktalar hakkında bir az izahat lûtfedilse de biz de ona göre şimdiki vaziyeti öğrenebilsek... İtalya hükûmeti sellemehüsselâm işgale devam ediyor, Yunan hükûmeti Atina'da kendi gazetelerine verdiği beyanlarda "İtalya ile doğrudan doğruya mukavelemiz var" diyor ve hattâ İzmir halkına yayınlanan beyannamede "İtalya tebaasına fevkalâde hürmet ediniz, çünkü biz İtalya ile anlaştık, onlarla müştereken işgal ediyoruz" denilmektedir. Diğer taraftan, en çok dikkati celbeden nokta biz bugün Yunan hükûmetiyle harb ha-

linde değiliz, bildiğime göre, Yunan hükûmeti bizimle sade siyasi münasebetini kesmiştir, fiilen harbe girmemiştir. Fiilen harbe girmemiş olan bir millete bir hükûmete “Bir manda” bir mıntaka nasıl veriliyor? bu işgal midir, ilhak mıdır? Ordularımız onunla harb etmemiştir. Bu noktalar izah buyurulmıyacak olursa ve bu babta bir takım mahzurlar ileri sürülürse, o halde zannetmem ki buradaki toplantımızdan ve muhterem arkadaşlarımızın dermeyen edecekleri düşüncelerden bir netice hasıl olabilsin. Bahusus bu içtima bir defaya mı mahsustur? yoksa bir iki kere daha vukubulacak mıdır? Programda gördüğüme göre, toplantımız sadece bir meşveret meclisi olmak ve tarafımızdan söylenecek sözler sırf istişarî olmak hasebiyle vükelâ heyeti tarafından da mütalâalara katılmak icap ederken neden iştirak edilmiyor? bize verilecek malûmat kat’i olmalı ve biz de artık yapılması lâzım gelen şeyleri düşünmeliyiz ki, son çare nedir? bunlardan başka çare var mıdır, yok mudur? Yunanistan, İtalya gibi bir takım hükûmetler bizi emri vakiler karşısında mı bulundurmak istiyorlar? bizi tenvir buyursanız da biz de âcizane mütalâalarımızı bildirsek...”

Fakat bu sualler de cevapsız kalıyor ve Hurşit Paşa, söz söylemekten vaz geçen divanı muhasebat ikinci reisi Cemal Bey, huzur-u hümayun mukarrirlerinden Vildan Efendi’den sonra sözü eski sefirlerden Galip Kemali Beye (Söylemezoğlu) veriyordu. Sayın Söylemezoğlu bu hitabesini yukarıda zikrettiğimiz hâtıratında (Başımıza gelenler sahife 127-131) anahatleriyle bize nakletmekte ve vaziyeti açık bir şekilde ortaya sermektedir. Daha sonra söz alan Tıp Fakültesi müderrislerinden Doktor Akil Muhtar Bey düşündüklerini şöylece üç madde halinde belirtmişti:

1 — Akil Muhtar Bey Hilâfet makarrı olan Osmanlı devletinin millî bir hudut dahilinde ve müstakil bir hükûmet halinde yaşaması, bütûn islâm ve insanlık âleminin sükûnet ve müstakbel terakkisi için tek muvafık bir şekil olduğu cihetle, bunun teminine bütûn âyan ile çalışmak ve gayret sarfetmek yalnız millî değil insanî mukaddes bir vazifedir.

2 — Bugün bütün insanlık âleminde geçen hâdiseler ciddiyetle dikkat nazarına alınınca anlaşılıyorki, bizim için tek müdafaa ve kurtuluş çaresi, bütün millet efradının Padişahımızın etrafında toplanmış bir sağlam millî kitle halinde bulunmasını temindir. Bunun için vilâyetlerin de merkeze bağıllığını hakikî surette devam ettirmek ve millet ile hükûmet arasında tam bir güven ve karşılıklı yardımlaşmayı sağlamak, bütün insanlık âleminde Türklerin milliyetlerini hakkiyle müdrik yekvücut bir millet olduklarını göstermek lâzımdır. Bu sebeple bir kaç gün zarfında bir millî şura teşkilini teklif ederiz.

3 — Bugünkü kabineyi teşkil eden hamiyet, namus ve iktidar erbabının ne derece büyük bir sorumluluk yükü altında bulunduklarını iyice bilen heyetimiz, bizzat kendilerinin güç vazifelerini bir kat daha güçleştirmemek için ve bugün işlerinde çok lüzumlu olan güven ve teveccühü haiz olmayanlar var ise, yerlerini diğerlerine terk edeceğini ümit eylemektedir”

Bundan sonra Hukuk Fakültesinden Selâhattin Bey ve daha sonra Baro reisi Celâleddin Arif Bey konuştular.

Celâlettin Arif Bey— Efendim bu gün vatanımız 600 seneden beri ecdadımızın kanları ile yuğrulmuş olan topraklarımız, tehlike de değil, mahv ve helâk halindedir. Bunun içindir ki, daimî surette milleti ile kalbi bir ve hemhal olan Padişahımız şu son dakikada milletini de kendi tahtları etrafında topladılar ve buradaki fermanlarında millet için intibahı bais olacak kararların alınmasını irade buyurdular. Memleketimizi kurtarabilmek, memleketimizi koruyabilmek için ne lâzımsa bunların hepsini yapmaya Osmanlı milleti azmetmiştir ve bu azminin bir kısmını da İzmir’deki kardeşlerimiz kanlarını dökerek, bol bol akıtarak göstermişlerdir. Ölmesini bilmeyen bir millet yaşamaya lâyük değildir. Emin olmalı ki, İslâm ve Osmanlı milleti ve Türkiye yaşamaya lâyiktir. Çünkü ölmesini biliyor ve bildi. Çanakkale’yi canı ile, kanı ile müdafaa ve hayatını feda etti. Orada vatan için ölmeyi kendisi için şeref telâkki etti. . .

Rumeli'den tâ Erzurum ve Bayezid'e kadar gidiniz. Buralardaki millet ferdlerinin hepsi, her gün gazetelerdeki miting ve protestolardan da görüyorsunuz ki, bugün hep vatanın saadeti için kanlarını son damlasına kadar dökmeye azmetmiştir. Bu azmimizi gösterecek olursak zannedirim ki, İtilâf devletleri bu azimde gösterdiğimiz metanetten herhalde nasihat alır ve yahut hissedar olurlar. Millet azmini gösterebilmek için evvelâ, kendisini gösterebilecek bir hale getirilmelidir. Bu hal ise Şûrada millet namına söz söyleyebilecek bir heyetin toplanabilmesidir. Dartülfünun namına düşüncelerini söyleyen Selâhaddin Bey'in fikrine Baro da iştirak ediyor ve diyor ki, idarî unsurlar bir meclisten çıktıktan sonra bunlara iltihak veyahut hemen iştirak ettirilecek olan vilâyetler meclis-i umumi âzaları gelsinler, burada veya başka bir yer de toplansınlar ve bir milletin azim ve kararını gösterebilirler. Böylece bir heyetin başında da kendisine güvenebileceği bir vükelâ heyeti, kabine bulunur. Bu suretle kalp'çe, vücutça bir olarak Padişahlarının tahtı etrafında bütün millet toplanmış olur, kendi azim ve iradelerini, memleketlerini işgal etmiş olan hükûmetlere de göstermiş olurlar fikrim ve kanaatim bundan ibarettir."

Hurşit Paşa söz sırasının Matbuat erkânından Rauf Ahmet Bey'de olduğunu bildirdi.

Rauf Ahmet Bey—Şimdiye kadar söz alan arkadaşların müतालâalarını prensip itibariyle bildirdiklerini gördüm. Yâni devlet idaresi hususunda hükûmet teşkili ve milletin memleket idaresine katılması şeklinde müतालâalarda bulundular. Ben sözlerimi, sadece, memleketimizin devletler arasındaki siyasî vaziyetine hasredeceğim. Bu sözlerimden diğerlerinin fikirlerine iltihakım veya itirazım mânasının çıkarılmamasını istirham ederim. Bugünkü durumumuz, haricî siyasetimizin dayanacağı tek nokta, kanaatimce, Vilson prensipleridir. Bu prensiplerin en sarîh ve kesin olan 12 inci maddesi bize aittir. Bunda, Osmanlı devletinin Türklerle meskûn kısımlarına emniyetli bir hâkimiyet hakkı bahşedilmesinden bahis

olunuyordu. Beş sene az çok müsavî kuvvetlerle birbiriyle çarpıştıktan sonra ancak İtilâf devletleri tarafından yükselen hak ve adalet sesleri ve Amerika'nın bu taahhütleri üzerine vukubulan yardımı sayesinde zafer takarrür etti. Amerika geldi. İtilâf devletlerine yardım etti, diğerleri muzmahil oldu. . . Bendenize öyle geliyor ki, bu gün gerek hükûmetimiz gerek millet Avrupa'ya karşı olan vaziyetinde kendisinin mağlup olduğunu bilmek ve takdir etmekle beraber, madam ki adalet vardır, madem ki mağlupların da hayat hakları vardır, o halde, eski taahhütlerinin yerine getirilmesini istemeğe tamamiyle salâhiyetleri vardır. Bu prensiplerden açık ve yüksek sesle bahsedebiliriz. Binaenaleyh, öyle zannediyorum ki, son günlerde hakkımızda verilen kararları vaziyetimizin tehlikesini ve büyük derecedeki vahametini takdire kifayet eder. Bir siyasî usul olarak da, bunlara karşı vakaları ayrı ayrı alıp müdafaaya çalışmak usulünün doğru olacağına kaani değilim. Evet, İzmir'deki facialara karşı protesto edelim. Antalya işgalinden dolayı protesto edelim. Fakat bu ikinci derecedeki meseleler bize asıl vaziyeti unutturmamalıdır. Medeniyet âlemine hitap ederek dilyelim ki, madem ki siz Türk ekseriyeti ile meskûn olan yerler için bir hâkimiyet vadettiniz. Taahhüdünüze riayet ediniz. Halbuki bu tarif edilen hudut dahilinde bir çok yerleri hattâ mütareke ahkâmına tevfikân imkân olmadığı halde haksız olarak işgal ettiniz. Bugün, hükûmetin notasında bildirildiği üzere, Anadolu'nun Şark hududundan Edirne'ye ve Arabistan'dan Karadeniz'e kadar uzanan yerler, bütûn Anadolu kimsenin itiraz ve inkâr edemeyeceği derecede Türk ekseriyeti ile meskûndur. Binaenaleyh bunun bir hayatbirliği vardır. Siyasî, ekonomik ve kültürel vahdeti vardır. Şimdi bu birliği bozmaya kalkışmak ister fütuhat şeklinde olsun isterse yardım suretinde bulunsun yani bir riyâ kisvesi giydirilerek vekâlet namı verilsin, her şekilde de hayatımıza kasıt demektir. O halde biz, her şeyden evvel millî birliğimizin bu suretle ihlâl edilmemesini son gaye bilmeliyiz. Yâni arz ediyorum ki, henüz hakkımızda

bir karar verilmemiştir, sadece o kararlara ait bir çok hazırlıklar ve tatbikata şahit oluyoruz. Binaenaleyh, vakit kaybetmeksizin ve eğer mümkün ise milleti daha ziyade etemsil edecek bir heyetin vereceği kuvvet ve yetkiye dayanarak, yahut buna imkân yoksa, doğrudan doğruya hükûmet bu işe girişmelidir. Tarihî hâtırat ile, ve tatbik kabiliyeti olmayan bir takım hayaller ile kendimizi aldatmayalım. Herkes vicdanında karar vermiş olduğu kanaate göre hareket etmelidir. Ümit ederim ki, buradakilerin hiç birinin namusundan, hamiyetinden şüphe edilemez. Binaenaleyh ben de hiçbir isnad altında kalmaktan korkmayarak kanaatimi izhar edeceğim. Osmanlı Devleti inhitatımızın başlangıcından beri tam bir istiklâle mazhar olamamıştır. Maalesef bu son asırlık tarihimizde kapitülâsyonlar istiklâlimize pek ağır bir ayakbağı olmuştur. Avrupa'dan her ne şekilde muavenet istedikse gerek idarî ve siyasi bakımdan daima menfaatlerimizden büyük zararlara ve istiklâlimizden fedakârlıklara mecbur olduk. İstiklâlimizi mevhum bir şekle soktuk. Bunu inkâr etmemeliyiz. Bugün, son on sene zarfında işlediğimiz hatalar bilhassa umumî harbteki ahval ve vakalar üzerine bu vahamet daha ziyade arttı. Bize bırakılacak memleketlerimiz için tam bir istiklâl bahşedilse acaba askerî bir devlet tesis etmek için lâzım gelen maddi ve mânevi vasıta ve unsurlara malik miyiz? değiliz. Eğer galip zümreye karşı harbe girişmemiş ve hattâ onlarla müttefik bulunmuş olsaydık belki bugün bize yardım elini uzatırlar ve biz de muktedir olduğumuz derecede muvaffak olurduk. Fakat vaziyet tamamen aksidir. Böyle bir yardım bekleyemeyiz. Onun için bendeniz o itikaddayım ki, Amerika'nın prensipleri üzerine bir Cemiyet-i Akvam kuruldu. Ve yardıma muhtaç olan milletler için bir vekâlet usulü ihdas olundu. Manda ve himaye usullerini uzun uzadıya izah etmeğe hacet yoktur. Himaye, devletler hukukunda ve tatbikatında bir devletin istiklâlinden belirsiz bir zaman için feragat etmesi demektir. Memlekette millî ve siyasi faaliyetin durmasına müncer olur. Halbuki manda (vekâlet).

usulü böyle değildir. Yâni manda usulü devletlerin kefaletleri altında müekkil (mandater) olarak bir devletin diğer devletin idaresini ele alması ve yardım etmesidir. Cemiyet-i Akvam tarafından belli prensipler dairesinde tevdi olunan muvakkat bir vekâletten ibarettir. Vekâlet altına alınan milletin istiklâli esas itibariyle mahfuzdur. Zannetmem ki, bugün 600 senelik bir mevcudiyeti, medeniyeti ve ihmal edilemeyecek bir irfan seviyesi olan bir memleketin istiklâli kaldırılabilsin. Binaenaleyh, bendenize öyle geliyor ki, şimdiki şartlar altında istiklâlimizin derhal tamamen teessüsü kabil olamayacak ve bu vekâletler için tâyin olunan şartlar dahilinde biz bir yardıma muhtacız. Cemiyet-i Akvam esas nizamnâmesi tarafından vücuda getirilen şekilde bir vekâlet aramak taraftarıyım. Ve bana öyle geliyor ki, bu hususta uzun uzadıya müzakerelerle kaybedilecek vakit kalmamıştır. (Yusuf Ziya Bey, “Bu mecliste o cihet bahis konusu edilemez” diye müdahale etmiştir) herkes fikrini söylemekte serbesttir. Bendeniz öyle zannediyorum ki, bu gün hükûmet Amerika’ya müracaat ederek insanlık âlemine ve bize karşı taahhütlerini yerine getirmeye davet etmeli ve bizim de haklarımızı müdafaa ederek her şeyden evvel millî birliğimizin muhafazasına çalışmalıdır. Ancak, bir birlik sağlamak şartıyla lüzumlu yardımın bir vekâlet şeklinde teminine çalışılmalıdır. Bundan sonra müekkilin (mandater) seçilmesi meselesi gelir. Cemiyet-i Akvam esas nizamnâmesi vekâlet (manda) altında bulunacak milletlere mandateri seçmek yetkisini tanımıştır. Avrupa, yâni galip zümre ne kadar dost ve müttefik olursa olsun tabii aralarında bir takım zıd menfaatler ve hattâ rekabetler vardır. Akdeniz’in doğu bölgesinde yalnız birisinin kat’î üstünlüğüne muvakkat da olsa, razı olmazlar. Amerika’ya gelince, onun hakkında böyle bir düşünce hatıra gelemiz. Halbuki Amerika hükûmeti bu meselede tamamen kayıtsız kalacak olursa Avrupa devletlerinin bize yapacağı en hafif muamele olsa olsa görünüşte vekâlet şekli altında memleketimizi taksim etmekten başka bir şey olamaz. Bizim için ise memleket

birliği bir hayat ve ölüm meselesidir. Binaenaleyh bir büyük devlet vekâleti almalıdır. Bu da ancak Amerika olabilir. Onun bu işi üzerine alması bizi Avrupa rekabeti tehlikesinden kurtarabilir. Amerika sözlerinde sadık, prensiplerinde hakikaten samimî ise böyle bir vekâleti deruhte ve kabul eder. Böyle bir vekâleti üzerine almasında bizim için büyük mahzurlar muhtemel değildir. Amerika'nın siyasi ananelerine göre, böyle bir devlete müracaatın istiklâlimiz için, menfaatlerimiz için tehlikeli olmayacağını göstererek misaller vardır. Çin'de karışıklıklardan sonra Avrupa'nın zorla aldığı tazminattan Amerika payına düşen kısmı ona geri veren tek memlekettir. Kübayı tahliye etti. Hattâ medenî seviyesi bize nisbetle pek aşağı olan Filipin adalarını bir asra varmayan bir işgalden sonra tahliye hazırlanıyor. Onun için bendeniz arzu ediyorum ki, mümkün olduğu takdirde Amerika himayesini tesis etmek (görültüler) . .

Sadrazam Ferit Paşa (ayağa kalkar gibi davranarak) himaye mi)?

Rauf Ahmet Bey — Hayır, yanlış söyledim, Amerika manda sını mı .

Sadrazam — Rica ederim, himaye bahis konusu olamaz.

Rauf Ahmet Bey — Hayır, hayır Amerika mandası diyorum. Amerika bu vazifeden kat'i olarak istinkâf ettiği takdirde, ki bendenizce bu varid olmayan bir ihtimaldir, bütün nüfuzunu kullanarak büyük devletlerden birisinin, yalnız bir devletin meselâ İngiltere'nin bu vekâleti üzerine almasına, Osmanlı vatanının hayatî birliğinin bozulmamasına, bizi Avrupa rekabetinin tehlikelerinden kurtarmaya hükûmetimizin, bütün milletin çalışmaları bu gayenin sağlanmasına yöneltilmelidir. Söyliyeceklerim bundan ibarettir."

Yusuf Ziya Bey ile, bu teklifin bu mecliste müzakere edilip edilmeyeceği hakkında kısa bir münakaşa yaptıktan sonra, söz hakkını kullanmayan Matbuat erkânından Velid Bey ve Dar ül-Hilafet ül-İlmiye medresesi müderrisi Ahmet Hamdi Efendi'yi müteakip, Hurşit Paşa sözü Vahdet-i Milliye'den Hamit Bey'e verdi.

Hamit Bey — Vahdet-i Milliye'nin görtüşü şundan ibarettir : İzmir vilâyetinin işgalini katiyen red ederiz. Gerek Anadolu'da gerek Rumeli'de çoğunluğu müslüman olan vilâyetlerimizin parçalanması kabul edilemez. Gerek manda suretiyle gerek diğer suretle muhtelif devletlerin idaresi altına verilemez. Bunlar bir bütün teşkil eder, birbirinden ayrılamaz. Binaenaleyh burada Vilson prensipleri mücibince Osmanlı devletinin idaresi altında kalmaları ve müstakil bulunmaları icap eder. Hak ve adalet icabı da budur. Eğer şayet mandaya lüzum olur ise hepsinin müttehit ve bir kitle olarak bir mandater tarafından idaresi kabil olabilir. (Hukuk Fakültesinden Selâhattin Bey'in bu meseleyi hükûmetin takdir edeceği ve 'karışılmaması' lâzım geldiği yolundaki müdahalesi ve Hurşit Paşa'nın tartışmayı men etmesinden sonra hatip devamla) Eğer başka çare yoksa, o suretle muvakkat bir müddet için büyük devletlerden birinin yardımı suretiyle idare olunması kabul edilebilir. İkincisi, hilâfet meselesinin ehemmiyetini izaha hacet yoktur. Fakat hilâfet de bilindiği gibi, istiklâl ile olabilir. Tabiatıyla, bu cihet dikkat nazarına alınarak istiklâle son derecede iki elimizle sarılarak yaşayacağız ve bunu temin etmek dölâyisiyle hilâfeti tam olarak muhafaza etmek icap eder. Halbuki bazı ecnebler hilâfetin Kureyşilere ait olduğunu iddia ediyorlar. Bu varid değildir ve red olunur. Hilâfetin Osmanlı padişahlarına nasıl geçtiği harkesce bilinen bir şeydir. Zorla alınmış bir hilâfet yoktur. Bu ne zorla alınır, ne de zorla verilir. Bu da, Babîâlî'nin notasında bildirildiği gibi, sulh konferansında halledilecek bir mesele değildir. Yalnız bir cihet var ; ibtida 12 şubatta verilen bir nota ile sonra hariciyeden sulh konferansına gönderilen telgraf arasında çok aykırılık vardır. Bizi kurtaracak olan, Vilson prensiplerinin unutulmayıp tam ve haklı olarak uygulanmasıdır. Notaların yazılmasına hariciyede eski elçilerden ve hariciyenin muktedir ricalinden bir komisyonun nezaret etmesini teklif ediyorum. Bu usul Fransa, İngiltere ve İtalya'da zaten kabul edilmiştir. Bu cihet, bizde de kabul ve tatbik

edilecek olursa notaların danışılarak yazılmasını sağlar. Diğer taraftan milleti temsil edecek bir heyetin sıratle davetini ve arkadaşlardan bazılarının teklifi veçhile teferruatı kararlaştırılmak üzere de diğer bir heyetin kurulmasını teklif ediyorum.”

Hurşit Paşa, sözü Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Ömer Fevzi Bey’e verdi

Ömer Fevzi Bey—Bu yüksek meclisin teşekkül maksadı ne olursa olsun bugün milletin kaderi hakkında bir rey ve mütalâa beyan etmek hakkına sahip değildir. Uçurumun kenarına gelmiş olan milletin kendi kaderini ancak kendi kalbinden, kendi hislerinden doğan bir heyet tarafından verilmesini ister. Şimdiye kadar bizde cari olan ananeler, hükûmet başka yolda gitmek, millet ayrı ayrı bir şekilde hislerini türlü cereyanlarla idare etmekle gelip geçmiştir. Bugün görüyorum ki, yine o ananeden vaz geçmedik. Halbuki bu geleneği derhal bırakmak zorundayız. Çünkü milletin hangi yoldan gideceğini tâyin etmek mevsimi geldi. Bu hükmü kim verecek? Eğer verilecek oylar sadece şimdiki vükelâ heyetinin güveni haiz olduğu mahiyetinde ise ve vereceği rey milletin kaderine ait ise o bu hakkı haiz değildir. Bunu tâyin edebilmek için herhalde bugün milletin fikir ve hislerine müracaat etmek lâzımdır. Bugün hükûmet makinesi ile millet makinesi ayrı yoldan gidemez. Bu iki makineyi bir yere getirerek Türk’ün arabasını dağlardan aşmak lâzımdır. Bunu birleştirmek için herhalde bir Şûrayı Milliye ihtiyacımız vardır. Şûrayı millinin faidesi hükümeti kendi dilinden kurtarıp müddei lisanı kullanmasına sevk etmektir. Bu bir kurtuluş çaresi olacaktır. Hükûmet yalnız savunma halinde kalıyor. Avrupa’ya karşı ancak bu lisanı kullanabiliyor. Millet ise geniş bir lisana maliktir. O, müdafaasının ne yolda olabileceğini daha kat’i yollardan giderek tâyin edebilir. Müddei (savcı) lisanı geniştir. Bu dili bugün elde etmek zorundayız. Bunun kullanılması için ise muhakkak Şûrayı Millinin teşekkülü şarttır. Bu Şûrayı millinin diğer bir faidesi de, milletlerin siyaseti hâkim olduğu şöyle bir zamanda,

şu dünyanın umumi inkılâbı devresinde millet, aynı seviyede bulunan milletlere hitap etmek faziletini kazanır. Biz bunu izhar etmedikçe, yalnız hükûmet dili ile, kaynağını millettten almayan bir lisan ile hitap ettikçe Avrupa umumî efkârında bir yer tutamayacağımızı görüyoruz. Bu Şûranın teşekkülü, aynı zamanda, milletin fikir ve hisleri için de bir bağ bir toplayıcı olmasıdır. Yalnız İstanbul umumi efkârını itibar nazarına almamalıdır. Bilhassa, sinesinde felâketi çekmek tehlikesine maruz kalan vilâyetleri düşünmelidir. Onlar bir bağ, bir câmia görmek istemektedirler. Bu vücuda gelmezse taşranın fikir ve hisleri üzerinde dolaşan sağnaklar, fırtınalar meydana getirirbilir. Bu ciheti muhterem heyetimizin, yüksek meclisin dikkat nazarına arzeylerim. En mühim nokta işte burasıdır. Bunun için Şûrayı millinin kurulması ve bunun kalbinden doğacak bir heyetin, bir kabinenin meydana gelmesi lâzımdır. Yoksa burada bildirilen düşünceler hakkında bir rey toplanmak isteniyor ise bunu hepimiz vermiş olalım, ne faidesi var? hakikate doğru gitmek ve hakikati iltizam etmek lâzımdır. Bu vaziyet ise ancak kendi mukadderatını milletin tâyin etmesidir. Bunu anlamak için de bir millî heyet vücuda gelmelidir. Bendeniz bu kanaatteyim.”

Hurşit Paşa söz sırası gelmiş olan Millî Kongre’den Hüsnü Bey’i davet etti :

Hüsnü Bey — Bugünkü tehlikeye karşı alınması lüzumlu tedbirleri düşünmek ve bunun icaplarını icra ve tatbik etmek üzere bir Şûrayı Millî teşkilini teklif ve arz ediyorum. Bu âzim bâdire içinde beş on kişiden ibaret olan kabinenin gerek ahlâk ve gerek kültür ve tecrübe itibarıyla ne derece yüksek mevkiye olursa olsun memleketi kurtaracağı kanaati millette yoktur. Vilâyetlerden gelen ve kendileriyle temasta bulunduğumuz kimselerin çoğu bir Şûrayı Millî’nin kurulmasında birleşiyor ve ısrar ediyor. Kabine, belirttiğim gibi, mülkî birliğe ehemmiyet vermemek, fırkacılığın tesirleri altında harekette bulunmak, memuriyetler için milletin gözünde

itimad kazanmış kültür ahlâk ve tecrübe sahibi kimseleri seçmemek gibi töhmetler altındadır. Ve bu kanaat umumidir. Belki bu hakikat değildir. Fakat kabinenin arkasında bu hususları murakabe ve kontrol edecek millî bir kuvvet yoktur. Eğer böyle bir kuvvet olursa onun söyleyeceği söz milleti hükûmete daha ziyade ısındırır. Bu bakımdan Şûrayı Millî kurulması için acele olarak bir encümen teşkil edilmelidir. Bu öyle bir günde iki günde olamazsa da bu halde tam temsil hasıl olmak için derhal vazifeye başlamalıdır.

Hurşit Paşa sözü Hürriyet ve İtilâf fırkası adına konuşacak olan Sadık Bey'e verdi ve bu zat yazılı beyanatını kendisine vekâleten: Âbidin Bey'e okuttu

“Halife Hazretlerine şükranı vatanî bir vecibe bildikten sonra gerek İstanbul'da gerek taşrada dört yüze yakın şubesi bulunan Hürriyet ve İtilâf fırkası adına ve bu partinin reisi sıfatıyla düşüncelerimi arz ediyorum: Maziden bahsetmek faidesiz olduğu için bunu yapmıyacağım. Halen mütarekeden evvelki mazi nefret edilen bir lisanla yâd olunmaya bile lâyük değildir. Mütarekeden bugüne kadar geçen zamanda harb sebepleri ile diğer suçluların cezalandırılması hususunda üç kabine tarafından gösterilen zaafı da muaheze etmiyeceğim. Yalnız ilk defa kurulduğu zaman fırkamıza mensup olarak telâkki edilen Ferit Paşa kabinesi başlangıçta bir az azim ve istidat eseri gösterir gibi olduğu halde, nihayet, memleketimizde adaletin icrasından şahsen zarar göreceklarını tahmin edenler eski teşkilâtları ve muhtelif vasıtaları ile hükûmeti tereddüde düşürmeğe, kabinede partimizin mesleğini takip hususunda hassasiyet gösteren âzamamızın fikirlerini akim bırakmaya muvaffak olmuşlardır. İcraatımızı bekliyerek bir müddet vakit geçiren medeniyet dünyasının aleyhimizdeki âni hareketlerinin mühim saik ve sebeplerinden biri de bu olsa gerektir. Burada bahsi program haricinde olan âmiller ve eski illetler pek çoktur ve mazi istikbale o kadar bağlıdır ki içinde bulunduğumuz an onun ayırıcı hududunu teşkil eder. Binaenaleyh şu anda yapılacak iş nedir? Artık tehlike gözümüze

batacak bir mesafeye kadar yaklaşmıştır. Memleketimizin mukadderatı ve maazallah tamamen infisahı bahis konusu oluyor. Vukubulan ve olması ihtimali bulunan işgallere mukavemet edelim mi? buna takatimiz var mı? gerçi Türkler ve Müslümanlar geri kalan ferdlerinin hayatını da din ve devlet yolunda feda etmekten katiyen çekinmezler. Rehberlerinin bir işareti bunun için kâfidir. Bu işareti bugün her tarafta sabırsızlıkla ve heyecanla beklerler. Türkler her türlü yüksek vasıfları haiz bir millettir. Zaten biz müslümanlarda itaat birbirine bağlı bir zincir gibidir. Millet hükûmetine ve hükûmet halifesine bağlı ve itaatlidir. Şu halde kavlen ve fiilen bir vücut halindedir. Bundan ayrılmamak azminde sebat etmeliyiz. Lâkin din ve devlet bu derece sadık ve fedâkar olan masum halkın daha fazla kanını döktürmek ve kadınları ile çocukları ile geri kalan nüfusunu vahşet ayakları altında çiğnetmek bilmem reva mıdır? Asya'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan milyonlarca Müslüman dahi, iyice haber aldığımızı göre bizim için rahat ve huzurlarını tehlikeye koymak derecelerinde fedakârlığa kalkışmışlardır. Yabancı gazeteleri her tarafta ihtilâllerin genişlemekte olduğunu yazıyor. Her zaman hariçteki din kardeşlerimiz bizi ve hilâfet makamını düşünmekten bir an geri kalmıyorlar ve her fedakârlığı yapıyorlar. Acaba bizim de hem kendimizi ve hem de dışarıda bizim için nüfus fazlalığı ile bir zenginlik, bir kuvvet teşkil eden Müslüman hayatının mahfuz kalmasını düşünmek karşılıklı bir vazife değil midir? İslâm umumi efkârının umumi galeyanı karşısında İtilâf devletlerinin medenî ve insanî vazifeyi daha ziyade ihmal etmiyeceği ümidini açığa vurmakla beraber bizim kendi vazifemiz, şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddî hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yer yüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihî dostu bulunan büyük bir devletin millî ve siyasi mevcudî-

yetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaheret ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı düşüncesindeyim”

Hurşit Paşa sıranın Sulh ve Selâmet fırkasından Ferit Paşa'da olduğunu bildirdi :

Ferit Paşa — Söz alan muhterem arkadaşların beyanlarından bir şey anlıyorum. O da sadrazam tarafından verilen izahatın lüzumu olduğu derecede kâfi bulunmadığıdır. Galip Kemalî Beyefendi sözlerinde hükûmetin inkisamından bahsettiler. Bu nokta çok mühimdir. Eğer Galip Kemalî Bey'in beyanları doğru ise o vakit alınacak tedbir başka türlü olmalıdır. Hükûmetce, siyaset bakımından yapılması lâzımgelen şeyler yapılmışsa eğer başka hiç çaremiz kalmamışsa millet, tarihin de ispat ettiği ırkî asaletini son defa olarak göstermelidir. Hürriyet ve İtilâf fırkasının beyannâmesi pek edibanedir. Fakat bilelim ki böyle kanlar içinde yuvarlanmış olan millet susmakla ondan kurtulacak mıdır? Vatandaşlarımızın hali bizi ağlatıyor. İşte orada mukabele görmeden giren asker ırlara tecavüz etti. Yarın bize yapmıyacaklarını da hangi fırkalar temin edebilir? Aynı program, aynı fırkalar . . . Bunların hepsi lâftır lâf . . . Artık birbirimizi aldatmıyalım rica ederim. 328 (1912) senesinde de Babıâli'de böyle bir meclis oldu. Orada söylediğim en sonunda Diyarbakır'a kadar gitmeme sebep oldu. Bugün de meclisiniz beni kovabilir. Fakat yine hakikati söylerim. Fırkaların programlarından bir şey çıkmaz. Bunlara aldanmıyalım. Hükûmet milletin iradesinden doğmuş bir hükûmet olsun, seçilsin, milletin başına Padişahın etrafına ya derdimizi anlatalım ya ölelim (alkışlar).”

Sıra Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Ali Cenabi Bey'de idi. Fakat o söz söylemekten vaz geçince, Hurşit Paşa sözü İzmir Müdafaa-i Hukuk cemiyetinden Cami Bey'e verdi

Câmi Bey — Efendim, bendeniz İzmir vilâyetinin merkezi ve Türk aksamiyle Menteşe ve İzmir livalarında cereyan eden fevkalâde hali İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, arzedeceğim. Daha evvel âyan âzasından muhterem Seyit Beyefendi lâıyıkı veçhile

anlattılar. Orada vukua gelen işgal işi Osmanlı memleketlerinin diğer muhtelif yerlerinde görülen işgaller mahiyetinde değildir. Akdeniz'in doğu bölgesinde bir takım emeller besleyen devletler, daha evvel kendilerine çizmiş oldukları hudut mıntakalarına girmiş oluyorlar demektir. Ve bunun için orada tahaddüs eden asayişsizliği ileri sürdüklerini görüyorum. Eğer muhterem kabine âzası aldıkları tedbirler hakkında bize izahat vermiş olsaydılar bu asayişsizliğin derecesini ve birinci Ferit Paşa kabinesinin bu asayişsizliği açığa vuran bazı tedbirler alması sebeplerini soracaktım. Ben kabinenin bu hususta vereceği izahata dayanarak bu soruları soruyorum ve Seyit Bey'den sonra fazla tafsilâta lüzum görmüyorum”

Hurşit Paşa daha sonra sözü Vilâyet-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetinden Süleyman Nazif Bey'e verdi

Süleyman Nazif Bey — Memleketin her tarafına ruhen aynı samimiyetle bağlı olduğum için onlara eseflerimi beyan etmekle beraber yalnız Doğu vilâyetleri hakkında bazı maruzatta bulunacağım. Sadrazam Paşa'nın beyanlarında Şark vilâyetlerinde bulunan Ermenilere geniş mikyasta bazı imtiyazlar verileceği vaid ve taahhüt buyuruluyor. Bu vaid ve taahhüdün ifası ne kadar mühim olduğunu bazı istatistikler ve tarihî deliller ile arzedeceğim : Şark vilâyetleri 1305 senelerinde “Vilâyat-ı Sitte (Altı vilâyet)” idi. Sonra Şark vilâyetleri namı altında genişletildi. Burada müslümanlarla hıristiyanlar sakindir. Avrupalıların yapmış olduğu resmî istatistiklerle sabittir ki harbten evvel orada 4.000.000 İslâm ahaliye karşılık 600.000 hıristiyan vardı. Harbten evvel yüzde ondan, harbten sonra bu nisbet yüzde beşe inmiştir. Doğu vilâyetlerinin Erzurum ve Bitlis vilâyetlerinde Türkler ekseriyeti hazizdir. Diyarbakır ve Mamuretülaziz'de hıristiyanlara gelince, bunlar yalnız Ermeni değil Süryani, Geldani, Nasturî olanlar da vardır. Bu Nasturîlerin evvelce Kürdlerden hıristiyan olduğu söyleniyor. Demek ki Ermeniler orada yüzde beş değil, nihayet yüzde üç buçuktan fazla değildir. Eğer buralardaki Ermenilere geniş imtiyazlar verilecek olur

ise yalnız en büyük çoğunluğu teşkil eden müslümanların değil, hristiyan unsurların da haklarına tecavüz edilmiş olur ve bu unsurlar buradaki mümessillere de müracaat ettiler ve dediler ki “Biz herhalde Osmanlı idaresinde kalmak istiyoruz” Ermenilere gitmeyiz, çünkü onlar bizi imha edecekler” Binaenaleyh bu imtiyazların verilmesi kabil değildir. Eğer mümkün ise bu vaid ve taahhüdü geri alınız. Eğer geri alınamazsa buna yalnız bir çare bulunabilir. O da memleket arazisinin her kilometresine ne kadar ahali düşecek, buna göre arazi taksim olunmalı ve Ermenilere isabet edecek arazideki Müslümanlar mübadele suretiyle bize isabet edecek yerlere nakl olunur. Bu suretle hem vaid tamamıyla yerine getirilmiş olur, hem de aramızda geniş imtiyazları haiz bir unsurdan kurtulmuş oluruz. Hakikaten oralarda sulh ve sükûn ve hakka riayet arzu olunuyor ise tatbik edilecek tek çare budur. Avrupa’nın bir garezi vardır. Ve bu garaz çok eskidir. Gerçi Kırım Muharebesinde İngiltere’nin, Fransa’nın yardımlarını gördük. Fakat, Paris muahedesi yapanlar ve daima bizi harbe sürüklemiş olanlar, 93 seferini açanlar ve hristiyan unsurları bize karşı ayağa kaldırıp istiklâl kavuşturmak isteyenler yine bunlardır. Bunun için birbirimizi aldatmıyalım ve unsurların anlaşması gibi mânâsı olmayan sözleri söylemiyelim. Diğer bir şey kaldı ki, o da, Avrupa’nın sulh konferansında idam kararını tebliğ etmeksizin ilânını fena görüyorum. Bunun için de Sadrazam Paşa’dan altı vilâyet ahali namına rica ediyorum. Zira, bize bir çok telgraflarla müracaat yapılmıştır. 1895 senesinde vukubulan Ermeni hâdisesinde “Gladston”un ve İngiliz parlamento-sunun tazyiki ile hareket eden Lord Salisbury oaralara askerî kuvvet sevk olunmasın demişti. Lord Salisbury’nin o vakit söylediği bir söz vardı: “Zırhlılarımızın İskenderun körfezinden atılacak olan güllerini hiç bir zaman Ararat (Ağrı) dağlarına düşmez” şimdi eğer hakikaten bu karar verilmiş ise istenildiği kadar daha önceden işgal kuvvetleri göndersinler. Orada cengâver olmasa bile harbi seven kuvvetli bir unsur vardır. O bölge askerî harekâta müsait değildir.

Gerçi 200.000 - 300.000 kişilik bir kuvveti mahvetmek suretiyle oraları alınabilir ve bundan başka da çare yoktur. Mahzurların birincisi bu... İkincisi de oraları Rusya ile hem huduttur ve Bolşevikliğin girmesi için bir inkişaf sahası vardır. Emin olsunlar ki orada bulunan müslümanlar, eğer onlar böyle bir şeye tevessül ederlerse, Rus Bolşeviklerinin öncüleri bile olurlar. Binaenaleyh hükûmet, ahalinin bu hislerini Avrupa'ya bildirmelidir. Galip Kemalî Beyefendi'nin söylediklerinden bir fıkra hatırıma geldi. O, hristiyanlar hakkında yapılan tehcir ve öldürme muamelesinden dolayı bize ceza verilmek isteniliyor dedi. Halbuki hakikat hal böyle değildir. Eski Ermeni patriği Ohannes Arşaruni Efendi 22 senelik dostumdur, geçen gün sokakta tesadüf ettim. Nüfusun çoğunluğu hakkında yazmış olduğum istatistik neşriyatımı teyit edecek sözler söylemekle beraber bu, adalet meselesidir dedi. Ben kabul etmedim. Esasen Müdafaa-i Hukuku Milliye cemiyeti kurulduğu zaman yine Avrupa'ya müracaat ettik. Kim olursa olsun, Avrupa'dan Amerika'dan tarafsız bir heyet gelsin, Sark vilâyetlerinde incelemede bulunsun, tehcir ve taktıl meselelerini tetkik etsin dedik. Aslı aranırsa bu bölgede evvelâ silâha müracaat ve teşebbüs edenler Ermenilerdir. Çünkü 15.000 asker devletten aldıkları silâhlarla Rus ordusuna iltihak ettiler ve Van, Muş taraflarında en evvel katliâma başladılar. Meselâ bugün Muş Mebusu İlyas Sami Efendi hapishanede tecennün ediyor, fakat öteki Van Mebusu Papasyan Efendi buralarda serbest geziyor. Eğer Avrupa bizim tahkikatımıza emin değilse biz, Doğu vilâyetleri namına arz ve taahhüt ediyoruz ki, Avrupa'dan gelecek olan tahkik heyeti hangimiz hakkında ne karar verirse itirazsız kabul ediyoruz. Teklifimizin biri de budur. Binaenaleyh bu tehlike lûtfen Avrupa'ya hatırlatılmalıdır. Ekseriyeti yüzde üç, yüzde üç buçuk olan Ermenilere hiç bir zaman oralarda imtiyaz verilmez. Eğer cemaat teşkilâtı bahis konusu edilirse onlar zaten öteden beri mevcuttur, milliyetleri vardır, mâbetlerinde serbestirler ve nisbî temsil dahi kendilerine verilmiş-

tir. Bunun dışında hiç bir şey istemeye hakları yoktur. Yirminci asrın ilk muharebesi olan Transval harbi ilân edildiği zaman Cumhurreisi gayet güzel bir söz söylemiş ve “eğer bizim istiklâlimize İngiltere bir bedel verecek ise öyle bir bedel verecek ki kâinatı ihtiva edecek” demişti ki, bunu zaman teyit ediyor. Şark vilâyetleri Avrupa’ya Transval’dan daha uzaktadır. Çünkü Transval ile Avrupa arasında deniz vardır ve Transval’ın bütün ahalisine nisbetle, kadın, erkek, Doğu vilâyetleri iki misli silâhlı asker çıkarır. İnsanlığı refaha ulaştıracak yerde Piyer Lermit ruhu ile hareket ederek orada uzun asırlar izi silinmiyecek olan şeyler yapılmamalıdır. Buna kalkışmamalarını oradaki bütün müslümanlar namına rica ederim”

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ferit Paşa —Beyefendi, eğer bu düşüncelerinize ait şimdiye kadar bir muhtıra vermiş iseniz ararım. Vermemiş iseniz bu hususta süratle bir muhtıra vermenizi rica ederim.

Süleyman Nazif Bey—Takdim ederim efendim”

Hurşit Paşa, bundan sonra sözü Millî Ahrar fırkasından Refik Bey’e verdi. O da yazılı beyanatını okudu.

Refik Bey Mütarekeyi müteakip yapılan işgallere ilâve olarak Anadolu’nun bir çok kısmı son haftalar zarfında İtalyan ve Yunan kıtaları tarafından işgal edildi. Babiâli’ye verilen notalarda mütareke mukavelenâmesinin yedinci maddesi hükümlerine tevfi kan vaki olacaktı gibi gösterilen ve gün geçtikçe genişlik, şiddet ve açıklık peyda eden bu işgallerin hakikî mahiyeti ilhaktan başka bir şey değildir. Damat Ferit Paşa kabinesinin istifasını mucip olan ve kısmen de kendi kusurundan doğan bu elîm ve facialarla dolu hali ikinci Damat Ferit Paşa kabinesinin, 19 Mayıs tarihli hatt-ı hümayunda ferman buyurulduğu üzere, ‘‘Hukuku devlet ve milletin mahfuziyetinin tamamlığı’’ şekline getirilebileceğine kaani değiliz. . Edirne’yi de içine alan Trakya’nın ve Arabistan hududundan Karadeniz’e kadar uzanan bütün Anadolu’nun, hükümetin notasından maada bir yerde vücudu olmayan, Ermenistan’ değil yalnız Erme-

nilerin çoğunluk teşkil ettiği mahallere geniş idarî muhtariyet bahşolunmak şartıyla doğrudan doğruya padişahın hâkimiyetleri altında kalmak şekli, galip İtilâf devletlerinin kabul ve ilân eylediği Vilson prensiplerinin metin ve ruhu dairesinde, mülkî ve millî birliği sağlamaya çalışan yani Türkiye için, bir ve tek idarî vekâlet teminine hemen girişmek, yeni hükûmet için bir umde, bir farize olmalıdır. Binaenaleyh evvel emirde kanunun aslî heyeti yerine ahvalin ağırlığı icaplarına uygun ve umurun güvenini haiz bir hükûmetin vakit geçirilmeksizin vazife ifasına davet buyurulmasını Padişahımızdan talep ve istida ederiz”

Hurşit Paşa, son sözü Sosyal Demokrat fırkasından Hasan Rıza Bey’e verdi :

Hasan Rıza Bey—Bu yüksek mecliste Sosyal Demokrat fırkası adına söz söyleyebildiğimden dolayı teşekkür ederim. Yüksek meclisin malûmudur ki, Milletler insanlardan doğmuş, insanların türlü içtihadlarıyla hasıl olmuş kıtalardır. Binaenaleyh bu kıtaların teşekkülü insanlığın yükselmesi ile neticelenir. Bu yükselmeye insan cemiyetinden bir şey emreder ki o da hak ve hakikatin tanınması, haksızlığın cezalandırılmasıdır. Fakat hak ve hakikatin tanınması mutlaka cezalandırmak ile olmaz. Haklı insanların çoğalması da tabîî hakkı sağlar. Binaenaleyh Vilson prensiplerinin şimdiki zamana tatbiki sırasında görülen bazı münasebetsiz haller herhalde Vilson esasları fikrinden gelmemiştir. Vilson sosyal demokrattır ve sosyalistler her suretle milletlerin müdafaasına hizmet ederler. . Âcizlerinin fırkası namına millî teşebbüsümüzü arza cesaret ediyorum. . Bir milletin mukadderatının tâyini o milletin ferdleri arasında adaletin yayılması ile olur ve bu iki vakit geçmiş olsun veya olmasın adl ve hak her yerde top ve tüfekten daha evvel gelir. Top ve tüfek bir noktaya kadar gider. . . Yüksek meclise arzolunan hususlara. . . kat’i bir netice verilmek lâzımdır. O neticede mutlaka bu mülk ve milletin yani bu masum Türklerin müdafaasıdır. Zira sosyalistler Türkler aleyhinde değil lehindedirler iyi bilmeli-

dir ki küçük bir zümrenin yaptıkları ile bütün masum Türk milleti itham edilemez. Yalnız bunu müdafaanın yolunu bilmeli, bunu müdafaa için lüzumlu vasıtalarla mücehhez bulunmalıdır. Bu zamanda muhterem bir kabineye malikiz. . . Fırkam namına arzihale cüret ettiğim mesele yalnız bir noktada kalır o da zaman geçmek üzere bulunduğundan cereyan eden vakalar için hattâ İstanbul dahi dahil olduğu halde bir an evvel lüzumlu vasıtaların hazırlanmasını ve Türk milletinin masum olduğunu fazl ve kemal erbabına ve bilhassa Vilson'a duyurulmasını rica eder, sözlerime burada son veririm”.

Şûrayı Saltanatı sadrazam Damat Ferit Paşa saat 17’35 de şu sözlerle kapadı: “Burada gerek lehimize ve gerek aleyhimizde olsun lütfen beyanda bulunan zevatın sözlerini tamamen millet ve memleketimizin menfaatine sayar, bunun için hepinize teşekkür ederim. Meclisimiz hitam buldu”.

Osmanlı hükûmeti sulh konferansına davet olunuyor:

Şûrayı saltanat müzakerelerinde belirtilen isteklerden biri Şûrayı Millî teşkili meselesi ise, ikincisi de hükûmetin sulh konferansı nezdinde Türk hak ve menfaatlerini tesirli bir surette savunması dileği idi. Şûra toplantısından önce, sadrazam, muhtelif kanallardan böyle bir talepte bulunmuştu. Fakat İtilâf hükûmetlerini böyle bir davet yapmaya sevkeden hattâ zorlayan sebep, hiç şüphesiz ki, İstanbul’da yapılan protesto mitingleri ve İzmir işgalinin Türk umumî efkârında uyandırdığı geniş ve derin tepki idi. Bu itibarla, haziranın başında, Osmanlı hükûmetinin konferansa iştirak arzusu kabul edilince bu, büyük bir ferahlık yarattı ve herkesi ümide düşürdü. Bu münasebetle 1 haziranda hükûmetin yayınladığı resmî tebliğ bu ruh haletini iyice göstermektedir. Bu tebliğ aynen şöyle idi

“Muazzez vatanımızın azîm bir ekseriyet ile Türklerle meskûn, asırlardan beri Türk ve Türklük yurdu olduğu için, ve bilhassa son medeniyet devrinin adâlet ve hak kaidelerine göre Türk kalması

icap eden asıl parçalarından Aydın vilâyetinin, hattâ Karesi mutasarrıflığının keyfî bir şekilde Yunanlılar tarafından, işgal edilmesi hakikî ve samimî heyecanlara sebep oldu. Milletimizin bu acı heyecanlarını hükûmet pek tabîî görür, çünkü aynı hislerle derin bir surette mütehassistir. Böyle olduğu için de gece ve gündüz gerek İtilâf mümessilleri nezdindeki teşebbüsleri ile ve gerek uygun gördüğü diğer vasıtalarla, esasen henüz muvakkat ve fuzulî olduğunu bazı vesikalara nazaran pek kuvvetle ümit eylediği bu haksız işgalleri, Paris konferansının kat'î kararlarında, kaldırmaya var azim ve faaliyeti ile çalışmaktadır. Hükûmete daima müzaheretten geri kalmamakla beraber varlığını her endişenin her ihtirasın üstünde tutan, tarih ve mazi sahibi bir kavme yaraşır bir tarzda bu felâket anlarında vakar ve temkini elden bırakmamak ve sükûnet ve metanetle meşru ve müessir bir surette haklarını müdafaa eylemek bir yandan ahvalin nezaketini ve ağırlığını ve bir yandan da devlet ve millet menfaatlerinin kudsililiğini ve ehemmiyetini ciddî olarak düşünen halkımızın üzerine düşen bir hamiyet vazifesidir. Hükûmet resmî ve yarı resmî vasıtalarla milleti zaman zaman hâdiselerin cereyanından haberdar eylemeği de vazifelerinin en birincisi sayar''

Bu tebliğin yayınlandığı gün İstanbul'daki Fransız Yüksek komiseri Mösyö De France sadrazamın yanına giderek Osmanlı haklarını konferans huzurunda savunmak için Paris'e gidebileceklerini müjdeledi. Hemen ertesi günden itibaren gidecek murahhaslar tesbit edilmeye başlandı. Gitmesi düşünülenler şunlardı: Sadrazam, Tevfik Paşa ile Maliye Nazırı Tevfik, dahiliye nazırı Ali Kemal, Şûrayı devlet reisi Feylesof Rıza Tevfik Beyler, hariciye siyasi işler umumi müdürü, sefirlerden Reşit Bey, hariciye müsteşarı Keçecizade İzzet Fuat Paşa, hariciye hukuk işleri müdürü Münir Bey, Bren sefiri Reşat Halis, Bey hariciye müsteşar muavini Yusuf Bey, ayrıca ilmiye ricalinden bir zat, ve düyunu umumiye idaresi ile nafia, ziraat, bahriye, harbiye, adliye nezaretlerinden de mürahhas

heyetler beraber gidecekti. İddia edildiğine göre, Türk heyeti, altı aydan beri hazırlanmasına çalışılan bir takım vesikalar ve Türk tezi- ni müdafaa edecek vasıtaları hâmil bulunacaktı. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, muhtelif nezaretlerde bu yolda bazı hazırlıklara girilmiş ve Babîâli'de sadrazamın başkanlığında ve bazı devlet adamlarından mürekkep bir yüksek encümen bu işle meşgul ol- muştı. 3 haziran tarihli vükelâ meclisi konferansa katılacak kimse- lerin harcirah ve sair masrafları için kararlar aldı. Heyetin mühim ve fevkalâde masrafları için şimdilik bir milyon franklık bir kredi Maliye nazırı Tefvik Bey namına verildi ve murahhaslar ile heyetin zatî masrafları için de maktuan murahhaslara onar bin, nazırlara dokuzar bin, birinci sınıf müşavirlere sekizer bin, ikinci sınıf mü- şavirlere yedişer bin ve kâtiplere de beşer bin franklık ödenekler ayrıldı. Aynı gün, meclisi vükelânın murahhasların tâyini hakkın- daki kararına istinad eden ve "Paris sulh konferansında Osmanlı memleketleri hakkında İtilâf devletleri murahhasları ile müzakerelere katılmak ve bu hususta alınacak kararları imza eylemek üzere hükümet-i seniyemiz canibinden sadrazam ve hariciye nazırı Ayan- dan Damat Ferit Paşa ile esbak sadrazam Ayandan Tefvik Paşa'nın murahhas tâyin olunduklarına dair Padişahın iradesi çıktı. Bu iradenin altında hükûmetin bütün âzasının isim ve imzaları vardı. Sadece meclis-i vükelâya memur Şakir Paşa'nın hasta, yine meclis-i vükelâya memur âyandan Mahmud Paşa (Çürüksulu) nın bulun- madığı işaret olunmuştu.

Şûrayı Saltanat müzakereleri esnasında hemen herkesin temas ettiği ve bir an evvel gerçekleşmesini dilediği Şûrayı Millî teşkili meselesi de meclis-i vükelânın 1 Haziran tarihli toplantısında ele alındı. Hükûmet, bir taraftan umumi durum hakkında alınması lâzımgelen esaslı kararlarda kabinenin umurun fikir ve reylerine dayanmasındaki ehemmiyeti, diğer taraftan, hemen umumî seçim yapılması ile meclis-i mebusanın açılmasındaki imkânsızlığı gözö- nüne alıyor ve bu hususta hukuk ve ihtisas adamlarından icap eden

kimselerin düşüncelerine müracaat ile yabancı Garp memleketlerinde bu gibi hallerde tatbik edilen usul hakkında da inceleme yapılarak umumi efkâra ve millî emelleri temsil ve hükümete istinatgâh teşkil edebilecek bir meclis veya şûranın kurulması işine ait esasları hazırlamak ve tetkiklerinin neticesini bir raporla meclis-i vükelâyâ bildirmek üzere bir komisyon teşkil ediliyor. Bu komisyon Abdurrahman Şeref Bey ile Maliye nazırı Tevkif, Evkaf nazırı Mehmet Hamdi Beylerden mürekkepti. Bir kaç gün sonra Tevfik Bey'in konferansa, Paris'e hareketi ile yerine nafia nazırı Ferit ve maarif nazırı Seyit Beyler getirildiler ve bu komisyon çalışmalarına devam etti ise de fiilî bir neticesi görülmedi ve millî şûra teşkilî işi sürüncemede kaldı.

İzmir işgali geniş bir bölgeye yayılıyor, Yunan emelleri derinleşiyor :

İzmir işgali çok geçmeden Manisa'ya da uzandı; daha sene ibtidalarından beri memleketleri üzerinde kara bulutların dolaşmakta olduğunu, civardaki Rum ahalinin hareketlerindeki taşkınlık ve şımarıklığı da görerek, hisseden ve umumiyetle Ege bölgesi hakkındaki rivayetlere de vakıf olan Manisa ahalisi bâzı emniyet tedbirleri almak ve müdafaa teşkilâtı yapmak istemişse de, İzmir'deki vali gibi ruhsuz ve kıymetsiz bir idare adamı olan Manisa mutasarrıfı Hüsnü Bey, Damat Ferit Paşa'dan aldığı emre uyarak, bütün bunları önlemiş ve halkı uyuşturmaya kalkmıştı. Yunan dostluğunu kendisinde çok kuvvetli bulan Manisalılar onu Hüsnüyadis tesmiye ediyorlardı. Bir toplantı esnasında, o, milliyetçilere-ki bunlar istihlas-ı vatan, müdafaa-i hukuk gibi namlar altında teşkilâtlanmaya çalışıyorlardı- Manisa'nın işgal edilmeyeceğini söylüyor ve bunu Kuşadası ve havalisi metropolidi Yuvakim Efendi'den telâkki ettiğini ilân eyliyordu. Bu suretle Yunanlı dostlarının gelmesi için bu aslen Giritli olan Osmanlı mutasarrıfı adetâ her şeyi hazırlamıştı. Halk teşkilât yapmak istedikçe onları tedhiş etmiş ve yalanlarıyla oyalamıştı. Hatta Manisa'nın işgalinden bir kaç gün önce de ahalideki asabiyeti görerek bir beyanneme yayınlamış ve bunda "şu

işgal dolayısıyla husule gelen millî gailenin İtilaf devletleri kararlarını tatbika muhalif mahiyette bir fiilî hareket inkılâbı meşru millî hakların haleldar olması ile neticeleneceği'ni bildirimiti. İşte işgalden önce Manisa'da vaziyet böyle idi ve filhakika işgal kuvvetleri kumandanı kaymakam Kostantinos Çakales 25 mayısta bir askerî müfreze ile geldiği vakit bir taraftan matasarrafın diğer taraftan Rum ve ermeni komitelerinin temin ettikleri hazır ve emin vaziyete konmuştu. Bu Yunanlı kumandan bu münasebetle neşrettiği beyannamede Manisa'yı ve havalisindeki köy ve kasabaları müstakillen askerî işgal altına aldığını bildiriyor, memurların ve jandarma ile polisin vazifelerini ifada devam edeceklerini, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün ahalinin ırz, mal ve canının mahfuz ve emniyet altında bulunduğunu ilân ediyordu. Bu şehirde çıkan Ertuğrul gazetesinin bu acı hâdise ile ilgili olarak verdiği haberde şu kayda değer: "Hiç bir vukuata meydan vermiyerek muntazam bir alayın girmesi Türk unsurunun ne kadar metin, ne kadar sabırlı ve ne munis olduğunu ispat etmiştir. . . ."

Fakat bu teminat beyhude idi. Cinayetler artıyor ve batıdan doğuya hicretler çoğalıyordu. Halk büyük bir dehşete düşmüştü. Bazı yerler ahalişi hükûmetin müsaadesiyle yurtlarını, aile ocaklarını bırakıyor ve daha emin saydıkları, henüz işgal altına girmeyen kasabalara göçüyorlardı. 1 Haziran tarihindeki vükelâ meclisinde, Bergama ahalisinin böyle bir teşvik ve tevhit üzerine Soma'ya hicrete kalkıştıkları yolunda Harbiye nezaretinin tezkiresi münasebetiyle müzakere açıldığı ve henüz İstanbul'dan Paris'e hareket etmemiş bulunan sadrazamın Başkanlığındaki heyetin şöyle mütevekkil ve pesif bir karara vardığı görülmektedir:

"Yunan askeri tarafından mütarekenâme hükümlerine aykırı olarak vukua getirilen işgal hâdiselerinden dolayı devletçe derhal lüzumlu siyasi teşebbüslere girişilmiştir. Ancak islâm ahalinin hicrete kalkışması o bölgede İslâm nüfusunun adetçe azalarak rum unsurunun çoğunluk teşkil etmesi gibi zararlı neticeleri ve siyasetce

de büyük mahzurları mucip olacağı ve işgal kuvvetlerinin mensup olduğu hükûmetin emellerine hizmet edeceği için katiyen caiz değildir ve mahallî hükûmetin hicrete mâni olması gerekirken müsaade göstermesi hiç doğru görülemez. Binaenaleyh askerî ve mülkî makamlarca halkı teskin ve tatmin edecek tavsiyelerde bulunulması ve diğer tarafa da hicretin önüne geçmek için alınması lâzım tedbir ve tertiplere teşebbüs olunması harbiye ve dahiliye nezaretlerince takip edilmelidir”

Bu tedbirler neler olabilirdi? Yapılması lâzımgelen tavsiye ve tebliğat hangi esasları ihtiva edecekti? Hemen bunun için de bir komisyon kuruldu ve meseleyi komisyona havale etmek suretiyle parlak bir icraat nümunesi daha gösterdi! 4 Haziran tarihli ve yine Damat Ferid Paşa başkanlığındaki vükelâ meclisi bu hususta “tetkikat ve müzakeratta bulunmak üzere” dahiliye ve nafia nazırları ile Âyan Âzasından Rıza Paşa, erkanı harbiye reisi Cevat Paşa ve mütareke komisyonuna memur Safa Bey’den mürekkep bir komisyon teşkil etti. Daha sonra da hicret etmemeleri için tavsiye ve nasihatlerde bulunmak üzere oralara muhacîrin müdürüyeti müfettişlerinden Rifat ve Hüsameddin beylerin reisliği altında bir heyet-i nâsha gönderdi. . .

9 Hazirandaki vükelâ meclisi ise, bu defa sadrazam vekili şeyhülislâm Mustafa Sabri efendi başkanlığında, Ayvalık’taki işgali ve askerî vaziyeti görüşmek zorunda kaldı. Bu meselede harbiye nezareti, Ayvalık’taki askerî vaziyetimizi, dahiliye nezareti Karesi mutasarrıfının Ayvalığa giderek İngiliz siyasi mümessili ve Yunan kumandanları ile vukubulan mülâkatını, Karesi mutasarrıfı ise Gömeç nahiyesi müdürünün bu iskeledeki Yunan torpidosuna giderek aynı İngiliz siyai mümessili ve diğer bir Yunan zabiti ile konuşmalarını vükelâ meclisine aksettiriyorlardı. Buna dair müzakere ve kararı şu şekilde görüyoruz:

“Ayvalık mıntaka kumandanlığının harbiye nezaretine gönderdiği telgrafname muhteviyatına göre oradaki askerî kuvvetleri-

mizin rumların hayatı mesabesinde olan zeytin ormanlarını işgalleri altında bulundurarak müdafaa vaziyetinde oldukları ve askerimiz oradan çekilecek olursa zaten heyecanda olan islâm ahalinin bir hercü merc içinde kalacakları ve Yunan işgal kıtalarının pek kolay bir surette yayılabileceği anlaşılmakta idi. Karesi (Balıkesir) mutasarrıfı da müdafaa kuvvetlerimizin bu zeytinlikten geri çekilmeleri için Yunan kumandanı ile siyasi mümessilinin tekrar müracaat ve beyanda bulundukları ve bu ciheti halle çalıştıklarını bildiriyordu. Bu vaziyet karşısında, Yunanlıların ileri hareketlerine ve tecavüze şekavat dairelerini genişletmeye imkân bırakılmamak üzere askerî kuvvetlerimizin olduğu gibi müdafaa halinde mevkilerini muhafaza ve vaziyeti bu suretle idare eylemeleri uygun görüldü ve mıntaka kumandanlığına tebligat yapması harbiye nezaretine bildirildi. Diğer taraftan, ayrıca gönderilen telgraflarda, Yunan askerî kuvvetinin Ayvalık'tan içeriye doğru yalnız bir kilometrelik bir sahayı işgal edebildiği fakat Yunan hükûmetince 12 kilometre dahile kadar işgal için emir verilmiş olduğunu siyasi mümessil Hangson ile Yunan kumandanının söyledikleri haber veriliyor, Bundan başka, dikkate değer bir nokta olmak üzere, Karesi mutasarrıfının bu mümessil ile vaki buluşmasında İngiliz memurunun kendisine, telgrafla öğrendiği haberleri hususî ve mahremane bir şekilde söylüyormuşçasına, güya buraların Paris sulh konferansınca Yunanistan'a verildiğini fakat henüz resmen ilân edilmemiş olduğunu bildirdiği halde aynı adamın Gömeç iskelesinde, mutasarrıf namına davete gelen Gömeç nahiye müdürüne bu işgalin Paris sulh konferansı kararlarına dayandığını Yunan hükûmetinin tebliğine atfen beyan etmesi ve her iki sözütün birbirine uymaması kayıt ve işaret olunuyordu. Bu meselede İngiliz fevkalâde komiserliği nezdinde resmî teşebbüslerde bulunularak Paris sulh konferansının bu yolda bir kararı var ise bunun neden ibaret olduğunu resmen bildirilmesi lâzımgeldiği, aksi halde o bölgede İngiliz siyasi mümessilinin önüne geçerek fuzulî işgallere ve kan dökülmesine sebebiyet vereceği

ve buna nihayet verilmesi lüzumu, hükümetin böyle bir şeyden haberi olmadığına göre, oraca başka suretle muamele yapılmasının mümkün görülemeyeceği noktalarının hem hariciye nezaretine hem de mutasarrıflığa bildirilmek üzere dahiliye nezaretine iş'arı kararlaştırıldı. Bunun üzerine, Ayvalığın inzibat işlerine ve saireye dair bizim taraftan Ayvalık mintaka kumandanı ve Gömeç nahiyesi müdürü, diğer taraftan Yunan işgal kuvvetleri kumandanı ve İngiliz mümessili arasında bazı esaslar tesbit edildi ve meseleyi de yine meclisi vükelâ, 11 Haziran tarihli toplantısında, hiç bir resmî ve siyasi mahiyeti ihtiva etmemek ve yazılı bir taahhüt altına girilmemek şartıyla muvafık bir vaziyet almasının münasip olacağı yolunda bir karara bağladı.

Yunan işgali Aydın'a da sirayet etmekte gecikmedi. Onların bununla da yetinmeyecekleri ve daha başka yerleri ellerine geçirmek istedikleri görülüyordu. Haziran başlarında Atina'daki hükümetin fikirlerini yaymakla maruf olan bir gazetenin, Messages d'Athènes'in baş makalesinde serdettiği şu fikirler buna bir misal teşkil edebilir. Bu gazete diyordu ki, "Aydın vilâyeti iktisadî ve coğrafî vaziyeti bakımından birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bu vilâyetten Denizli sancağını ayırmak mühim bir uzvunu kesmek demektir. Zaten Venizelos bu vilâyette yaşayan ve itiraz kabul etmiyecek bir çoğunluğu haiz müslüman unsurunu dikkat nazarına alarak müdafalarını bu görüşe göre yürütmüştür. Yunan işgali mahdud bir daire dahilinde kalmamalıdır. Zira iktisadî ve ticarî bir ehemmiyeti olmayan mahdud bir işgalin bir kıymeti olamaz."

İzmir ve havalisinin Yunanlılar tarafından işgali hâdisesinde ermeniler ve museviler de aleyhimizde bir rol oynamışlardı. Meselâ Manisa'da gerek Yunan ingalini hazırlayanlar arasında gerek komite teşkilâtı yaparak ruhlara her türlü yardımda bulunan bir çok ileri gelen ermeni şahsiyetleri vardı. Bunların başında ermeni komitesinin reisi Despot Tiryat, avukat Agob Papasoğlu, Gabriyel gibi kimseler görülmektedir. Gerek İstanbul'da ve gerek İzmir havalisi-

sinde işgali haklı gösteren makaleler yayınlamakta ermeni gazeteleri de rumlarla beraber diler ve bunlar Türk matbuatının istatistikleri üzerinde tahrifler yaptığını iddia ederken Rum gazetelerinin dilini kullanıyorlardı. İzmir'in işgali münasebetiyle İzmir'in ermeni cemaati tarafından Venizelos'a bir tebrik telfrafı çekilmiş ve bu telfrafa Venizelos şu cevabı vermiştir : “Vaki tebriklerinden dolayı Ermeni cemaatine en hararetli teşekkürlerimi arz ederim. Eminim ki İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali Ermeni cemaatine de bir hürriyet ve musavat devresi açacaktır” Atina'da da devamlı gösteriler yapılıyordu. Bu münasebetle haziran başlarında Atina ermeni cemaati tarafından bir ziyafet tertip olunmuş ve bu cemaatin reisi Nikoşyan Efendi Yunanistan'ı medheden bir beyanda bulunmuştu. Aynı suretle İzmir'deki museviler de ermenilerden geri kalmıyordu. Bunların reislerinden Durdoğlu efendi 10 haziranda İzmir'de Ponta'da Lunapark'ta İzmir'deki yüksek rütbeli Yunan zabıtları şerefine mükellef bir ziyafet vermiş, işgalin mesut bir hâdise olduğunu söylemişti.

Rumların İstanbul'daki taşkınlıkları ve geniş emelleri bu sırada en yüksek derecesini bulmuştu. O kadar ki, sokaklarda rum çocuklarının Türk çocuklarını dövmek, tahkir ve tezyif etmek gibi hareketleri vükelâ meclisine bile aksetmiş ve damat Ferit Paşa hükûmeti, ancak zabıtaya tenbihatta ve Patrikhaneye de münasip şekilde tavsiyelerde bulunmaya karar verebilmişti (28 Mayıs). Yine bu tarihte diğer dikkate değer bir mesele vükelâ meclisinde bahis konusu oldu : son zamanlarda Ayasofya civarında bir çok arsa ve binaların, çok yüksek fiyatlarla sahipleri tatmin ve ikna edilmek suretiyle, Rum unsuru tarafından alınmaya teşebbüs edildiği ve bu hareketin gittikçe büyümek istidadını gösterdiği görülüyor ve dahiliye nezaretince hükûmetin dikkati çekiliyordu. Vükelâ meclisi, buna mâni olmak üzere, sahipleri kandırılmak suretiyle elden çıkarılmak istenilen yerlerin Evkaf nezaretine bedellerinin ödenmesi veya diğer bir şekilde önlenmesi yoluna gitmek zorunda kaldı ve bunun için de-

Haririzâde İbrahim Efendi ile maliye, adliye ve evkaf nazırlarından mürekkep bir komisyon kurdu.

Diğer taraftan, bu sıralarda, memleketin muhtelif yerlerinde bulunan rumların nüfus teksifi maksadiyle, belli bir tertip daire-sinde bazı mahallere sevk edildiği de dikkati çekiyordu. Bu cümleden olarak gerek Balkan harbinden sonra gerek harbi umumiden evvel Limni ve Bozcaada'ya gitmiş bulunan rumların denizden, inzibatî ve gözetleme vasıtalarından mahrum bulunan Çanakkale sahillerine çıkmakta oldukları görülüyor ve memlekete girmeleri memnu olan bu gibi kimselerin bundan sonra daha fazla olarak gelecekleri tahmin olunuyordu. Bu mesele 1 haziran tarihli toplantısında vükelâ meclisine intikal edince Damat Ferit Paşa hükümete şöyle bir karar verdi :

Balkan muharebesinden sonra Yunanistan ve Bulgaristan hükümetleri ile yapılan muahedeler mucibince mübadele edilen kimselerin Osmanlı memleketlerine avdetlerinin men'i ve Yunanistan ve Bulgaristan ahalisinden seyahat edecekler hakkında da tahditler konulması için evvelce harbiye nezaretince yapılan ve meclisin de tasvibinden geçen talimatnâme bu hususta alınması lâzım gelen tedbirleri sıralamakta ve Yunan hükümetinin sırf bazı yerlerde nüfus çoğunluğunu temin zımmında bu sevkiyatı yaptığı anlaşıl-makta olduğuna göre, mülkî ve askerî makamlarca bundan sonra ciddî ve sık kayıtlar konulması lâzımdır ve bahis konusu sahillerde de deniz tarafından inzibatî tedbirlerin alınması bahriye nezaretine sağlanmalıdır.

Harbiye nezaretinin, Trakya ve İzmir işgalleri münasebetiyle, durumun bir kat daha aldığı önem ve nezakat hakkında meclisi vükelâyâ sunduğu tezkerelerle ilgili kararlar da (25 haziran) yine aynı mahiyette idi, ve fikir ve enerjiden mahrumdu. Evvelâ, bu nezaret Trakya'ya gelen Yunan taburunun bu bölgede yarattığı huzursuzluktan şikâyet etmişti. Bu kıta buraya gelmeden önce her şey sükûnet halinde iken onların gelmesinden sonra rum ahali

şırmamış ve büsbütün silâhlanmıştı. Bir müddet evvel, vaki teşebbüs üzerine Türklerin elinden silâhlarının toplattırıldığı malûmdur. Halbuki şimdi rumlar silâhlanmış ve taşkınlığa başlamışlardı. Bu yüzden elemli hâdiselerin zuhuru gecikmiyecekti. Harbiye nezareti bu taburun Trakya'dan kaldırılmasının teminini ve rum ahali elindeki silâhların, İtilâf kuvvetlerinin yardımlarıyla toplattırılmasını ve bundan sonra da hudutlardan ve Marmara sahillerinden silâh soka Yunan silâh kaçakçılarının katiyen men edilmesini, ayrıca Rumeli'deki fırkalarımız mevcutlarının İngilizlerin kabul ettiği miktarın bir misline çıkarılmasını istiyordu. Vükelâ meclisi de, usulen bu isteğe uyarak mümessiller nezdinde lüzumlu teşebbüslerde bulunularak bu hususların uygulanmasının sağlanmasını ve bu Yunan taburunun büsbütün kaldırılması mümkün olamadığı takdirde hiç değilse bunun İtilâf askerî kuvvetlerinden herhangi biri ile değiştirilmesi işini hariciye vekâletine bıraktı.

Yunanlıların işgal ettikleri yerlerin asayişî üzerinde hasıl olan fena tesirler ve bilhassa Menemen'in işgali esnasında Türk mal ve mülklerinin yağma ve tahribi, kasaba eşrafının, kaymakamının katli gibi meydana getirilen faciaların gerçekten tahammül edilemiyecek ahvalde olduğunu vükelâ meclisi de kabul ederek meselenin hallini, Yunanlıların devam edip gelen bu şeni taarruzlarının ve cinayetlerinin artık sona ermesini, yine, mümessiler nezdinde müessir bir şekilde teşebbüste bulunması için, hariciye nezaretine havale ile yetindi.

İtilâf devletleri tarafından önceden bir tebligat yapılmadan şehir ve kasabalarımızdan herhangi birine yeniden bir taarruz ve tecavüz vukuunda askerî kuvvetlerimiz tarafından müdafaada bulunularak taarruzun men'ine çalışılması ve üstün kuvvetler karşısında mâni olunamadığı takdirde temas muhafaza edilmek şartıyla askerimizin münasip mevkilere çekilmesi vükelâ meclisinin bu toplantısında aldığı kararlar cümlesinden idi. Ancak, bu müdafaa işinin yeni bir taarruzun mukabili olarak yapılması, o zamana kadar

işgal altına alınan yerler için, bir teşebbüse geçilmesi, diğer taraftan, her kim tarafından ve her ne nam ve suretle olursa olsun hususî bir takım teşkilât kurulması ve ahaliden bu uğurda malca ve bedence bir istekte bulunulmasına askerî ve mülkî makamlarca katıyen meydan verilmemesi de şart koşuluyordu ki, bu tedbir doğrudan doğruya millî mücadelenin, müdafaai hukuk teşekküllerinin aleyhinde idi ve düşman emellerine yaramaktan başka bir neticesi olamazdı.

Haziran ortalarına doğru Yunanlıların mevzii olarak bazı yerlerden geri çekildikleri görüldü. Osmanlı murahhas heyetinin Paris'e gitmesi, İzmir ve dolaylarında cereyan eden faciaların Avrupa'ya da aksetmesi ve bilhassa millî kuvvetlerin gittikçe daha azimkâr ve kararlı harekete geçmeleri, onları ihtiyata sevk etmiş olacaktı. 12 Haziranda Soma, Aydın boşaltılmış, Aydın'daki işgal kuvvetlerine ait eşya ve erzak da İzmir'e naklölünmüştü. Ertesi günü Akhisar ve daha sonra Manisa da tahliye edildi. Yunanlıların çekilmelerini takiben Akhisar'ın Türk kuvvetleri tarafından işgali Soma cephesi kumandanlığına emrolundu ve halkın göz yaşları arasında ordu birlikleri kasabaya girdiler. Bu, millî azmin, muvakkat da olsa, bir eseri, bir neticesi idi.

Aynı zamanda İzmir'deki Yunan sansörü de Yunan hükümetinden aldığı emir üzerine fevkalâde komissarlıkçe lağvedilmişti. Bunu takiben dahiliye nezaretine ilk şifreli telgraf geldi. Bunda durumun lehimize inkişaf etmekte olduğuna dair bazı alâmetlerin görülmekte olduğu, yunanlıların İzmir şehrinde türklere tecavüzden vaz geçtikleri fakat mülhakatta müessif hallerin devam etmekte bulunduğu bildiriliyordu. Anadolu'da ise mitingler devam ediyordu. Bunlardan bir tanesini, 12 haziranda Niksar'da yapılan muazzam bir mitingi bir misal olarak zikredebiliriz; camilerde ve meydanlarda toplanan bu kasaba ve köyleri halkı Vilson'a ve İtilâf devletleri büyüklerine müracaat etmekte, “. .artık bizim feryadımıza kulak tıkadınız. . . biz Türk olan her vatan parçasının Türk kalmasını

istiyoruz. Siz de buna söz vermiş idiniz, şimdi ise sözünüzde durmadığınızı görüyoruz. . . . Anadolu'ya uzatılacak bir tecavüz bizi öldürmek için uzatılan bir adımdır. . . . İnsaniyet ve adalet namına sui kasdden vaz geçiniz. . .” diye hitap eden Redd-i İlhak cemiyeti reisi Mahir imzasıyla telgraflar göndermekte idi. Diğer taraftan, İzmir gençleri de içlerinden bir heyeti Paris'e göndererek, yunanlılar tarafından işlenen cinayetlerin ispatlı delilli bir vesikasını, konferansa sunmak üzere, murahhas Tevfik Paşa'ya takdime teşebbüs ediyordu. Maamafih bunlar bir takım ümit ve teselliler olmaktan ileri bir hareket mahiyetini kazanamadı.

İngilizler yeni yeni müdabele ve entrikalarda bulunuyorlar, İtalyanlar da boş durmuyorlar

Mayıs sonlarında, Bahçekapı'daki Sanasarayan hanı meselesi, gerçe Ermeni patrikliğinin bir talebi neticesi meclisi vükelâya intikal etmişti: vaktile emval-i metrûkeden sayılarak hazineye geçmiş ve sonra da polis umum müdürlüğü binası yapılmış olan bu hanın istimlâki düşünülüyor ki, bundan vaz geçilmesi ve derhal tahliyesi patrikhaneden ihtar olunmuş ve hükûmet de bu binanın teslimi icap ettiğini kabul ile başka bir elverişli bina aramaya başlanmıştı. Fakat yukarıda bahsettiğimiz Abraham Paşa Çiftliği ile alâkadar meselede İngiliz fevkalade komiserliği daimî müdahalede bulunuyordu. Haziran başlarında bu hususta Vükelâ Meclisinde cereyan eden müzakereler gösteriyor ki, İngilizlerin isteği, bu ita-atkâr hükûmet tarafından bile, mevzu kanunlar hükûmlerine ve devletin ananelerine aykırı görülmekte idi. Mesele hakkında düşüncelerini bildiren hükûmet âzasından Haydarî-zâde İbrahim Efendi, çiftliklerin 15.000 lira bedel ile Enver Paşa zevcesi Naciye Sultan namına kaydı yapılmış bulunmakla beraber, Abraham Paşa vereseleri tarafından Beyoğlu Bidayet Hukuk mahkemesinde dâva açılmış ve muhakeme de cereyan etmekte bulunmuş olduğu bildirmekte ve neticesini beklemek lâzımgeldiğini ilâve etmekte idi. Binaenaleyh Sultanın ifade vermek üzere, İngiliz sefarethaniesine daveti doğru

değildi. Aynı suretle, Halep İngiliz kumandanı da, Antep Ermeni protestan kilisesinin tamiri için vaktiyle hazırlanan ve tehcir sırasında muhtelif kimselere satılan taşların aynen iadesini ve bu taşların kiliseye kadar nakli için de 10.000 kuruş istiyordu (1 Haziran).

9 Hazirandaki Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan Vükelâ Meclisinin müzakerelelerinden öğreniyoruz ki, İngilizler, Şark bölgesinde ermeni hâmililiğini yeni tecavüzler hazırlamak hususunda entrikalar çevirmek derecesine varmışlardı :

Harbiye nezareti, ermenilerin Kafkasya'da hudutlarımıza yakın bazı noktalarda kuvvet toplayıp tahşit etmekte olduklarını öğrendiğini ve bunların doğu vilâyetlerimize taarruzla yeni yerleşmiş Türk muhacirlerini yerlerinden kaçıran teşebbüslerinin umulduğunu haber veriyor, bu durum karşısında ordumuzun takip edeceği hattı hareketi soruyordu. Erzurum valiliğinin iş'arına atfen dahiliye nezareti ise, ermenilerin, Kars ve Sarıkamış'ta 10.000 asker bulundurdıkları ve Antranik ismindeki kumandanlarının da 30.000 kişilik bir kuvvetle Van tarafına hareket etmek üzere olduğunun bilindiğini ve bu hareketten İzmir işgali gibi bir emri vaki karşısında kalınacağına hissedildiğini haber veriyordu. Van valiliği de bunların şimdiden tecavüz hareketlerine giriştiğini bildirmişti. Yine bu telgraflardan öğrenildiğine göre, iki İngiliz zabiti bir kısım Ermeni kuvvetlerinin başına geçmiş Nahcivan ve civarındaki müslüman köylerini zabt etmişlerdi. Bu mesele mühimdi. Türk kuvvetlerine tecavüz eden Ermeni kuvvetlerinin başında İngiliz zabitleri bulunması dikkati celbetti. Daha bir takım müessif vakaların zuhuruna intizar edilebilirdi. Binaenaleyh hükûmet, masum müslüman halkı taarruzdan korumak için orduca tedafüî harekât icraasını zarurî görmek mecburiyetini duydu- ki, netice itibariyle, bu Kâzım Karabekir Paşa'nın empoze ettiği bir fikirdi - ve ordu kumandanlığına lüzumlu talimatı vermesini Harbiye nezaretine emretti. Diğer taraftan da bu vaziyetin doğuracağı elîm hâdiselerden hükûmetin asla mesuliyet deruhte edemeyeceğinin ve orduca müdafaa hareket-

leri icraası hususunda mahalline talimat verildiğinin, ayrıca bunun devamı halinde oradaki askerî kuvvetlerimizi arttırmak zorunda kalacağımızın İtilâf devletleri siyasî mümessillerine münasip şekilde bildirilmesini de kararlaştırdı. Bir müddet sonra ise, Osmanlı tebaasından olup bu defa avdet eden Ermeni muhacirlerinin bazı yerlerde iskânı ve iâşesi işinin bir çok güçlükler doğurduğunu, bunun için bir hal çaresi bulunması lüzumunu aynı temsilcilere duyurmak vaziyetinde kaldı.

Antranik hakkında verilen bu haber doğru olmasa gerekti. Çünkü o sıralarda 12 haziranda Paris'te, Fransız Reısicumhurunun Ermeni millî murahhas heyeti reisi Bogos Nobar Paşa vasıtasıyla Ermeni ceneralı Antranik'i kabul ettiğini biliyoruz. Reısicumhur Mösyö Puvankare'nin Antranik hakkında nezaket gösterdiği ve harb devam ettiği müddetçe müttefikler tarafını tutmuş olmasından dolayı kendisini hararetle tebrik ettiği bizim gazetelere bile aksetmişti.

İngilizlerin Şark bölgesinde giriştikleri diğer bir entrika da 18 haziran tarihli toplantısında Vükelâ Meclisinde şöylece bahis konusu oldu: Van, Bitlis, Diyarbekir ve Musul vilâyetlerindeki İngiliz siyasî mümessilleri tarafından o bölgede yaşayan Kürt aşiretleri üzerinde Osmanlı hükûmeti aleyhinde tahrikler ve telkinler yapılmakta bulunduğu dair o yerler resmî makamlarından gelen raporlarla birlikte Kürt Taâli cemiyetine mensup bazı kimseler tarafından müstakil Kürdistan teşkili yolunda bazı teşebbüsler bulunduğunu Dahiliye nezareti haber vermekte ve oralarda emniyet ve asayişin bozulmaması için alınacak tedbirler hakkında bazı şeyler sormakta idi. Bu nezaretin yazdıklarından anlaşılıyordu ki, Şark bölgesindeki İngiliz siyasî mümessilleri, o havalide sakin ve dinî, millî asabiyyet ile tanınan bazı Kürt aşiretleri reislerini kâh fazlaca para vermek, kâh cebir ve şiddet göstermek suretiyle elde etineğe ve Osmanlı devletinden ayırmaya çalışmakta idiler ve bu hal bir kısım aşiretler üzerinde fevkalâde tesir ve heyecana sebep

olmakta, netice itibariyle, sükûn ve enmniyeti bozacak hâdiselere sebebiyet vereceği görülmekte bulunuyordu. Nitekim, Kiliküyan nahisyesi köylerinde bu yolda telkinlerde bulunmak üzere dolaşan bir İngiliz memuru, bu türlü sözlerden müteessir olan aşiretler tarafından katledilmişti.

Vaziyeti inceleyen vükelâ meclisi, mütarekenâme hükümlerine göre, bu vilâyetlerin herhangi bir kısmını bir karışıklık zuhuruunda İtilâf devletlerinin işgal edebileceğini, asayiş mükemmel olan bu bölgeye siyasi mümessil namı altında ajanlar gönderilerek ve aşiretler efradı tahrik edilerek sükûnu bozacak hallerin hazırlandığını gözönüne aldı ve bu mümessillerin telkini ve tahriklerinden bahseden telgrafların birer suretini Hariciye nezareti kanaliyle İngiliz mümessilliğine göndermeyi ve müessir teşebbüslerde bulunulmasını muvafık buldu. Ancak, o taraflara fazlaca asker sevki ile İngilizlerin işfallerine kapılan aşiretleri yeniden kazanmak ve henüz kaybedilmemiş olanların da hükûmete karşı bağlılık ve sadakatlerini teyit ve tevsik etmek yolunda ödenek verilmesi ve saire tavsiye olunan teklifleri tatbik imkân göremedi. Çünkü, bu bölgeye halen asker sevki mümkün olmadığı gibi paraca mühim miktarda fedakârlıkta bulunulmasına da hazinenin şimdiki durumu müsait bulunmıyordu. Sadece, Jandarma kadrolarını ihtiyaçla mütenasip bir şekilde, genişletmek hususunda bu bütçeye son defa ek ödenek ilâve edildiği cihetle o mıntakadaki jandarmanın da kemiyet ve keyfiyetçe olan noksanının tamamlanması suretiyle faaliyete geçirilmesi imkânı vardı. Bir taraftan bahis konusu bölgenin bu şekilde emniyet ve âsayişinin muhafazası diğer taraftan da aşiretler reislerini hükûmete ısındıracak ve kendilerini zararlı telkinlerden koruyacak hususî tedbir ve teşebbüslere de müracaat lâzımdı. Bunun için ise reislerden icap edenlerin ve madalyalar ile ve kendilerine münasip unvanlar tevcihi ile taltifleri ve yanlarına oralarca iyi şöhretle tanınan sözü geçer ve faziletli, karakteri muteber kimselerden nasihatçiler gönderilmesi muvafık olacaktı. Bu zevat, hal ve zamanın fevkalâde

ehemmiyetini kendilerine anlatacak irşadlarda buluacaklardı. Bu cümleden olarak, bu vilâyetlere hususî talimat götürmek üzere bulunan yeni Diyarbakır valisi Faik Ali Bey'e de tavsiye ve tenbihlerde bulunulması düşünüldü. Zaten Faik Ali Bey, devlete karşı pek fazla sadakat ve bağlılık gösteren Şırnak Reisi Surzâde Abdurrahman Ağaya Kürt kultübü gibi teşkilât-ı lüzum olmadığını tebliğini ve vilâyetçe hizmetinden faydalanılmak üzere onunla icabında münasebet ve muhaberelede bulunması lüzumunun ayrıca Bitlis vilâyetine bildirilmesini istemişti. Binaenaleyh Abdurrahman Ağanın münasip bir rütbe ile taltif edilmesinin Dahiliye nezaretine ve zikredilen bu vilâyetlerde hükûmet nüfuzunun istikrarlı bir halde tutulması için lâzım gelenlere dağıtılmak üzere münasip bir paranın tedariki ile yerlerine gönderilmesini Maliye nezaretine bildiren Vükelâ Meclsi, diğer taraftan, harb senelerinde Konya ve Ankara vilâyetlerine yerleştirilmiş olan Kürt ahalinin memleketlerine iadesini ve bunların aşiret efradından olmaları hasebiyle seferberlikten fazla kalan hayvan ve çadırların askeriyece kendilerine verilmesini de Harbiye nezaretine emretti. Bundan başka, her tarafta olduğu gibi, bilhassa Şark bölgesinde istihdam olunan ve bundan sonra da gönderilecek bulunan büyük küçük bütün memurların iktidar ve liyakat sahibi kimseler olmasına ehemmiyet verilmesi noktası üzerinde duruldu. Kürd Taâlî cemiyeti hakkındaki söylentilere gelince, bunların cemiyetler kanununa göre teşekkül etmiş bulunmaları tabî görüldüğünden bu kanuna uygun hareket etmeleri lüzumu aşikâr olmakla beraber, şark vilâyetlerinin Osmanlı devletinden ayrılması için içten ve dıştan vukubulacak tahriklerin devamlı bir şekilde takip edilmesine de ihtiyaç hissölundu ve bu hususta alınması lâzım gelen tedbir ve teşebbüslere tevessül etmek ve bilhassa İstanbul'da yaşayan kürt ileri gelenleriyle temasta bulunarak kendilerini irşad ve ikaz eylemek gibi vazifelerle uğraşmak üzere Haydarî zâde İbrahim Efendi, Aluk Ahmet ve Harbiye nazırı Avni paşalardan mürekkep daimî ve hususî bir encümen teşkili-

kararlaştırıldı. Herhalde bu türlü mülâhazalarla olacak ki, İtilaf devletlerinin ilgasını istedikleri inkerkezi Diyarbakır'da bulunan 13 üncü kolordunun, o bölge asayiş ve mahallî inzibat üzerinde fena tesirler yapması muhakkak bulunması sebebiyle, yine yerinde bırakılmasının mümessiller nezdinde yapılacak teşebbüs ile sağlanması cihetine gidildi.

Şark bölgesinde vaziyet bu merkezde iken Güney-Anadolu'da da durun başka türlü inkişaf ediyordu. İtalyanların bu taraflardaki emellerini açığa vuran, Burdur'da onikinci fırka askerlik dairesi Başkanı İsmail imzasıyla 5 haziranda Harbiye nezaretine ve oradan da nazır namına Erkâniharbiye-i Umumiye reisi Cevat Paşa'nın bir tezkiresiyle Sadarete gelen şu yazı bize bu hususta kâfi derecede bir fikir verecek mahiyettedir :

1 — Antalya'da İtalya siyâsî mümessili -ki sabık Antalya konsolosudur- Marki Cranti, yanında askerî müşavir bir zabıt ve bir tercüman ile ve otomobille 4 haziran 1335 de Antalya'dan Burdur yoluyla Konya tarafına gitmiştir. Antalya -Burdur- Bolvadin arasında yapılacak şimendüfer güzergâhını tedkik ettiklerini söylemişlerdir. Belediye reisi ile temaslarında nakil vasıtaları ihtiyacı ve şimendüfer inşasına kadar Antalya-Burdur-Bolvadin yolundan otomobil işlettilmesi ve yardım lüzumundan bahsetmişlerdir. Daha evvelce 17 Mayıs - 22 Mayıs arasında aynı heyet Marini namında emekli bir İtalyan generaliyle İzmir'den Burdur yoluyla Antalya'ya ve Antalya'dan Elmalı ve Fenike'ye gitmiştir. Orman ve mâden keşfinde bulunduklarını söylemişlerdir. Elmalı hükûmetinden kazanın yiyecek ve giyecek ihtiyacını sormuşlardır. Aynı mümessil bir İtalyan mülâzimi ile beraber 24-26 Mayıs tarihlerinde Antalya-Burdur - İsparta - Eğridir şosesinde bir dolaşma yapmışlardır. Fenike ve Elmalı cihetinde Palermo sanayi mektebi müdürü Pace namında diğer bir İtalyan eski eserler aramıştır. İtalyanların Antalya'da şimendüfer malzemesi gelmesini beklediklerini ve Antalya, Fethiye, Muğla ve Konya hatlarını yapacaklarını söylediklerini

Antalya askerlik dairesi bildirmiştir. Hulâsa biri geliyor, diğeri gidiyor ve işgal hazırlıkları yapıyor.

2 — Vilson prensiplerine rağmen İtalyanların Antalya sahil ve gerilerini himaye daireleri telâkki ettiği anlaşılmaktadır. Antalya'da bir tedavihâne açmışlardır. Meccânen muayene edip ilâç verdikleri duyulmaktadır. İktisadî vaziyeti büsbütün ellerine almışlardır. Elmalı ve Burdur'a doktor ve ilâç göndermek tasavvurları vardır. İslâm eşrafını elde etmeye çalışıyorlar. Zayıf noktaları biliyorlar, kalbleri kazanmak ve hislerle meşgul olmak istedikleri seziliyor. Fikren değilse de ihtiyaç noktalarından muhit her şeye müsaittir.

12. fırka askerlik dairesinde sıhhi durum ve yolların perişan ve ibtidaî hali, asayişsizlik, jandarmaya eşkiya karıştırıldığı hakkındaki raporların ordu askerlik başkanlığına evvelce takdim edilmişti. Yabancıların önce davranmalarına mahal bırakılmaksızın bir şeyler yapmak mümkün ise hemen başlanması lâzımdır. İslâm ahalinin nüfus çokluklarını ve kesafetlerini teyide yetecek derecede rüşdleri yoktur. Bilhassa, Malta, Girit, Dimyat ve diğer yerlerden gelen mozaik Antalya ahalisi ve aşiretlerinde umumî vicdan ve hattâ tâbiyet tebellür etmemiştir. İtalya ajanlarının, kolaylıkla, ahalide görüş ve muhakeme yanlışlığı uyandırmaları umulur. Gizlice halktan rey puslaları topladıkları söylenmektedir. Mümessillerin tercümanları yerli hiristiyanlardır. Bunlara muhtaç hükûmet reislerinin hali endişeyi celbetmektedir. Haricî işlerde bulunmuş aynı zamanda idareye vakıf seçkin idare adamlarına ihtiyaç şiddetlidir. Bu havalide vaziyete hâkim olacak, vazifeleri yüksekliğinde maa-lesef mülkî ve askerî memur yoktur”

İşte 12. fırka askerlik dairesi Reisi İsmail Bey'in yazdıkları bunlardır ve Harbiye nazır vekili bu raporu, “İtalyanların Antalya ve havalisindeki faaliyetlerinin derecesini gösteren malûmat olmak. Yunanlıların İzmir havalisindeki hareketleri kadar dikkati celbettiği. .” kaydı ile ve bu hususta lâzım gelen siyasî teşebbüslerde bulunmak isteği ile Sadarete göndermiş bulunuyordu.

VI.

MUSTAFA KEMAL PAŞA MİLLÎ HAKLARIN VE MÜCADELENİN BAŞINDA: AMASYA TAMİMİ

(Haziran-Temmuz 1919)

*Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları ve millî hareketin başına geçmesi
isteniyor*

Dokuzuncu ordu kıtaları müfettişi, Samsun'a çıktığının ertesi gününü harbiye nezaretine gönderdiği raporda, İngilizlerin mahallî hükûmetin haberi olmaksızın Samsun'daki kuvvetlerini takviye ve bunlardan bir kısmını memleket içlerine sokmaları ve bu suretle İngilizlerin mütarekenâme hükümlerine aykırı hareket ettikleri, bu yüzden devletin nüfuz ve itibarını kırdıklarını, memleket âsayaşının sağlanmasına yarayacak vazifesinin ifası sırasında bu sebepten zorluğa uğrayacağını, halkın güvenini sarsacak ve millî haklarımızı aykırı bulunan bu tecavüzün önlenmesine çalışılmasını arz ve talep ediyordu. İki gün sonraki (22 Mayıs) diğer bir yazısında da aynı mahiyette haberler verirken Samsun'da İngilizlerin büyük bir telsiz telgraf merkezi tesis edeceklerini bildiriyor, ve jandarma mevcudunun arttırılmasını istiyordu ki, yukarıda, buna cevap olarak Vükelâ Meclisinin müspet karar verdiğini bildirmiştik.

Atatürk'ün, 24 mayısta, müfettişlik karargâhını, Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyetlerin yapıldığı mevkilerde bizzat tetkikat yapmak ve tedbirler almak istemesi sebebiyle Havzaya naklettiği malûmdur. Bunu Harbiye nezaretine de bildirmiş ve bundan sonra yirmi gün kadar millî hakları ve millî mücadeleyi buradan müdafaa ve idare etmişti. Filhakika, 5 hazi-

randa, Havza'dan gönderdiği bir yazıda dahilî umumî vaziyet hakkında etraflı izahat vermekte idi. Sivas vilâyetinin ihtiva ettiği mülhakatla temasta bulunduğunu kaydettikten sonra şöyle diyordu : “Anlaşıyor ki rumlar nisbetsiz derecedeki azlıklarına rağmen, Sivas vilâyetinin Amasya ve Tokat sancaklarında da aynı Canik livasındaki gibi çetecilik ve siyâsî emeller teşkilâtını tatbik ve idare ediyorlar. Bugün bilhassa Canik hududunda olmak itibariyle Amasya livası dahilinde 21 rum çetesi görünmektedir. Bunların reisleri ve faaliyet mıntakaları bilinmektedir. Hristiyan unsurları şımartıp çılgınca vaziyetlere sokan rum ve ermeni kundakçıları âsaiyişi ecnebilere karşı bozuk göstermek ve işgal ve müdahaleleri celb eylemek ve bilhassa ecnebi zabitleri olan yerlerde hükûmetle hiç temas etmemek ve doğruca ecnebilere müracaat etmek gibi işleri ve islâmlar aleyhine vakalar meydana getirmek gibi tavır ve hareketleri devam ettiriyorlar. Bütün bunlara rağmen memleket haklarını ve sükûnetin lüzumunu müdrik olan İslâm ahali mahzun olmakla beraber kayda değer bir surette sükûn ve hükûmete karşı inkıyat ve istinat göstermektedirler. Rum ve Ermeni komitecilerin ileri gelenleri, daima temas ve irtibatta bulundukları İngiliz zabitleri ile bazı Amerika memurlarından çok yüz buluyorlar. Merzifon'daki İngiliz zabitleri ile Amerika memurlarının gerek Merzifon ve gerek Gümüş —Hacıköy kazası rumlariyle olan pek sıkı münasebetleri dikkate şayandır. Gümüşhacı köyünün 500 hanesi Karaköy adlı Rum köyünden meşhur bir kaç eşkiya reisi arasında Vangel namındaki şerir de bulunmaktadır. Bunlar ekseriyetle Çorum ve civarında kat ve yağma yapıyorlar. Üç gün evvel Havza'daki alay kumandanı bir taburla bu köyü abluka ederek araştırmaya yaptığı sırada Merzifon'dan oraya otomobille yetişen İngiliz zabitinin müdahalesi ve kaza kaymakamının Margrit efendi olması hiçbir netice elde edilmesine meydan vermedikten başka devletin nüfuzunu da ziyadece sarsmıştır. . ” Mustafa Kemal Paşa bundan sonra bu raporunda Trabzon ve Erzurum vilâyetlerindeki vaziyeti de teşrih ve izah etmekte idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ve buna benzer iş'arları, evvelce bahis konusu ettiğimiz gibi, İngilizlerin müdahalesine yol açtı ve ordu müfettişliklerine ait yeni bir talimat hazırlandı. Bu talimat ile ordu üç müfettişliğe ayrılıyor. 9 uncu kıtaat müfettişliği, bundan sonra, yani 15 Hazirandan itibaren üçüncü ordu müfettişliği itibar olunuyordu. Onun Havza'dan hükûmeti ikaz edici ve her taraftaki askerî ve mülki makamları memleket meselelerinde daha hassas ve enerjik davranmaya sevk edici faaliyeti hiç eksilmemişti. Onbeşinci kolordu kumandanlığından aldığı malûmat üzerine huduttaki Ermeni hareketlerine dair harbiye nezareti ile uzun muhaberele olduğu gibi Diyarbakır'daki Kürd kulübünün faaliyeti ve buna karşı almış olduğu tedbirlere dair Erkânı Harbiye-i Umumiye riyasetine de 29 mayısta bir şifre göndermişti. Bunda diyordu ki: "Kürdlere ve Kürsistan üzerinde tesiri bulunan ve harb esnasında hukuk ve maksatlarını pek ziyade kazandığım kürt ümeramdan meşhur müteaddit zevata resen ve kolordu vasıtasıyla telgraflar yazarak devletin vaziyet-i esasîyesi ve kendilerince ittihazı lâzımgelen vaziyet hakkında icabı gibi beyanat ve müessir vesayada bulundum"

İzmir işgali üzerine İstanbul'a yağdırılan protesto telgraflarından dolayı, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, kendisine meselenin esasını sorduğu vakit te şöyle cevap verdiği görülüyordu: ". Bu telgrafların tamamen siney-i milletten feveran eden teessürlerin bir aksi olduğunu arzeylerim. Bu heyecan memleketin en hücrâ köşesine kadar şâmilidir, umumidir" Yine 3 haziranda gönderdiği bir şifrede vaki bir suale karşı " . İtilâf devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet ve devletin temami-i masuniyetinden emin bulundukça gayri müslim unsurların duçar-ı haşiyet olmasının hiç bir sebebi yoktur" demişti.

11 Haziranda Havza'dan gönderdiği bir şifreden, Merzifon kazasına tâbi Mahmudlu köyünden geçmekte olan 7 neferin Rum eşkiyası tarafından nasıl öldürüldüğünü, köyün Rum ahalisinin

bu cinayete ne şekilde iştirak ettiğini anlatıyor : Rum komitelerinin ve hıristiyanlarının İslâmlar aleyhindeki gasb ve asma siyasetini” tasvir ediyor ve “hunharlığın bu misalinin İtilâf devletleri mümessillerine iblağıyle tesir husule getirilmesini” istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan, hükûmet merkezi ile bu türlü muhaberede bulunurken, diğer taraftan Doğu ve batıdaki vaziyeti takip ediyor, lâzımgelen direktifleri veriyor, millî ruhu ateşliyordu. Nihayet 8 haziranda 20 inci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa’dan, Ankara’dan bir telgraf alıp İstanbul’dan ayrılma- dan önce verdikleri karar mucibince, İzmir ve Batı Anadolu’yu dolaşdıktan sonra Ankara’ya gelen eski Bahriye nazırı Rauf Beyle (Sayın Orbay) birlikte bir mülâkat istediklerini ve buluşma yerinin de İskilip ve Osmancık olmasını arzu ettiklerini öğrenince, onları Havza’ya çağırdı. Böylece tarihî Amasya taahhüdünün esasları hazırlandı ve bu da, hükûmet merkezinin şüphesini ve güvensizliğini arttırdı.

Diğer taraftan, Havza’ya geldiği günden itibaren halkı millî mücadele fikri etrafında hazırlamakta idi. 26 Mayısta Havza eşrafı kendisini ziyaret ettikleri vakit onlara, “hiç bir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız” demişti. 7 haziranda, Diyarbakır bölgesindeki askerî birliklerimizden alınarak Samsun’a sevk edilen binlerce tüfek mekanizmasını, Havza’da tevkif ettirmiş, hayvanlarını sattırmıştı. Bu yüzden Nezaret ile de uzun muhabere cereyan etti. Bu gibi kafiyelelerden diğerleri de bulundukları yerlerde yine Ordu müfettişinin emriyle aynı akıbete uğradı ki, buna benzer bir hâdise de Erzurum’da vukubulmuş ve Kâzım Karabekir Paşa da, Erzurum’da toplattırılan silâhların Ermenistan’a sevkine müsaade etmemişti. Ayrıca Havza askerî deposundaki silâhları ve mühimmatı da, hususî evlere taşıttırdı.

Havza’da bu işler olurken Erzurum’da Şark vilâyetleri Müdafai Hukuk Cemiyetinin kongresi hazırlıkları da ilerliyor ve bunu Mustafa Kemal Paşa yakından takip ediyordu. Ordu müfettişi-

nin bu açık ve cesaretli hareket ve faaliyetinden kuşkulanan siyasi mümessiller hükûmeti mütemadiyen tazyik ederek Mustafa Kemal Paşa'nın merkeze davetini temine çalışıyorlardı. Nihayet haziranın ilk haftasında, Harbiye nazırı, onu, bazı mühim meseleleri görüşmek üzere İstanbul'a çağırdı. Bu haber derhal bütün yurttan duyulmuştu. İstanbul'dan o günlerde Ali Fuat Paşa nezdine gelen Arif Bey de böyle bir söylentinin dolaştığını kolordu kumandanına söylemiş ve ondan, "İstekdikleri kadar çağırınsınlar, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönmiyecektir" cevabını almıştı. Hakikaten Paşa'nın da kararı bu idi.

Merzifon'da ehemmiyetli bir İngiliz kuvvetinin bulunması, Mustafa Kemal Paşa'yı arkadaşlarının gelmesini beklemeden karar-gâhını 13 haziranda Amasya'ya nakletmeye sevketti. 12 haziranda son defa yanına giden bazı Havzalılarla, Atatürk, uzun ve samimî bir hasbihalde bulunmuş onlara vedâ ederken de son söz olarak "bugün artık bir üniforma sahibi değilim. Size evvelce de bildir-diğim gibi sadece bir millet adamıyım" demişti. Yâni tarihî kararını daha o gün vermiş bulunuyordu. İstanbul'da bu sırada, Dahiliye nezaretinde bir değişiklik olmuş Mehmet Ali Bey'in yerine Ali Kemal Bey geçmişti. Yeni nazırın bazı hareketleri ve tedbirleri dikkati çekecek mahiyette idi. Meselâ, haziran ortalarında eski dahiliye nazrının başkanlığında Müverrih Ahmet Refik, Şûray-ı Devlet âzasından İhsan, Mülkiye müfettişlerinden İsmet ve ilmiye ricalinden Mahmud Kâmil Beyler ile bir de meşihat makamınca seçilecek bir zattan mürekkep hususî bir heyeti Anadolu'ya gönder-meğe kalktı. Haydarpaşa'dan hareketle İç-Anadolu'da ve Şark vilâyetlerinde incelemelerde bulunacak olan bu heyet, Vükelâ Meclisince tanzim olunan bir talimata göre, vilâyetlerde mülkî memurların vazifelerini tetkik edecek ve geniş selahiyeti haziz olacaktı. Buna Hürriyet ve İtilâf fırkasından Zeynelâbidin Efendi'nin de katılacağı haber verildi ise de sonra, bu, yalanlandı. Yine bu cümleden olarak, Balıkesir mutasarrıflığına nakledilen İzmit

mutasarrıfı Ahmet Anzavur Bey'in, güya eşkiya tenkilinde gösterdiği faaliyetten dolayı ve mahallinden gelen bir heyetin ricası üzerine vazifesinde ibka edildiği görüldü. Keza, Vükelâ Meclisinin kararıyla 17 haziranda vilâyetlere ve müstakil sancaklara Dahiliye nazırı, menfi bir görüşün mahsulü olan şöyle bir tâmim gönderiyordu :

İşgallerden ne derece müteessir ve münfail olursa olsun Osmanlı hükûmeti bu sıralarda harb ve darba tutuşamaz çünkü bu gün varlığını ancak siyaseten müdafaa edebilir bir vaziyettedir . . . Murahhaslarımızın böylece vatanın asıl parçalarını kurtaracaklarına ümidimiz günden güne artmaktadır. Bu vaziyeti güçleştirecek ve hattâ imkânsız kılacak bir felâket için bilhassa dikkat nazarınızı ve hamiyetinizi celbederim. O felâkette millî ordu teşkil etmek, millî müdafaayı hazırlamak gibi endişelerle şu sıralarda son derece muhtacı oldumğumuz memleket asayişini bozmak ve unsurlar arasına düşmanlığı yeniden fiilen uyandırarak memleketimizdeki İtilâf mümessillerinin hoşnutsuzluğunu celbetmek, kanunsuzluk, şakavet, yağma devirlerini büsbütün kapamak zaruretinde iken yeniden açmak . . .dır. Bu devletin selâmetine son bir darbe mesabesinde olan bu musibetin önünü almak için ne lâzımsa yapmaktan asla çekinmeyiniz. Bu gaflete safdillikle ve vatanperverlik düşüncesiyle dalanları nasihatlerle ikaz ediniz olmazsa cebren yola yata-
rınız .”

Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü de telgrafhanelere “Müdafaa-i Hukuk-u Milliye” ve “Redd-i İlhak” cemiyetleri tarafından verilecek telgrafların çekilmemesi için, bu sıralarda, bir emir vermişti ki, Mustafa Kemal Paşa 20 haziranda bunu, Harbiye nezaretine Amasya'dan gönderdiği bir şifrede bahis konusu etmekte ve şöyle demektedir: “Aydın vilâyetinin tahliyesine yegâne saik olan milletin sadasını boğmaktan ve vatanın hayat ve istiklâline karşı birleşen milletin umumi vicdanını söndürmekten başka hiç bir şeye atfedilemeyecek olan böyle bir caniyane teşebbüsün sonradan

sebepe olacağı büyük sorumluluğun düşünülmemesi müteessir olunacak bir hâdisedir. Bu emrin hemen geri alınarak milletin emniyet ve itimadına zerre kadar hâlel getirilmemesi lüzumunu arz etmeği vicdanî bir vazife telâkki ederim”.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu türlü teşebbüs ve faaliyetleri merkezce hoş görülüyordu. Evvelâ 8 haziranda Ordu müfettişinin istimbottardan biri ile avdetini rica eden Harbiye nazırı Şevket Turgut Paşa, onun davet sebebini sorması üzerine, 18 haziranda şu telgrafı göndermek istemişti: “Faaliyeti kendilerince müsellemler bulunan zatîlîlerinin o mıntakadaki memuriyetlerini hüsnü telâkki etmeyen İngilizler Dersaadete celbiniz hakkında talepte bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet, Nezareti bu İngiliz isteğini icraya mecbur eylediğini arzeylerim” Sonra bu ifadeyi değiştirerek şöyle kuru ve resmî bir şekle soktu: “İstanbul'a davetiniz hükûmet-i seniye'nin kararı neticesidir”

Şevket Turgut Paşa, 21 haziranda Kâzım Karabekir Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa'ya vekâleten Üçüncü Ordu müfettişliğine tâyin etmek istedi. Fakat 15 inci Kolordu kumandanı bunu doğru bulmuyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın değiştirilmesinde isabet görmüyordu. Bunun üzerine, 23 hazirandaki Mustafa Sabri Efendi Başkanlığındaki Vükelâ Meclisi, aynen şu kararı verdi: “Üçüncü Ordu müfettişi Mrirliya Mustafa Kemal Paşa'nın hakkında vukubulan şikâyetlerden dolayı hükûmetce dinlenmesine lüzum görülerek kendisine İstanbul'a gelmesi Harbiye nezaretinden tebliğ edildiği halde vaki davete icabet etmediği ve ahaliyi hükûmete karşı tahrike teşebbüs ettiği anlaşılmaya binaen mumaileyhin hemen azli ve yerine bahriye nazırı Hurşit Paşa'nın tâyini zımmında lüzumlu muamelenin ifası hususunun Harbiye ve Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek hiçbir resmî sıfatı kalmamış olduğundan tebliğat ve iş'arlarının resmî mahiyeti haiz olmadığına icap eden vilâyetlere tebliğinin Dahiliye nezaretine bildirilmesi..”. Tam bu sırada, Mustafa Kemal Paşa da memleket ölçüsünde ilk büyük kararı almış bulunuyordu.

Amasya kararları ve Amasya tâtimini her tarafa duyuruluyor

Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya geldikten sonra da millî hareketleri bir gaye etrafında toplamak ve teşkilâtlandırmak için çalışmalarına devam ediyordu. 18 Haziranda Amasya'dan yaptığı tâtiminde şöyle diyordu : "geçirdiğimiz şu hayat ve ölümler günlerinde bütün milletçe her taraftaki tezahürat ve emeller ile temine azmedilen millî istiklâlimiz uğrunda bütün mevcudiyetimle çalıştığımı temin ederim. Bu mukaddes emel uğrunda milletle beraber niyhayet kadar çalışacağıma mukaddesatım namına söz veririm."

19 Haziranda Rauf Beyle Ali Fuat Paşa Amasya'ya geldiler. Mustafa Kemal Paşa'ya mülâki oldular. Buna Refet Bey de katılmıştı. İki üç gün süren müzakerelerde fikirler iyice tebellür etmiş ve memleketi kurtarmak için ilk tarihî karar alınmıştı. 21 haziranda, İstanbul'da millî dâvayı sevk ve idare işlerinde çalışan bazı kimselere gönderdiği hususî mektuplarda, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un artık Anadolu'ya ve millî his ve emellere hâkim değil tâbi olmak vatanî mecburiyetinde bulunduğunu bildirdi. Bunlardan bir tanesinin de Sivas valisi Reşit Paşa'ya gönderildiğini bildiğimiz bu mektuplarda şu noktalar belirtiliyordu :

a) Vatanın parçalanmak tehlikesini açıkça gösteren safhanın kanlı icraatı millî, vicdanî bir kurtuluş arzusu etrafında ve müdafaa-i hukuk-u milliye ve Redd-i ilhak teşkilâtı adı altında süratli bir surette toplamaya başlamıştır.

b) Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürler büyük gayeleri hiç bir vakitte kurtaramaz ve ancak milletin şinesinde fiilen doğan müsterek kudrete dayanırsa kurtarıcı olur.

c) Şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar helâk edici bir şekilde hazırlayan en müessir âmil maalesef, devlet merkezimizdeki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes emellerini zararlı bir şekilde dağıtmaya uğraşan siyasi ve millî olmayan propagandalardır.

d) Kuva-i Milliye'yi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın cezalarını vatanımız aleyhinde ve pek bol bir surette görmekteyiz.

e) Millî gaye elde edilinceye kadar âcizleri Anadolu'dan ve milletin sinelerinden ayıramıyacağım. Bu noktada sonuna kadar bir millet ferdi gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet bu millî azmime mâni olamayacaktır.

f) Bu kararım bütün Anadolu'da iş ve vazife başında bulunan mesul ve kıymetli arkadaşlarımın içtiha ve müşterek kanaatlerine dayanmaktadır.

Kendileri de bu dâvaya önyak olmaya davet edilen bu kabil kimselere, Amasya'da bulunan kumandanların şahsen ve ikinci ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile, 15 inci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın telgrafla muvaffakati alındıktan sonra Amasya kararları da-ki tarihimize Amasya tâmimi olarak maruftur-bildirildi. Bu kararlar, bilindiği gibi üç maddede ve aynen şu şekilde ifade edilmekte idi ve Üçüncü ordu müfettişi Fahri yaver-i hazret-i Şehriyârî mirliya Mustafa Kemal imzasını taşıyordu

1 — Vatanın tamamîyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Merkezi hükûmet İtilâf devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icaplarını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madun tanıttırıyor. Millet'in istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Millet'in hal ve vaziyetini derpiş etmek ve haklı sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir millî heyetin vücudu elzemdir. Bunun için muhabere neticesinde her taraftan vaki olan teklif ve millî arzu üzerine Anadolu'nun her bakımdan en emin mahallî olan Sivas'ta millî bir kongrenin serian toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün Osmanlı vilâyetlerinin her livasından ve fırka ihtilâfları dikkat nazarına alınmaksızın muktedir ve milletin güvenini kazanmış üç zatın mümkün olan sürat ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun

millî bir sır halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icarası lâzımdır.

2 — Şark vilâyetlerimiz namına 10 temmuzda Erzurum'da toplanması mukarrer kongre için bu vilâyetlerin Müdafaai Hukuku Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinden seçilmiş âzalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar Diğer vilâyetlerimizin murahhasları da Sivas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum kongresinin âzası da münasip göreceği zamanda bu umumî toplantıya dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3 — Bu maddelere göre, murahhasların Müdafaai Hukuk-u Milliye cemiyetleri ve belediye reislikleri ve diğer suretlerle intihap ile hareket ettirilmeleri hakkındaki yüksek ve vatanperver delâletlerini ve isimleriyle hareket zamanlarının telgrafla bildirilmesini istirham eylerim".

Bu tâmimde en yakın bir tarihte Sivas'ta millî bir kongre akdi derpiş ediliyor ve bunun millî bir sır halinde tutulması isteniyordu ki, aksi hâlin, gayeye zararı dokunabilirdi.

Amasya kararları arasında çok ehemmiyetli bulunan bir tanesi de askerî ve millî teşkilâtın hiçbir suretle ilga edilmeyeceği hakkında verilen karardı. Buna göre, kumanda hiçbir suretle terk ve başkasına tevdi olunmıyacaktı. Vatanın herhangi bir tarafında yeniden vaki olacak düşman işgal hareketleri bütün orduyu alâkadar edecek ve hasıl olan vaziyete göre memleket müdafaasına müştereken girişilecekti. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edecekler, silâh ve mühimmat katiyen elden çıkarılmıyacaktı.

Bu kararların tatbikine Üçüncü ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile Esbak bahriye nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15 inci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 13 üncü kolordu kumandan vekili miralay Cevdet ve 3 üncü kolordu kumandanı miralay Refet Beyler, Samsun mutasarrıfı Hamid, Bey, 2 inci ordu müfettişi Ferik Cemal Paşa (Mersinli), 12 inci kolordu kumandanı Miralay Selahattin Bey, 20 inci Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da

17 inci Kolordu kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu kumandanı Miralay Cafer Tayyer Bey ve diğer daha bazı mülkî ve askerî zevat çalışacaklardı.

Bu kararlar çok mühimdi ve millî mücadele tarihimizin birinci ve kutsî hâdisesi idi. Ali Fuat Paşa, hâtıratında bu Amasya kararlarına "Mukaddes İttifak" adını vermekte, toplayıcı bir ruh vasfını haiz olduğuna işaret etmektedir. Dikkate şayandır ki, aynı tarihte (21 haziran) İstanbul'da Mustafa Sabri Efendi başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ mühim siyasi meseleler hakkında dairelerce muamele ve tebliğler arasında bir birlik temini maksadiyle daimî bir encümen teşkil ediyor ve bunun Âyan azasından ve vükelâ meclisine memur eski sadrazam İzzet Paşa'nın riyasetinde Harbiye nazırı Şevket Turgut Paşa ile Dahiliye, Hariciye nazırlarından mürekkep olmasını kararlaştırıyordu.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gidiyor ve askerlikten istifa ile bir millet ferdi gibi mücadeleye başlıyor

23 haziranda Ali Fuat Paşa Kolordusunun başına geçmek üzere Amasya'dan ayrılırken Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'a hareketine karar verilmişti. İki gün sonra da, Atatürk, beraberindekiler ile Tokat-Sivas yoluyla Erzurum'a müteveccihen Amasya'yı terk etti. Onun, 26 haziranda Tokat'tan Konya'da İkinci ordu müfettişliğine bazı meseleler hakkında müracaat ettiği görülmektedir. Bir tanesinde, Bursa valisinin içtihad ve kanaatine güvenilmediği için Kongreye bu vilâyetten gönderilecek murahhaslar hakkında Yusuf İzzet Paşa'dan, Aydın vilâyeti murahhasları için de Miralay Bekir Sami Bey'den yardım istendiği bahis mevzuu edilmekte ve bu telgrafların İstanbul'a uğratılmadan Anadolu hatlariyle mahallelerine ulaşmalarının temini arzu olunuyordu. Diğerinde ise şu husus belirtiliyordu: "Tokat ve havalisinin İslâm nüfusunun yüzde seksen ve Amasya bölgesinin mühim bir kısmı Alevî mezhebindedirler ve Kırşehir'deki Babaefendi'ye fevkalâde bağlıdırlar. Vatanın ve millî istiklâlin bugünkü tehlikesini fiilen

görmekte olan bu zatın şimdiki kanaati şüphe yok ki, buna pek müsaittir. Binaenaleyh söz ve emniyet edilebilecek bazı kimseleri görüştürerek kendilerince muvafık görülecek şekilde Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerini takviye edecek surette bir kaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevî ileri gelenlerine dağıtılmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek faydalı telâkki ediyorum''

Dahiliye nazırı Ali Kemal Bey bu sırada olanca kuvvetiyle millî mücadele aleyhinde çalışmakta idi. 23 haziranda vilâyetlere yaptığı şifreli gizli emirde diyordu ki: "Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetine o derece agâh olmadığı için pek fazla gayret ve hamiyetine rağmen yeni memuriyetinde aslâ muvaffak olamadı. İngiliz fevkalâde mümessilinin talep ve ısrarı ile azledildi ve edildikten sonra da yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarını daha ziyade meydana vurdu"

Harbiye nazırı Şevket Turgut Paşa'nın bu tâmimde serdedilen fikirleri benimsemesine imkân yoktu. Fakat yukarıda bahsettiğimiz 23 haziran tarihli kabine toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın azline dair olan kararda onun da imzası vardı. Ali Kemal Bey, bundan sonra daha ileri gitti ve 26 haziran tarihinde yayınladığı beyannamede, millî ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye hazırlamak gibi faaliyetlerin bir felâket olduğunu ilân etti. Bunda, ayrıca, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlığı yapmakla, mütarekeye aykırı hareket ettiklerini bildiriyor ve şöyle diyordu: "Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamaya kalkışırken düşünmüyorlar ki, silâh ve techizat son derece mahdud ve mütareke hükümleri ile elimiz ayağımız bağlıdır. Biz bugün Yunan ve İtalyan ve herhangi bir devletle olursa olsun harbe giremeyiz. Girersek hem halkımızı ezdirir, hem de dâvamızı siyaseten kaybederiz" Bu beyannâmeden Sivas'ta haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, derhal (28 Haziran) ikinci ordu müfettişinin bu hususta dikkatini çekmiş ve kendisinin azledildiği hakkındaki Dahiliye

nazırının gizli emirini de bahis konusu etmişti. Bu telgrafında şu noktayı belirtiyordu: “Bu âna kadar ne bir irade-i seniye ve ne de sadaret veyahut Harbiye nezaretinden azlim hakkında hiçbir emir tebliğ edilmediği halde bu tarzda millî mevcudiyetimiz aleyhinde sakim bir propagandalara cüret gösterilmesi herhalde dikkate değer bir zihniyetin tesiri altında cereyan ettiğini tamamiyle gösteriyor”.

Diğer taraftan, Ali Fuat Paşa da, Ali Kemal Bey’in beyannâmesine 27 haziranda mukabil bir beyanname ile cevap vermişti. Şevket Turgut Paşa da 28 haziranda verdiği bir emirle üçüncü ve onbeşinci kolorduların her hususta bundan sonra doğrudan doğruya Nezaret ile muhabere edeceğini bildirmiş ve böylece üçüncü ordu müfettişinin salâhiyetini kısmaya doğru gitmişse de, Dahiliye nazırı ile onun millî ve askerî teşkilât mevzuundaki tedbirlerini ve tâmimini beğenmediği cihetle, yaptığı şiddetli bir münakaşadan sonra vazifesinden ayrılmış, fakat çok geçmeden Ali Kemal de istifa etmek zorunda kalmıştı ki, Mustafa Kemal Paşa ikinci ordu müfettişine gönderdiği telgrafta bunu da kaydediyordu.

Ertesi günü, 29 haziranda Atatürk, Sivas’tan, Harbiye nezaretine gönderdiği bir telgrafta ise ayhen şöyle söylüyordu

“Müdafaa-i Hukuk-u Millîye ve Redd-i İlhak cemiyetlerine müzaheretten ve İngilizler tarafından talep edildiğimden bahisle azlolunduğumu daha bazı yersiz sözler ekliyerek Dahiliye nazırı Ali Kemal Bey’in mülkî makamlara mahrem bir şekilde tâmim eylediğini öğrendim. Âcizlerini bu memuriyete tâyin buyuran zat-ı hazret-i padişahının bu yolda hiçbir irade-i seniyelerini telâkki eylemediğim gibi Sadaretten ve Harbiye nezaretinden azlime dair bu âna kadar hiçbir emir almadım. Binaenaleyh Ali Kemal Bey’in bu gizli tamiminin ne gibi sakim düşüncelerle yapıldığını ve devlet büyükleri arasında tefrika ve memlekette kanunsuzluk, inzibatsızlık ve netice itibariyle millet içinde anarşi doğurmaya sebep olan bu zihniyetin ne kadar tehlikeli olduğunu arza lüzum görmüyorum. Ali Kemal Bey’in vazifesinden ayrıldığını bildiren ha-

berler, onun hareket hattının hükûmetçe de tasvibe mazhar olmadığını tamamen göstermiş ve memlekette uyandırdığı fena tesir her ne kadar kısmen bu suretle kaybolmuşsa da Vükelâ Meclisinin tamamen karar ve kanaati haricinde yapıldığına katiiyen kaani bulunduğu bu tehlikeli ve mesuliyeti cidden ağır düşüncelerin millet ve memleketin âtidêki selâmeti için ne büyük zararlar tevhit edebileceğini tekrar arza mecburiyet duydum. .”

Kısmen Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafının da tesiriyle, İstanbul'da hükûmet erkânı arasında bir buhran başgöstermişti. Üçüncü ordu müfettişinin herhangi bir suretle merkeze celbedilip ele geçirilmesi Damat Ferit Paşa ve arkadaşları tarafından beslenen en büyük arzu idi. Padişah Şevket Turgut Paşa'nın istifasından sonra, Harbiye nezaretine, Mustafa Kemal Paşa'yı seven ve tutanlardan olduğunu söyleyen Mirliha Ferit Paşa'yı getirdi. Bu vazifeyi kabul eder etmez, üçüncü ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya samimî hitaplarda bulunan şöyle bir telgraf göndermişti (30 haziran): “Muhabbet-i kalbiyelerinin kuvve-i cazibesi daimî senakârınızgi yine Harbiye nezaretine getirdi. Hükûmeti epeyce müşkül bir mevkide buldum. . . . İddia edebilirim ki, benim kadar sizi ruhunuzun en derin köşelerine kadar anlayabilmiş bir ferd yoktur. Şimdilik tamamiyle bilemiyorum ki, nasıl bir saik hükûmetle zat-ı âlileri arasında bir anlaşmazlık ihdas eylemiştir. . . İngilizler tarafından bazı kumandanlarımız hakkında mesbuk muamelenin zat-ı âlilerine tatbiki hiç de beklenmemekle beraber her ihtimale göre bu işin hüsn-ü suretle halli çaresini düşündüm. . . Hakk-ı âlilerinde pek ziyade teveccühkâr bulunan zat-ı hazret-i Padişahî bendenizi bilhassa kabul ile bu işin iyi bir şekle ifrağını tenezzülen müzakere buyurdular. Vücut mazeretinden bahisle gerek İstanbul ve gerekse arzu buyurulacak herhangi bir yerde tebdil-i havaya zat-ı âliniz tarafından müsaade talep olunmak ve mucibince icabı ifa kılınmak millet ve hükûmet nezdinde haiz oldukları mevkiin mahzuziyeti temin edilmiş olmakla beraber düşmanlarımızın vaki

isteklerine de bu suretle nihayat verilmiş olacağı..... samimî takdirkârınız olup elimden gelecek her arzularının husulüne çalışacağım nezd-i âlilerinde müsellemdir...’’

Yeni harbiye nazırı Ferit Paşa’nın (Şûrây-i Saltanatta Sulh ve Selâmet fırkası namına konuşan) bu iyimser müracaatının da bir tesiri olmayacağı muhakkaktı. Nitekim o, sine-i millette bundan sonra kalmakta ve tuttuğu yolda devam etti. Bir aydan daha az bir müddet mevkiini muhafaza eden Ferit Paşa, bundan sonra, üçüncü ordu müfettişliği vekâletine Kâzım Karabekir Paşa’yı getirdi ve 9 Temmuzda bu müfettişlik kolordu kumandanlıklarına, Mustafa Kemal Paşa’nın vazifesine Padişahın iradesiyle son verildiğini bildirdi ise de, 3 Temmuzda Erzurum’a muvasalat ettikten sonra o, daha bir müddet ordu müfettişi sıfatıyla teşebbüslerine devam etti. Nitekim, 5 temmuzda Sadarete gönderdiği şifrede, İtilâf devletleri tarafından evvelce tebliğ olunmaksızın şehir ve kasabalarınızın yeniden bir tecavüz vukuunda asker kuvveti ile müdafaa edilmesi hakkında Dahiliye nezaretinin valilere yaptığı tebliğat hükümlerini kolordulara bildirmek üzere Müfettişlik makamına da tebliğini istemişti.

Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’ta, Sivas ahalisi ve vali Reşit Paşa tarafından nasıl heyecan ve hararetle bir kabule mazhar olduğu ve tam bu sıralarda memuriyeti mahalline gitmek üzere Sivas’ta bulunan Elâziz valisi Ali Galip Bey’in de, Atatürk aleyhine ne türlü propagandalar yaptığı malûmdur ve bunun tafsilâtı büyük nutukta mevcuttur. Mustafa Kemal, Paşa Erzurum’da da aynı ve coşkun bir tezahüratla karşılandı. Bu istikbal merasiminde bizzat bulunan Sayın Cevat Dursunoğlu bize bu hâdiseyi şöyle anlatıyor

“Mustafa Kemal Paşa Erzurum’un İstanbul kapısında, başta bir ihtiram kıtası olmak üzere okullar ve halk tarafından karşılandı. Halk büyük sevgi ve saygı gösterdi. Paşa Erzurum ve Erzurum’daki fikir ve ülkü arkadaşlarına kavuştuğu için çok memnundu. Bu memnunluğu yüzünden belli idi.”

Buraya gelir gelmez “Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti” teşkilâtı ile meşgul olmaya başlayan Mustafa Kemal, nihayet 8 temmuzda resmî sıfat vesalâhiyetlerinden ayrılmak lüzumunu duydu. Askerlikten istifa etti ve yalnız milletin şefkat ve civanmrdlığına güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak vicdanî vazifesine devam etti. Bu münasebetle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ordulara ve millete birer beyanname ile keyfiyeti bildirdiler ki, bilâhare Dahiliye nezareti tarafından suretleri çıkarılarak vatanın en hücrâ köşesinde bütün vatan evlâdlarına aynen tebliği ve duyurulması” istenen bu beyannameler şöyle idi

“Mubarek Vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan millî mücadele uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmağa resmî ve askerî sıfatım artık mâni olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum meslek-i celil-i askerîye bugün vedâ ve istifa ettim. Bundan sonra mukaddes millî gayemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere milletin sinesinde bir mücahid ferd sıfatıyla bulunmakta olduğumu tâmimen arz ve ilân eylerim. Mustafa Kemal” Rauf Bey’in istifa beyannâmesi de aynen şöyledir: “Vatan ve milletimizin kat’î inkıraz ve inkisamını tamamiyle hazırlamakta olan bugünkü düşman hareketleri ve bütün eli bağlı kalan İstanbul’daki merkezî hükûmetin naçarlık yüzünden uysal hareketi karşısında hakkını, toprağını ve istiklâlini müdafaa ve fedaya azmeyleyen cereyan ve millî irade uğrunda âciz bir ferd olarak çalışmak için İstanbul’dan ayrıldım. Aydın yoluyla gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle bütün arkadaşlarının millî cihadına iştirak ettim. İstanbul’un solgun mahsur siması altında kaynayan dindar, namuskâr ve hareketli bir kan vardır. Hükûmet merkezinin bütün namuslu ricali, alesseviye ve bilfiil temasta bulunduğum Bursa, Karesi, Ankara ve Sivas

vilâyetlerinin millet tabakaları tamamıyla bu gaye ile mütehalli olup mübarek milletin millî kudretine ümit ve emellerini rabt etmişlerdir. Vatan ve milletin kurtuluş ve istiklâli, saltanat ve hilâfet makamının masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa mukaddesatımız namına ahd-ü misak eylediğimizi arz ve ilân eylerim. Esbak Bahriye Nazırı Rauf”.

Yunan tecavüzlerinin akisleri devam ediyor, yeni teşebbüs ve hareketleri eksik olmuyor

25 hazirandaki Vükelâ Meclisi Dahiliye nezaretinden gelen ve Kordos komitesinin faaliyeti ile alâkadar bir meseleyi müzakere etmişti. Polis müdüriyeti, Yunanlıların Trakya kıtasını işgal için ne gibi hazırlıklarda bulunduklarına ve Kordos namındaki komitenin çalışmalarına ve memleketimizdeki Rumların silâh altına çağırılıp şimdilik iki sınıfın celbedildiğine, İstanbul ve vilâyetlerde tertiplenen ihtilâl hareketlerine dair bir kaç rapor gönderiyor ve nezaret de bunları Vükelâ Meclisine sevk ediyordu. Zaten bu tarihten 15 gün kadar önce de (8 haziran) Polis Umum Müdürü Halil Bey Dokuzuncu ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya buna dair bilgi vermiş, Samsun'da Andavallı oğlu kardeşlerine çekilen telgraf-taki Santralikoz imzasının Yunanistan'dan idare olunan Kordos komitesinin parolası olduğunu, bu komitenin 350 erkek ve 70 kadından mürekkep bir fedâi heyeti bu günlerde asayiş ihlâl etmek maksadiyle Samsun'a göndereceğini bildirmişti. Bu defa bu meseleye dair daha fazla tafsilât alınmış görülüyordu: Galata'da Minerva hanının üçüncü ve dördüncü katlarında “Rum muhacirleri merkez komisyonu” zâhirî adı altında vazife yapan Kordos komitesi yâni (Etniki Eterya) cemiyeti şubesinin memleket içinde âsayiş ihlâl etmek maksadiyle Yunanistan'dan gönderilen çeteleri ve burada kaydedilen efradı muhtelif mevkilere göndermekle meşgul olduğu ve Karadeniz sahillerine gönderilmek üzere bazı kimselere verdiği “Rum muhacirlerini İskân Cemiyeti” başlığını taşıyan resmî vesikaları muhacirlara vermeyip ve polis dairesini yanlış yola sevk ederek,

başka kimselere vermekte olduğu elde edilen vesikalardan anlaşıl-
makta idi. Bu komitenin reisi Yunanlı Manol Sozokas adındaki
kimsenin vilâyetlere çektiği telgraflarda Santraligoz müstear adını
kullanmakta olduğu ve Yunan hükûmetinin maddî ve mânevî
yardımına mazhar bulunan bu komitenin merkezinde araştırma
yapıldığı takdirde bir çok vesikaların meydana çıkacağı, Trabzon
muhacirlerinden olduklarını söyleyerek kendilerine seyahat varakası
verilmesi için Rum Patrikhanesinden polis müdürtüne gönderilen
kimselerin muhacir olmayıp muvakkat bir müddet içind o taraflara
gidecek şahıslar bulunduğu bu raporda kaydedilmekte, ayrıca,
Osmanlı tâbiyetini haiz bulunan Patrikhananın Yunan hükûme-
tinin emriyle hareket ederek, polis ve muhacirîn müdürlüklerinin
vazifeleri olan işlere müdahalesinin bu makamların muamelelerini
tamamiyle karıştırıldığı da ilâve olunmakta idi: Diğer taraftan, bu
raporlardan öğrenildiğine göre, Trakya'nın yakın bir zamanda işgali
için Yunanistan'da tedbirler alınıyor, fırka kumandanları bile
tâyin ediliyor ve işgal ordusunun hareket günü için Mösyö Veni-
zelos'tan emre intizar olunuyordu. Yunan hükûmetinin Osmanlı
vilâyetlerinde gizli bir şekilde seferberlik ilân ederek Rumlardan
asker topladığı ve bunları talim ettirerek münhallere gönderdiği de
öğrenilmiş, ancak bu işi İtilâf mümessillerine şikâyet olunur dü-
şüncesiyle, çok güvendikleri kimselere hasrettikleri ve bu hususta
"Patrikhane merkez komitesi"nden faydalandıkları anlaşılmıştı.
Bunların bir gayesi Rumları silâhlandırmak ve çeteler teşkil etmek
olduğu gibi diğer bir gayeleri de Anadolu'ya gelecek Avrupa ve
Amerika heyetlerini Rum nüfusunun kesafetine inandırmaktı.
Bu günlerde Kumkapı civarında rumlar tarafından taşınan ve içinde
cephane bulunan bir çok çuvallar polis tarafından éle geçirilmişti.
Bütün bu hâdiseler karşısında Meclis-i Vükelânın verdiği karar,
bermutat, İtilâf devletleri mümessillerinin dikkatlerini çekmek üze-
re Hariciye nezaretinin teşebbüs etmesi idi. Aynı Vükelâ Meclisi,
Rum cemaat mekteplerinde Türkçe derslerinin kaldırıldığını da

öğreniyor ve açıkta kalan Türk öğretmenlerine, işgal altındaki vilâyetlerin muallimlerine yaptığı gibi, nısıf maaş verilmesini uygun görüyordu.

Ege bölgesinden bu günlerde yine acıklı haberler, şikâyet mektupları yağmakta, bunların bir kısmı Meclisi Vükelâya intikal etmekte idi : ezciümle 26 haziran oturumunda, Nazilli'nin Yunanlılar tarafından tahliyesini müteakip vukua gelen facialardan ve firarları esnasında memleket eşrafından on beş kişiyi beraber sürükliyerek bunların büyük bir kısmını şehit ettiklerinden haberdar oldu ve bunun üst makamlarca vakit ve zamaniyle malûmat alınarak önleyici tedbirlere müracaat edilmemesinden ve mahallinin zabıtasız kalmasından ileri geldiğine hükmetti. 6 temmuz Aydın Yenipazar'dan Harbiye nezaretine Ömer Lütfi imzasiyle gönderilen telgraf da çok acıklı idi : "Aydın havalisinde Yunan askerinin yaptığı fenalığa hiçbir suretle insanlık tahammül edemeyecektir. " diye başlayan bir telgrafta Aydın havalisinde bulunan ve kendilerini Venizelos çetesi olarak ilân eden Yunan işgal kuvvetleri tarafından insanlığı utandıracak ve beşeriyetin hiçbir suretle tahammül insanlığı utandıracak ve beşeriyetin hiç bir suretle tahammül edemeyeceği derecede şenaat, katliâm ve cinayetin her şeyin fevkinde olduğu belirtiliyordu.

Aydın defteri hakanî umuru, faciadan evvel kaçabilmiş ve Muğla'dan 10 temmuzda gönderildiği raporda durumu şöyle hikâye etmiştir : "Facianın devam ettiği üç gün zarfında hiç kimsenin evinden dışarı çıkması mümkün olmadığından kuyud-u tasarrufiyenin emniyet altına aldırılması kabil değildi. Çünkü Aydın mutasarrıfı ile birlikte yüksek memurlardan bir kısmı nezaret altına aldırılarak, sonradan memleket eşrafından çoğu ile beraber gözleri oyulmuş ve cesedleri parça parça edilmek suretiyle katledilmişlerdi. Aydın hükûmet konağı ve kasaba kâmilan yakılmış, ahaliden pek çoğu şehit olunmuştur". 15 Temmuz tarihli Vükelâ Meclisinde de İzmir ve çevresindeki Yunan işgal kuvvetleri tarafından yapılan mezalim

tafsilâtına ait diğer dört telgraf okundu ve bunların da diğerleri gibi bir listeye kaydolunarak İtilâf mümessilleri nezdinde yeniden teşebbüslerde bulunulmasına karar verildi.

Bu sıralarda, Hariciye nazır vekili Safa Bey'in Sadarete gönderdiği bir yazıdan öğreniyoruz ki, Fevkalâde komiserler nezdinde yapılan teşebbüsler ve şikâyetler bir netice hasıl etmiş ve işgal sahasının tahdidi hususundaki istek de kabul edilmiş pek benzememektedir. Komiserler, Paris konferansının Türk hükûmetinin talebine uygun bir karara varmış olduğunu, fakat bunun Babiâli'ye resmen bildirilmesinin, Venizelos'un işgal bölgesini genişletmek için Paris'te ilgililer nezdinde hilekâr teşebbüslerinden dolayı, geciktiğini ihsas etmişler, kendilerinin ise bu kararın bir an evvel değiştirilmiyerek tebliği lâzımgeldiği yolunda hükûmetlerine iş'arda bulunduklarını söylemişlerdi. Maamafih, Hariciye nazırına şunu da ihtar etmişlerdi ki, Yunan işgali tahdit edildikten sonra, şayet bunun dışında herhangi bir yerde karışıklık ve kıtal çıkacak olursa o bölgeleri de Yunanlılar işgal edebilecekler ve bunun takdirini İngilizler yapacaklardı.

İzmir hâdiselerinin Bulgaristan'daki yankılarını ve Bulgar umumî efkârının his ve fikirlerini de Dedeâğaç şebkenderimizin 24 haziran tarihli raporundan öğrenebiliyoruz, bu rapor aynen şöyle idi: "İzmir hâdisesi Bulgaristan İslâm ahalisini pek fazla incitmiş ve müteessir etmiş bulunduğundan Bulgarların ötedenberi Rumlara karşı besledikleri kin ve düşmanlığa bu defa İslâmlar da iştirak eylemiş ve bu yüzden Yunan düşmanlığı şu aralık Bulgaristan'da umumî bir surette alevlenmiştir. İslâmlar İzmir hâdisesinden müteessir, Bulgarlar da Yunanistan'daki Bulgar esirlerine yapılan zulümlerden dolayı kızgın olduklarından Rumlara ve Yunanlılara karşı umumi ve şiddetli bir galeyan husule gelmiştir. Yunan ihtiraslarının husul bulmamasına aşikâr bir surette çalışan İtalyanlar Bulgaristan'daki Yunan düşmanlığını daima terviç etmekte ve beslemekte olduklarından bu defa da Bulgar esirlerinin en zayıf ve

takatsiz olanlarından 150 kişiyi oradan kaçırmak suretiyle Bulgaristan'a getirmişlerdir. Bu esirlerin hakikaten acınacak halleri Yunanlıların Bulgar esirlerine ne işkenceler yapmakta olduklarına şüphe bırakmadığından hiddet ve nefret son dereceyi bularak Bulgaristanın her tarafında mitingler yapılmakta ve bugünkü hükûmet aleyhine nutuklar söylenmektedir. Hatipler Bulgar esirlerinin şimdiye kadar iade ve teslim edilmemelerinin tek sebebi Bulgar hükûmeti olduğunu ve çünkü yüz bin kişiden ibaret olan Bulgar esirleri avdet edip de seçimlere iştirak eyledikleri takdirde hükûmet mevkiini muhafaza edemiyeceğini ve bundan dolayı esirlerin avdetlerini tehir ettirdiklerini. söyleyerek bolşevikliği aşıkâr bir surette iltizam eylemektedirler. İstanbul'da bulunan Ruslar için İslâv cemiyeti tarafından toplanmasına teşebbüs edilen iane şiddetle tenkit ve protesto edilmektedir. Çünkü bu Ruslar Bolşeviklere karşı olan Ruslardan olup kaçarak İstanbul'a gelmişlerdir.

Hükûmetin, Yunanlıların zulmünden dolayı mal ve mülklerini bırakarak hicret eden Türklere yardımı, iskân ve iaşeleri için masarifi gayri melhuze tertibinden 20.000 liralık bir para tahsis etmekten ibaret kaldı (15 temmuz). Aydın'dan, Yunan taarruz ve tasallûtlarına karşı, kuvvet ve mühimmat isteniyor, fakat depolardaki silâh ve cephaneler İngilizler tarafından tesbit edildiği için, ve millî kuvvetlerden takviye alınması ise bu yoldaki karara muhalif(!) bulunduğu cihetle, bir şey yapılamıyor ve 16 temmuz tarihli Meclisi Vükelâ yine siyasi vasıtalarla buna mâni olunmasına karar veriyor ve meseleyi Hariciye nezaretine havale ediyordu. Yunanlılar bu sırada askerî kuvvetlerini takviye için hergün İzmir limanına ağır toplar getiriyor ve bunları dahile sevk ediyordu. Cüretlerini o derece arttırmışlardı ki, bu esnada İzmir limanında bulunan Hızır Reis gambotu ile Nusret mayın gemisi mürettebatını bile tevkif ediyorlar, gemilerde silâh aramak bahanesiyle her türlü hakareti yapıyorlar, İngilizler de buna seyirci kalıyorlardı.

İtalyanların Antalya-Konya bölgesindeki işgalleri ile ilgili bâdiseler :

İtalyanlar 13 haziranda bir general kumandasında mühim bir kuvvetle Antalya'ya ihraç yapmışlardı. İkinci ordu müfettişi Cemal Paşa bunu 19 ve 20 haziranda Harbiye nezaretine bildirirken, İtalyanların nüfuz mıntakalarına sahip çıkmaya başladıkları anlaşılıyor, her tarafımızı kâfi kuvvetle sardıktan sonra mülkî ve askerî hükûmete bir gün el koyarak fiiliyata geçecekleri şüphesizdir diyor-du. Bu işgalin yakın zamanda Burdur ve İsparta'ya genişliyeceğinin kuvvetle umulduğunu, âmal-i milliye'nin buna razı olmadığını zamanında fiilen ispat etmek üzere milis teşkilâtına ve şehirli; köylü halkın ikaz edilmesine askerî makamlarca gayret sarf edildiğini, fakat mahallî hükûmetlerin -bu meyanda Burdur mütasarrıflığı- sanki ecnebi emellerini tervice memur imişler gibi bu teşebbüsleri akim bırakmakta ve böylece düşmanın ekmeğine yağ sürmekte bulunduklarını da ilâve etmişti. Fakat Harbiye nazırı bu işgale karşı protestolar ve mitingler lüzumunu kabul etmekle beraber, Menemen, Bergama vukuatını dikkate alarak, Milis teşkilâtı yapmak ve fiilî mukavemette bulunmayı menetti.

29 haziranda bu mesele Vükelâ Meclisine getirildi. Yerlerinden gelen haberlerde de, İtalyanların Konya vilâyetinde ehemmiyetli asker ve mühimmat sevkiyle mütemadiyen ilerlemekte ve kan dökülmesine sebep olduklarını ve vilâyet ahalisinin de pek fazla teessir ve heyecan içinde bulundukları, bazı yerlerde katliâma teşebbüs etmelerinden korkulduğu bildiriliyordu.

Kabine bu vaziyet karşısında, vaki hareketi yine mütareke hükümlerine ve Vilson prensiplerine aykırı bulmuş ve bu hususta ne Paris sulh konferansının bir kararı ne de İtilâf devletlerinin bu yolda bir tebliğatı vaki olmamak gibi beylik hükmünü verdikten sonra mümessiller nezdinde protesto yapılmasını Paris'teki murahaslara da malûmat verilmesini kararlaştırdı. 12 Temmuz tarihli toplantısında ise bu heyet bu mesele ile ilgili olarak şu karara varmıştı

İtalyanların Konya vilâyeti ve civarında bulunmaları İslâm ahaliye tecavüz şeklini almadığı gibi kat'î bir mahiyette bulunmadığı da temin edildiğinden bu meselelerin hallinin kuvvetle değil sulh konferansını hükûmet lehine çevirecek siyasî teşebbüsler ile kabil olacağı ve buna da teşebbüs olunduğu cihetle müdafaaya kalkışarak mesele çıkarılmaması hususu.

İkinci ordu müfettiş vekili Selâhattin Bey'in 7, 10, 11 temmuz tarihlerinde Harbiye nezaretine gönderdiği raporlar-ki kısmen Vükelâ Meclisinin yukarıdaki kararına mesnet teşkil etmişti - bu mesele de çok enteresan malûmat vermekte idi :

a) Adalardan gelerek yerleşmiş olan Antalya İslâmlarından bazı eşrafın evvelce İtalyanlara imza vererek davet ettikleri malûmdur. Propaganda tesiriyle Burdur-İsparta ve vcivar bölgede dahi o umumî hissiyatın bozulmasına çalışılmış ve büyük mikeyasta muvaffak olmuşlardır. İtalyanlar zayıf noktaları mülkî ve içtimai ahvalimizi pek iyi biliyorlar. Halk üzerinde nüfuzu olanları birer suretle celbetmektedirler. Hattâ Konya'da Çelebi Efendi ile pek dostane düşüp kalkıyorlar. Tabiatıyla Çelebi'ye ehemmiyet veren ahalinin hissiyatı da İtalyanlara teveccüh ediyor.

b) İtalyan mümessil ve kıtalarıyla temas mecburiyetinde kalacak küçük büyük memurların millî menfaatlerin muhafazasında birer âmil olmaları lâzımgelir. Haricî ve idarî işlere vakıf, ahalinin vatanî hislerini devam ettirmeye kudretli, memleketin kurtarılması neye mütevekkıf ise onu yapmaya azmedecek idarî âmirleri bulunmadıkça bu bölgenin elde kalacağına emin bir gözle bakılamaz.

c) Yabancı telkinlerinin tesifleri hakkında Burdur 12 inci Fırka askerlik dairesi şubelerinden bilgi toplattım. Netice olarak o bölgede Türk ve İslâm nüfusunun kahir çoğunluğuna rağmen saltanatın muhafazası ve istiklâl lehindeki umumî hissiyatın ihlâline ve halkın iğfaline çalışıldığı hiss olunmaktadır. Halk hükûmete sadakat göstermekle beraber bir alışkanlık neticesi eşraf tarafından idare edilmektedir. Eşraftan bazıları yabancılara mütemayildir.

İdare âmirleri de, ötedenberi mevcut bir zihniyetle, işleri eşrafla gördüklerinden şimdiki vaziyette tehlike kendini göstermiş oluyor. . . Ahalinin hilâfet ve saltanata bağlı kalmasının temini hükûmet memurlarının bugünkü durumu lâyikiyle takdir etmelerine mütevakıftır.

d) Burdur'da İtalyanların sattırdıkları kuşaklar, Antalya, Burdur -Konya havalisinde manda talebi halinde İtalyanlara bağıllık alâmeti olarak gösterilecektir.

e) Antalya'da son zamanlarda İtalyanların yerli genç Rum-lardan 15 kadar jandarma kaydederek hizmete aldıkları ve bunların tercüman olarak karakollara gönderilmelerinin muhtemel olduğu Antalya şubesinden bildirilmektedir.

f) Müslim ve gayrı müslim Osmanlı tebaasından hiç kimsenin İtalyan hizmetine kaydedilmesine müsaade etmemeleri ve telgraf hattının muhafazası mahallî hükûmetlere yazılmıştır. Ancak bun-lar, askerî makamların ve müfettişliğin âsaiş işlerine ait verdikleri emirleri yapmadıklarından kendi üst makamlarınca da tebliğatta bulunulması.

g) Antalya sahillerinde Meis adasının ve Kaş kazasının eski merkezi olan İndikli limanına bir İtalyan torpidosu gelmiş ve Antalya limanındaki harb gemisi kumandanından alacakları emre kadar bu limanda kalacaklarını bildirmişlerdir. Elmalı ve İstanos kazalarına mürettep İtalyan kuvvetlerinin bu İndikli limanına ihrac edileceği muhtemeldir.

Harbiye nazırı Ferit Paşa 13 Temmuzda bu raporlar muh-teviyatını sadarete bildirerek İtalyanların işgal sahalarını hergün sessizce genişletmekte olduklarının anlaşıldığını arz ediyor ve Yunanlıların Aydın vilâyetinde kan dökerek yaptıkları işgal dolayı-sıyla onlara çevrilmiş olan dikkatin bir parça da, her türlü hiyleye müracaat etmekte olan İtalyanlara gösterilmesi ve gaye itibariyle memleket için aynı derecede meş'um olan işgallerine sed çekilmesini istiyordu. Aynı zamanda buna 11 temmuzda İtalyanların memi-

leketimizdeki kuvvetlerini gösteren bir harita ekiliyordu ki, şu suretle dağılışı görülmektedir: Konya 1300 nefer 8 makineli tüfek, Antalya 3 tabur, 5 cebel topu, bir kaç makineli tüfek, Akşehir 1 zabıt 50 nefer, Fethiye bir müfreze, Afyon 4 zabıt 262 nefer, Marmaris bir müfreze, Burdur 500 nefer 8 makineli tüfek, Bodrum bir müfreze, Çeltik 300 nefer, Milâs bir tabur, Bucak bir bölük, Çine bir müfreze ile bir batarya, Bağemağacı bir bölük, Kuşadası bir müfreze, Kırkgöz bir bölük, Foça bir müfreze, Kirmasti bir bölük.

Bunlardan başka Tekirdağı, Malkara, Edirne, Kırkağaç'ta ehemmiyetli kuvvetleri bulunmakta idi.

İkinci ordu müfettişinin buna benzer malûmatı ihtiva eden başka raporları da vardı. Bunlardan birinde Korkuteli (İstanos) kazaşını askerî işgal altına almaya İtalyanların ehemmiyet verdikleri, çünkü burasının muhtelif yolların kavşak noktasında bulunduğunu bildiriyor ve şöyle bir hiyanet vesikasını ilâve ediyordu. "Salihli Kaymakamı ile Müfti ve Belediye reisi ahaliden hiç kimsenin haberi olmaksızın Yunan kumandanını kazanın işgaline davet etmek alçaklığında bulunmuşlardır. Vakadan haberi olan ahali keyfiyeti icap edenler nezdinde protesto ile kaymakamın başlarından defedilmesini istemişlerdir. Bu hâinlerin tevkif edilerek Alaşehir'e gönderilmesi emredildi."

Erzurum Kongresi arifesinde diğerk bazı mühim hâdiseler ve meseleler :

Fevkalâde komiserlerin, senenin ilk aylarında ve Tevfik Paşa hükûmeti zamanında, kapilitasyonların harb başlangıcında Osmanlı hükûmeti tarafından tek taraflı olarak kaldırılmasıyle ilgili teşebbüslerde bulunduğunu evvelce söylemiştik. O tarihten beş ay sonra haziran nihayetlerinde gümrük tarifeleri hakkında da bir teşebbüs ve istekte bulundukları görüldü. Bu defa da harb esnasında konulan gümrük tarifesiinin kaldırılmasıyle harbtan evvelki usultin tatbik mevkiine vaz'ı teklif, aynı zamanda, istihlâk vergilerinin lağvedilmesini talep ediyorlardı. Mustafa Sabri Efendi'nin başkanlığındaki 23

haziran toplantısında Vükelâ Meclisi, hukuk müşavirleri, Rüsumat Umum Müdürü ve Maliye müsteşarını da celbederek durumu inceden inceye tetkik etti. Hükûmetin, harbtan evvel mevcut rayic üzerinden resim almak suretiyle cari olan gümrük usulünü tatbik zorunda kalacağı beyan edildiği zaman, komiserler, idhalâtta kıymet üzerine yüzde on bir, ihracattan da yine kıymet üzerine yüzde birden fazla resim alınamamasından ibaret olan usulün 25 haziran 1919 tarihinden itibaren tatbik mevkiine konulması lüzumunu bildirmişlerdi. Eşya fiyatlarında harbtan önceki ile sonrası arasında büyük bir fark görülmesi sebebiyle tarife usulünün ilgası mümkün görülemediği gibi hazinenin fevkalâde sıkıntıda bulunması yüzünden istihlâk resimlerinin de alınmasında zaruret hissolunuyordu. Durumun Hariciye vekâleti tarafından münasip şekilde mümessillere anlatılması alınan karar cümlesinden idi ki, bundan sonra epice müddet bu yolda yeni bir istekleri görülmedi.

Onbeşinci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 11 temmuz tarihli bir telgrafı, Ermenilerin hudut dışındaki Türklere ve İslâmlara karşı top ve tüfekte devam eden zâlimane hareketlerinden canı yanarak nefislerini kurtarmak emeliyle bir çok ailelerin hududumuz civarındaki dağlara kaçtıklarını ve hududumuz dahiline kabul edilmelerini isticram eylediklerini bildiriyorlar ve insanlıktan medet uman bu zavallıların rikkat ve merhameti celbeden hallerinin Erzurum'daki İngiliz mümessillerine de anlatıldığını ilâve ediyordu. Bu isteği, Harbiye nazırı Ferit Paşa, Ermenilerden bu masum milleti kurtararak hayatlarını korumanın bir vecibe olduğu ve şimdilik hududa yakın yerlerde yerleştirilmelerinin muvafık olacağı mütalâasıyla uygun gördüğü gibi, Dahiliye nazır vekili Edhem Bey de "unsur-u islâmın en şeni ve namerdce tecavüzlerden kurtarılması" lüzumiyle Vükelâ Meclisinden bu yolda bir karar alınmasını istiyordu. Zaten daha geçen senenin sonlarından beri böyle müracaatlar devam edip geliyordu. Bunlardan dikkate değer bir tanesini daha, eski bir tarihli olmasına rağmen burada kaydetmek isteriz

Ahisha ve Ahilkilek muvakat hükûmeti namına halk komiseri Ömer Faik Server imzasıyla yapılan bir müracaat, gerçe 23 Aralık 1918 tarihlidir, fakat, Kafkasya ahvalini bildirmesi itibariyle dikkat ve ibretle görülmeye değer.

“Yüz bine yakın Müslüman ahalisi ve elli bin kadar Ermeni vatandaşımızla birlikte demokratik bir halk idaresi teşkil edip... eski hâmimiz bulunan Türk hükûmetinin idaresi altında yaşamak istiyoruz. . Son zamanlarda Almanya ile birlikte komşularını zorla boğmak politikasını takip eden Gürcilere ve onların belli olmayan ve âdeta anarşi halinde bulunan idarelerine asla geçmek istemiyoruz ve küçük millet ve cemaatleri himaye ve herkesin millî mukadderatını kendisine bahşeden insanî şîârınıza dayanarak umumi sulhün mesut neticeleri arasında yeniden kan döküp buralarını ikinci bir Makedonya'ya çevirmek isteyen Alman dostu ve müttefiki Gürcilerin memleketimize haksız tecavüzlerine ve bu suretle aramızda muhakkak olan kanlı muharebeye meydan vermeyip himayenize almanızı istirham eyleriz”.

Bu türlü müracaatlara diğer bir misal olarak Muş'tan çekilen 10 temmuz 1919 tarihli telgrafı zikretmek mümkündür. Muş müftüsü Yakup, Belediye reisi İbrahim, eşraftan Cafer, Bedri, Sait, Ülemadan Hasan, Halil ve mütehayyizândan Ahmet Mustafa imzasıyla gönderilen bir telgrafta şöyle denilmekte idi :

“Cedadiemced-i Şahr-iyârî âzamileri cennet mekân Sultan Selim Han hazretlerine tabiiyetlerini arz eyliyerek beş asırdan beri adâlet sayesinde, hilâfet ve saltanat gölgesinde emniyet ve rahat içinde olan geniş Kürdistan ülkesi umum sekenesi kulları devlet ve millet istiklâlinin temini, hududumuz dahilinde mekân tutmuş pek büyük İslâm ekseriyetimizin arzusu, ekalliyete feda edilmemesi hususundaki mübeccel emelimizi Padişahımızın huzuruna ıblağ ile hamiyet-i uhdemize düşen dinî ve vatanî vazifelerimizi ifada kusur etmiyeceğimizi arzeyleriz”.

Sadrızam Damat Ferit Paşa, Paris'ten avdetinde, 20 temmuzda kabinenin istifasını Padişaha vermişti. Gazetelerin yazdığına göre,

istifaya sebep olarak gösterilen şey İzmir'in işgali hâdisesi üzerine umumî efkârca her taraftan bir temerküz kabinesi kurulmasına ait gösterilen arzular, hükûmete yeniden bazı kimselerin alınmasıyla meydana gelen büyük bir vükelâ heyeti arasında fikir birliği temini- nin daimî güçlük doğurduğu ve bunun da alınması icap eden karar- ların gecikmesini mucip olmakta bulunmasından ibaretti. Ertesi günü Vahidettin'in bir hatt-ı hümayunu ile üçüncü Damat Ferit Paşa kabinesi teşekkül etti. Padişah, bir direktirf mahiyetinde olan bu hattında şöyle diyordu : “ Şu mühim anda içte ve dışta muhat bulduğumuz tehlikeler ve güçlükler, vazife ve mesuliyetini müdrik olan heyetimizce dikkat nazarına alınarak, dışarıya karşı devlet ve millet haklarının tamam muhafazası ve memleket içinde de sükûn ve intizamın temini ile her tarafta hükûmet nüfu- zunun hissettirilmesi ve bir zamandanberi millet efradı arasında devamı esefle müşahede olunan nifak âsarının tamamen izalesiyle ahali arasında birlik ve beraberlik ahenginin iadesi hususunda lâzım gelen tedbir ve icraatta dakika kaybedilmemesi . . . ” Burada mem- leket dahilinde mevcudiyetine işaret olunan millet efradı arasındaki nifak âsarı, şüphesiz ki, millî mücadele ve Amasya tâmini üzerine memle kette hasıl olan Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin faaliy- etini arttırması idi.

Bu kabinede Tefvik Paşa, İzzet Paşa ibka ediliyor, yeniden Âyan âzasından Ali Rıza Paşa alınıyordu. Üçüncü damat Ferit Paşa hükûmetinin memlekette nasıl karşılandığına bir misal olmak üzere de Muslihiddin Âdil Bey'in Tarih gazetesinde 22 temmuzda neşrettiği, “kabine ve ilk vazifesi” adlı başmakaleyi zikredebiliriz : Bu hukuk profesörü bu yazısında şöyle diyordu : “Yeni Ferit Paşa kabinesi bir fırka kabinesi değildir. Fakat mevcut âzası itibariyle memlekette küçük büyük herkesin tam hürmetini celbedebilecek bir heyet midir ? Bu suale müspet bir cevap verebilmek pek güçtür. Şimdiki vükelânın, zatî şeref ve haysiyetlerini tamamen lekesiz addet- mekle beraber, çoğunun ancak idarî kabiliyetleri itibariyle temey-

yüz edebildiklerini söylemek mecburiyetindeyiz. Halbuki bütün memleketin karşılaştığı büyük tehlikelere karşı daha d rendiş siyasi hayatta daha tecrübeli ve bilhassa dahile karşı daha ziyade hürmet ihsas edecek bir heyete ihtiyaç vardır . .” Bu yazının son fıkrası, bu ‘kabinenin memleket dahilinde sevgi ve saygı g remiyeceğini açıkça belirtiyordu .

•

VII.

ERZURUM KONGRESİ VE TESİRLERİ, UMUMÎ VAZİYET (Sivas Kongresine kadar)

İlk büyük millî bölge kongresi toplanıyor, tarihi kararlar alıyor

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in askerlikten istifa edip de bir millet ferdi olarak çalışmaya kadar vermeleri bütün milleti ve bilhassa Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarını çok sevindirmişti. Bu cemiyet 10 Temmuzda, cemiyetin Erzurum Şubesi Başkanı imzasıyla, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek "Tarihimize kıymetli sayfeler ilâve eden askerlik hayatınızdan çekilmek yolundaki fedakârlığı minnet ve şükran ile" karşıladıklarını bildiriyor, cemiyetlerinin başına geçerek vatanın selâmetinin temini ve millet ve saltanat hukukunun muhafazasını hedef tutan millî emellerin gerçekleşmesine himmetlerini Paşa'nın vatanî hamiyetlerinden beklediklerini yazıyordu. Mustafa Kemal Paşa birinci ve Rauf Bey de ikinci reis olarak, müteakip günlerde cemiyetin umumi kongresini akdetmek için hazırlıklar hızlandırıldı. Atatürk askerlikten istifasını müteakip Erzurum haikının istisnasız bir şekilde ve bu cemiyetin kendi hakkındaki gösterdiği bu pek samimî itimad ve samimiyetten pek mütehassis kaldığını, bunun unutulmaz bir hâtıra olduğunu büyük nutkunda ifade etmiştir.

23 Temmuzda kongre açıldı. Kâzım Karabekir Paşa, murahhasları ağırlamak hususunda büyük gayret gösteriyor, onlara mükemmel bir kır yemeği ziyafeti tertip ettiriyor, şehit yavrularına

ve zabıtlara heyecanlı temsiller yaptıırıyordu. Büyük küçük herkeste azim ve güven hiss olunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye katılabılmeleri için Emekli binbaşı Kâzım Beyle Dursun Bey zâde Cevat Bey delegelikten istifa etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa kongre reisliğine seçildikten sonra vaziyeti umumi bir şekilde izah etti ve görüşünü açıkladı. Bu beyanatında o, tarih ve hadiselerin sevkıyla fiilen içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmıyecek ve bundan heyecan duymıyacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemıyeceğine işaretle, mütareke hükümlerine aykırı olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsetmiş, tarihin bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemıyeceğini ; binaenaleyh vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflâsa mahkûm olduğunu belirtmişti.

Şark vilâyetleri kongresi 5 Ağustosı kadar 14 gün sürdü ve bir nizamnâme ile bir beyanname yayınladı ve bir temsil heyeti seçti. Esas maddeleri arasında (a) Şark vilâyetleri ile Trabzon vilâyeti ve Canık sancağının birbirinden ayrılmaz ve Osmanlı camiasının bir parçası olmak üzere bir bütün teşkil ettiğı, b) her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemetin kabul olunduğı, c) Osmanlı hükûmetinin inhilâl tehlikesine karşı Osmanlı saltanatının ve İslâm hilâfetinin yaşaması esas maksadı teşkil ettiğı cihetle diğer vilâyetler ile birlikte ve iştirak temini mümkün olmadığı takdirde Anadoluyu Şarkî vilâyetlerince münferiden müdafaa ve mukavemet esasının kararlaştığı, d) Osmanlı hükûmetinin, devletlerin bir tazyiki karşısında buraları terk ve ihmal etmek zorunda bulunduğı anlaşıldığı takdirde alınacak siyasi, idarî ve askerî vaziyetlerin tâyin ve tesbiti, e) Temsil heyeti tarafından merkez heyetleri vasıtasıyla tebliğat yapılmadıkça muhaceretin yasak olduğu ve temsil heyetinin bu muhaceretin Şark vilâyetleri dahilinde olmak üzere icra tarzını ve yerini hazırlayacağı ve tesbit edeceği, f) Bu yedi vilâyetin birbirinden nasıl ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğinin ve

buradaki Türk haklarının kararlı ve şuurlu bulunması keyfiyetinin hiç bir suretle izale edilemeyeceğinin cihân umumî efkârına arz ve iblâğ edilmesi, g) teşkilâtın bu esasları imkân sahasına çıkarabilecek bir hale getirilmesi gibi mühim konular bulunmakta idi.

Nizamnâmesinde ise cemiyetin unvanı, maksadı, teşkilâtı, umumî kongresi, temsil heyeti ve saire tesbit ve ilân olunuyordu. Temsil heyetine Mustafa Kemil Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi daha beş zat seçilmişti. Başkan, kapanış nutkunda da şöyle söyledi:

“Milletimizin kurtuluş ümidi ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr ve muhterem heyetimiz her türlü mezalime katlanarak burada toplandı. Hassas ve necib bir ruh ve pek isabetli bir iman ile vatan ve milletimizin kurtarılmasına ait esaslı kararlar aldı. Bilhassa bütün dünyaya karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi, şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir. Muhterem heyetimizin, arkadaşlarımızın hakkımda gösterdiği samimî muhabbet ve itimat eserlerine burada âlenen teşekkür etmeği bir vecibe sayarım. .

Ağustos ayını Erzurum da geçiren Mustafa Kemal Paşa, teşkilât meseleleriyle meşgul oluyor ve hummalı bir faaliyet gösteriyordu. Fakat daha kongre hazırlıkları yapıldığı günlerden itibaren Damat Ferit Paşa hükûmeti, bu millî harekete ve millî mücadele kararına karşı aleyhte bir cephe almıştı. Sadrazamın bu münasebetle yaptığı ilk tâmim, Paris’ten döner dönmez 20 Temmuz tarihindedir. Bu genelgesinde diyor ki:

“Milletin mukadderatını tâyin etmek üzere Şarkta münasip bir yerde millî bir kongre toplanacağından bahilsle üç murahhasın seçilmesi ile Ankara’ya gönderilmesi hakkında Karahisar fırkası kumandanlığının tâmimi ve diğer buna dair telgraflar görüldü. Paris konferansında bulunduğum altı haftalık gaybubetim esnasında Anadolu’nun iktisap ettiği karışıklık ve iğtişâş çok tessüfe değer. Hepimizin itaatiyle mükellef olduğumuz Kanunu Esasi

hükümüne göre İstanbul şehri saltanat merkezi olduğundan teşri heyetin Padişahımız marifetiyle açılması zaruridir. Bu itibarla gerek bu kanuna ve gerek irade-i şahaneye, memleketin yüksek menfaatlerine tamamen aykırı olan bu hareketin men'i hal ve maslahat icabı olmakla buna göre hareket edilmesi.. bilhassa tavsiye olunur. . . .” Kongre çalışmalarına devam ettiği bir sırada ise, 29 temmuzda, vükelâ meclisi şu kararı aldı :

“Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükümetin kararlarına ve tebliğlerine aykırı hareket ve tahriklerde devam ve ısrar etmekte oldukları imzaları altında neşreyledikleri beyannamelerle mahallerinden vukubulan iş'arlardan anlaşıldığına binaen, kendilerinin hemèn ele geçirilerek İstanbul'a gönderilmeleri harbiye nezaretinden mahallî kumandanlıklarına ve dahiliye nezaretinden mülki memurlara telgrafla bildirilmesi ve hariciye nezaretine de malûmat verilmesi kararlaştı” bu derdest emri Erzurum'a geldiği zaman Erzurum'da vali vekil Kadı Hurşit Efendi idi. O bu emri getirip Mustafa Kemal Paşa'ya göstermiş ve şöyle bir cevap verdiğini de ilâve etmiştir : “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler bu memlekete sayısız hizmetlerde bulunmuşlardır. Kendilerinin tutularak mahfuzen gönderilmelerine kalkışmak ahali arasında heyecan ve büyük vakaların zuhuruna sebep olacağı muhakkak bulunduğundan bu hususda imkânsızlığı arzederim” 1 Ağustosta dahiliye nazırı Adil Bey gazetecilere verdiği beyanatta, bunların yalnız hükümete değil memleket aleyhinde de hareket ettiklerini iddia ettikten sonra, kendilerine ibtidaları hükümetçe pek büyük bir güven beslendiğini, şanlı ve parlak mazilerinin bu itimadı kuvvetlendirdiğini fakat son yaptıkları ile, ve bilhassa müslümanlar ile hristiyanlar arasında, anlaşmazlık doğuracak tarzda tahriklere devam eylemeleri itibariyle derdest emrinin verildiğini bildiriyordu. Dahiliye nezareti millî teşkilât namı altında faaliyet gösterilmesini de arzu etmiyor. Batı Anadolu'daki Demirci Efe ile Teşkilât-ı Milliye kumandanı Hacı Şükrü namı altında faaliyet gösterenlerin de ele geçirilmelerini,

infazı imkânsız olduğunu bilemiyerek, ilgililere emir veriyordu. Aynı gün Kâzım Karabekir paşa da uzun bir telgrafla yeni harbiye nazırı Nâzım Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın niçin tevkif edilemeyeceğini ve bunun imkânsızlığını uzun bir telgrafla anlatmaya çalıştı.

3 Ağustos tarihli vükelâ meclisi de Kuva-yi Milliye namına hareket eden bir takım silâhlı şahısların Uşak kasabasına girerek devlet umur ve muamelâtına müdahaleye teşebbüs ettiklerinden dolayı gereğinin yapılmasını harbiye ve dahiliye nezaretlerine bildirmişti. Damat Ferit Paşa hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı ele geçirmek için şahane bir tasavvur düşündü: "Harb yıllarını mazûl bir vali olarak İstanbul'da geçiren ve eskiden Erzurum'da bulunmuş olan Reşit Paşa adında bir hususî talimatla Erzurum valiliğine tâyin edildi. Bu zat, kendisini Ilica'da karşılamış olanlara padişahın Celâlilerin tenkilini de irade ettiğini söyledi ise de, Müdafaa-i Hukuk mensubu olan ateşli ve milliyetçi gençler onu kısa zamanda yola getirmenin ve zararsız bir hale bulundurmanın kolayını buldular ki, bunun enteresan hikâyesini Cevat Dursunoğlu, hâdiselerin bir müşahidi olarak bize tatlı bir şekilde anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa Paris konferansında acı bir bezimete uğrayan Damat Ferit Paşa'yı teselli ediyor

Fransız Başvekili Clemanseau tarafından Osmanlı murahhas heyeti reisi Damat Ferit Paşa'ya verilen cevabî muhtıra -ki 20 temmuzda Harbiye nazırı Ferit Paşa tarafından ordu müfettişliklerine ve kolordulara gayet mahrem kaydiyle tâmin edilmişti- çok ağır hükümleri ve hakkımızda bir çok ithamları ihtiva ediyordu :

Bir milletin haricî siyasetini ve arzularını idare eden reisler âlem nazarında muhakeme edilmek lâzımdır. Türkiye bu prensibin haklı neticelerinden kendisini hariç sayamaz. Meclis (İtilâf devletleri yüksek meclisi) mümtaz hasletlerini takdir ettiği Türk milletine karşı hayırhâhâne fikirlerle mütehassis bulunuyor. Ne çare ki, bu meziyetler arasında diğer unsurları idare etmek kabiliyetini

göremiyor, bu husustaki tecrübeler pek uzun bir müddet zarfında o kadar sık tekerrür etmiştir ki bunların neticesi hakkında en ufak bir şüpheyi düşmek bile caiz değildir. Tarih müteaddit Türk muvaffakiyetleri ve fakat aynı zamanda pek çok Türk nikbetleri kaydediyor: muvaffakiyetleri, bir takım yabancı kavimlerin Türk hâkimiyeti altına alınmasından, felâketler ise bu milletlerin o hâkimiyetten yakalarını kurtarmalarından ibarettir. . . . Ne Avrupa'da ne Asya'da ne de Afrika'da hiçbir zaman vaki olmanıştır ki Türk hâkimiyetinin herhangi bir memleket üzerinde tesisi halinde o memleketin maddî refahı ve medenî seviyesi tenezzül etmiş olmasın. Kezâ üzerinde hiçbir misal yoktur ki herhangi bir memleket üzerindeki Türk hâkimiyetinin zevali ve inkırazı üzerine o memleketlerin maddî refahı ve medenî seviyesinin artıp yükselmediğini ispat etsin. Avrupa hristiyanları arasında olsun, Suriye, Arabistan ve Afrika müslümanları arasında olsun Türk nereye galip sıfatıyla girmiş ise oraya ancak harabiyi getirmiştir. Türk harb esnasında kazandığını sulh zamanında feyizlendirmek kabiliyetini asla ve kat'an gösterememiştir. . . . Mütefekkir bir dimağa malik olan bütün müslümanlar için Dersaadet'teki tahta malik olan hükûmetin tarihi, bir şeref ve sürur membaı olmaz. Türk pek az ehli olduğu bu işe erişmeğe yeltendi ve evvelce söylediğim sebeplerden dolayı bu işte tabii pek az muvaffakiyet gösterebildi.

Türk, daha müsait ahval dahilinde iş başına getirilsin, kendi zihniyetine daha uygun bir muhit dahilinde ve daha az çapraşık ve daha az müşkül şartlar altında kendi faaliyetinin inkişafına, bir ahlâk fesadı ve kötü entrika ananesi ile alâkasını kestirmekten ve belki de bunu unutturduktan sonra, meydan versin. Belki, o zaman, Türk, her zaman nefsinde mevcudiyetini açık deliller ile ispat ettiği şecaat ve itaatten gayri, hasletleri göstermek suretiyle kendi memleketinin ve dolayısıyla dininin şan ve şaçasını arttırmaya muvaffak olacaktır. . . ."

Görülüyor ki, Clemanseau, Türk milleti hakkında en ağır itham ve iftiraları yapmakta idi ve bunları Osmanlı sadrazamı hazmetmiş

görtünüyordu. Herkesin bir belahat nümunesi olduğuna ittifak ettiği konferansa verdiği muhtırası ile buna sebebiyet vermişti. Kendisinden sonra Tevfik Paşa'nın hazırladığı ikinci muhtıra bile onun düştüğü hataları giderememiş bu acı, zâlimane cevaba muhatap olmaktan Türk milletini kurtaramamıştır. Millî mücadeleye başlamak isteyen, milletin haklarını korumaya çalışan herkese karşı İtilâf devletlerinin insaf ve adaletinden bahsederken onların bizi koruyacağına herkesi inandırmaya çalışırken, yüzüne bir tokat gibi inen bu cevap, ona ne dereceye kadar bir ibret dersi olmuştur, pek bilinemez. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, bu hâdiseden fevkalâde müteessir olmuştu. Hem hislerini ifade etmek, hem de İstanbul hükûmetini millî teşebbüsleri önlemekten vazgeçirmek dâvanın muvaffakiyeti için sür'at ve kolaylık kazandıracığını düşündüğünden, 16 Ağustosta ; Damat Ferit Paşa'ya bir telgraf gönderdi. Bu suretle, sadrazımın hiçbir şeye muvaffak olamıyarak âdeta hakarete uğramışcasına İstanbul'la dönmesinden istifade edilecekti. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında, onun İstanbul'a ne kadar meysus, elemli bir halde döndüğünü takdir ettiğini, Türk milletini taksim ve imha etmek hususundaki kanaati bu kadar açık ve haysiyet kırıcı gösteren böyle bir ifade karşısında titremiyecek hassas bir ferd tasavvur edemiyeceğini belirttikten sonra milletin ruhundaki azim ve celâdetle hayat ve mevcudiyetini ne tevekkülle ne de bu türlü cellâtca hükümlere hiç bir zaman kurban etmiyeceğini ilâve ediyordu. Bundan sonra şöyle diyordu :

muhabbaktır ki vatan ve millet mukadderatı için içte ve dışta sözü dinlenir olmak mutlaka millî iradeye dayanmakla mümkündür . . . Gayet samimî arz edeyim ki, millet her türlü iredesini yaptırmaya muktedirdir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiç bir kuvvet mevcut değildir. Merkezi hükümetin menfi teşebbüsleri hiçbir tarafta ve hiçbir kimse tarafından tatbik edilmemeğe mahkûmdur. Millet çizdiği program dairesinde gayet katî ve açık adımlarla maksadına yürümektedir . . Bütün temenniler şu merkezdedir

ki, hükûmet, meşru olan millî cereyana karşı mâni olmaktan vaz geçerek kuvayi milliyeye istinat ve her türlü teşebbüslerinde millî emelleri rehber ittihaz eylesin. . .”

Bu cevap İstanbul aydınlarını, umumi efkârı da çok müteessir etmiştir. Bunlara misal olarak, Musliheddin Adil Bey’in Tarîk gazetesinde 23 temmuzda (Ümitler ve Hüsrânlar) adlı başmakalesini zikretmek mümkündür. Muharrir bunda, bir vezirin ve bir murahhasın tahrirî tebliğatından gerek kendini mühim bir sorumluluğa ve gerek hükûmetini ademi tasvip mecburiyetine sokmaktan pek ziyade çekinmesi lâzımgeldiğini söylüyor. Murahhaslarımızın bu hakikatleri ihmal ettiğini, hiçbir talimat ile mukayyet olmaksızın Paris’te kendiliklerinden yeni bir takım esaslar üzerine daha az makul olan vesikalar tertip eylemiş olmalarını az zamanda unutulmıyacak ve ileride de, ehemmiyetle gözönüne alınması lâzımgelcek bir nokta olduğunu belirtiyor, “şimdi tenkit edilmekte olan birçok hatların kaynağı budur” diyordu.

Seçim hazırlıkları, tetkik heyetleri ve hükûmetin faydasız çalışmaları :

Üçüncü Damat Ferit Paşa kabinesinin siyasi partiler karşısındaki mevkii pek sarîh değildir. Yeni Dahiliye nazırı Adil Bey’in bir beyanatı bazı fırkalar hezinde teessür ve gücenikliği doğurmuştu. 23 temmuzda Adil Bey demişti ki, bazı fırkaların umumî efkârı ne dereceye kadar temsil ettikleri seçimlerden evvel anlaşılamaz. Binaenaleyh bugün fırkaları bir kudret-i teşriiyeyi haiz farz etmek mümkün değildir. Bu sıralarda Hürriyet ve İtilâf fırkası da hükûmete muhalefet göstermeye başlamıştı. Söylentilere göre, hükûmete karşı şiddetli tedbirler kullanmayı aslâ caiz görmeyen sadece Vahdet-i Milliye reisi Ahmet Rıza Beydi. Hürriyet ve İtilâf, Sulh ve Selâmet, Millî Ahrar fırkaları az çok muhalif bir tavur takınmaya başlamışlardı. Hattâ Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi’nin yanında Muhafazakâr fırka namı altında yeni bir fırka kuracağı ve bunu müteakip bir beyannâme ayayınlayarak Sadık Beyle kendi arasındaki anlaşmazlığın sebebini açıklayacağı rivayet ediliyordu. Bununla

beraber, fırkalar arasında bir takım temaslar eksik değildi ve müş- terek bazı esasları tesbit etmeğe muvaffak olmuşlardı : 1 — Haricî siyasette ve sulh müzakerelerinde murahhas heyetimizin muhtıralarında ileri sürülen İmparatorluk esaslarından vaz geçilerek Vilson prensiplerine, coğrafî ve etnoğrafi esaslara göre millî birlik ve istiklâlimizin savunulması. 2 — Dahilde meydana gelen emr-i vakilerden doğan karışıklıkları, bir taraftan Avrupa ve Amerika'ya karşı millî haklarımızın müdafaasını, diğer taraftan, İstanbul ve vilâyetlerde umumi efkârın teskinine muktedir olacak bir hükûmet- tin teşkiline çalışılması. 3 — Seçimlerin behemehal icrasiyle millî iradenin tezahürüne meydan ve imkân bırakılması.

Bu sırada Amerika fevkalâde komiseri Amiral Bristol bütün fırkalar mümessillerini kabul ederek her birinin ayrı ayrı görüş- lerini, Türkiye'nin müstakbel durumu, manda meselesi ve saire hakkındaki fikirlerini öğreniyordu. 31 temmuzda, Vahdet-i Mil- liye heyeti namına Ahmet Rıza Beyle Çürüksulu Mahmut Paşa. Nabi ve Reşit Sadi Beyleri, Millî Ahrar fırkası adına Kâtibi umu- misi Câmi Beyi, Sulh ve Selâmet partisi namına Mustafa Arif Beyi, Hüriyet ve İtilâf fırkası namına Zeynelâbidin Efendi'yi, Millî Kongre namına Doktor Esat Paşa'yı, Trakya Cemiyeti namına eski Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran) Beyi kabul etmişti.

28 temmuzda kabineden bir istifa olmuştu. Eski sadrazam- lardan olup vükelâ meclisine memur olan Ahmet İzzet Paşa hükû- metten ayrıldı, fakat istifa sebebi hakkında fazla bir şey söylenmedi. Kendisine bunu soranlara "ben basit bir askerim kabinede bulun- makla müspet bir iş görmeğe muvaffakiyet elvermiyordu" diye sudan bir cevap vermişse de Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkında alınan karara iştirak etmediği için istifasının vukubulduğu zannedilebilirdi. Aynı kabine toplantısında hükûmet seçimlere de karar vermişti. Bu hususta tesbit ve tamim ettiği esaslar şunlardır :

a) Seçim işlerine başlamak üzere hemen hazırlıklara girişil- mesi hakkında Dahiliye nezaretince vilâyetlere acele olarak tebliğatta bulunulması.

● b) Seçimlerin çabuk ve salim bir şekilde icraasının vali, mu-tasarıf, kaymakam gibi idare adamlarının bitaraf ve güvenilir muktedir kimselerden olmalarına bağlı bulunmasından bunlar arasında matlûp vasıflarda bulunmayanlar varsa acele tebdilleri ile intihap işlerinin her türlü nüfuz ve tesirlerden müstakil bir surette serbestçe yapılması şartlarının Dahiliye nezaretince temini ve bu yolda lüzumlu talimatın ve mahsus tavsiyelerin yapılması.

c) Karadeniz erkân ve zabitleri ile küçük zabitler ve jandarma zabıt ve efradı ile askerî sınıfın askerlik hizmetinde kaldıkları müddetçe intihap haklarını kullanamamaları 25 Eylül 1328 (1912) tarihli kanun hükümlerinden olmakla askerî makamlarca seçimlere iştirak ve müdahale olunmaması için Harbiye, Bahriye ve Dahiliye Nezaretlerine bilgi verilmesi.

d) İşgal altındaki mahallerde de seçimlerin çabuk ve doğru yapılmasını temin hususunda kolaylık gösterilmesi için Hariciye nezaretince mümessiller nezdinde munasip şekilde teşebbüslerde bulunulması.

Temmuz nihayetlerinde verilen bu kararlarda bilindiği gibi, Anadolu'daki millî hareketler ve millî kongreler sebebiyle tatbik olunamayacak ve ancak Damat Ferit Paşa'nın sukutundan sonraki devrede, Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında icra edilebilecektir.

Diğer taraftan, Hükûmet tahkik heyetleri teşkil edip her tarafa göndermek cihetine de gitti. 28 Temmuz vükelâ meclisi toplantısında bu mesele şu suretle mütalâa edilmiş ve karara bağlanmıştı. Buna mucib sebep olarak deniliyordu ki, "vilâyetlerde, bazı yerlerde sükûnu ve umumî asayiş bozabilecek bazı haller, hadiseler ve muameleler vukua geldiği haber alınmaktadır. Bunların mahiyeti, sebep ve sâikleri hakkında yerlerinde etraflıca tahkikat yaparak neticesini mufassal ve müşterek bir raporla bildirmek ve bu arada mühim ve müstacal göreceklere şeyleri telgrafla arz ederek icabında merkezden verilecek direktif dahilinde lüzumlu teşebbüslerde ve telkinlerde bulunmak üzere Dahiliye nezaretince

mülkiye memurlarından iktidar ve liyakat sahibi seçilecek birer zat ile bunların münasip görecekları birer kâtipten ve yine Harbiye nezaretince lüzumlu vasıfları haiz askerî kumandanlardan intihap edilecek birer zattan mürekkep tahkik heyetleri teşkil edilmesi muvafık görüldü. Bu heyetlerden birinin Bursa-Karesi, diğerinin Konya-Afyon-Antalya, üçüncüsünün Ankara-Kastamonu, dördüncüsünün Samsun-Sivas ve beşincisinin Trabzon-Erzurum vilâyetleri mıntakalarına gönderilmesi ve bu heyetin mülkî ve askerî âzasına muhassas maaşlarından ve yol masraflarından dolaşacakları müddetçe ek tahsisat olarak ayda yüz ellîşer ve kâtiplere altmışar lira verilmesi ve bu heyetlere mahallerince lüzumlu tahkikatın çabuk yapılmasını ve gerek nakil vasıtalarının tedarik ve hazırlanmasının temin edilmesini, mülkî ve askerî makamlardan her türlü kolaylık ve yardımın gösterilmesini Dahiliye ve Harbiye nezaretlerinden lâzım-gelenlere tebliğat yapılması kararlaştırıldı”.

Ertesi günkü (27 temmuz) Meclis-i Vükelâ ise Trabzon-Erzurum vilâyetlerine Lazistan eski mutasarrıfı Ziya Bey ile Konya eski valisi Yusuf Rıza Paşa’nın, Konya-Afyon-Antalya mıntakasına defter-i hakani emini Ziya Beyle Basra vali ve kumandan vekili Süleyman Şefik Paşa’nın Ankara-Kastamonu vilâyetlerine de eski Şûrayı Devlet âzasından Rahmi Beyle emekli erkânıharbiye mirli-valarından Galip Paşa’nın tâyinini münasip gördü. Bu heyetler 30 temmuzda Dahiliye nazırı Adil Beyi görerek yeni vazifeleri hakkında bilgi ve direktif aldılar. Bunlardan Trabzon-Erzurum bölgesine giden heyette bir değişiklik olmuş ve Yusuf Rıza Paşa’nın yerine Mirli-va Fevzi Paşa gitmişti ki, bunun 23 Ağustosta Trabzon’dan ve 30 Ağustosta Erzurum’dan gönderdiği iki rapor elimizdedir.

Trabzon ve Erzurum tahkik heyeti reisi Ali Fevzi imzasını taşıyan ve Trabzon’dan gönderilen birinci rapor şu bilgiyi vermektedir : « Trabzon’da yaptığımız incelemeler ve temaslarda bulunduğumuz kimselerin ifadelerinden şunu öğrendik ki, Mora ihtilâ- linden sonra Mora ve Ağrıboz’da bulunan İslâmdan bir nefer,

ve İslâm eserlerinden yalnız Akropol'deki minare kaidesinden başka bir eser bırakmayan Etniki Eterya Cemiyetinin Rumeli'de muhtelif devirlerdeki tertip ve tahriklerine ilâve olarak, mütarekeden sonra Samsun ve Trabzon'da dahi çeteler teşkil ve bunları muhacir namıyla Rusya'dan ve öteden beriden getirdiği Rumlarla takviye etmesi ve bu suretle buralarda bir Pontos hükûmetinin teşkili fikir ve tahminini ortaya çıkarması ve Şark vilâyetlerinde de bir Ermeni hükûmetinin teşkil edileceği şayiisiyle Ermeni komitelerinin malûm faciaları halkı endişeye düşürmüştü. İşte bu endişenin sevki ile maazallah ileride bu hükûmetlerin kurulması halinde tamamen mahvedileceklerini muhakkak gören İslâm ahali hayatlarının son anına kadar hilâfet ve saltanat makamına olan bağlılıklarına zerre kadar halel getirmemek ve korktukları dakikanın hulûlüne kadar sükûn ve sükûneti muhafaza ile vatanın yüksek menfaatlerine aykırı hiçbir hal vukuuna meydan vermemek üzere hazır bulunmaya kendilerince lüzum ve ihtiyaç görmüşlerdir. Bu cihetle resmî mezuniyeti alınarak burada Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye namlarıyla bir cemiyet kurulmuştur. İzmir faciâsının zuhuru üzerine bu cemiyetler Erzurum'a murahaslar göndererek bir kongre akdetmiş ve bu hususta bazı kararlar almışlarsa da bunlardan hiçbir şey buraca henüz fiiliyat sahasına çıkmamıştır. Binaenaleyh bugün burada İslâmlardan kurulmuş siyasî hiçbir çete olmayıp bilâkis rumlar tarafından teşkil edilmiş çeteler mevcuttur. Hattâ bunlardan bir kısmı Maçka kazası dahilinde faaliyet göstermekte bulunduğundan Trabzon-Erzurum yolunun Hamsi köyüne kadar olan 9 saatlik mesafesinde muhafaza için iki tabur asker bulundurulmakta olduğu halde yine vakaların tamamen önüne geçilememektedir. Gördüğümüz kimselere merkezî hükûmetin bugünkü vaziyeti ile kendi korktuklarının hakkın inayeti ile vücut bulmayacağı yolunda vaki olan beyanlarımız iyi tesir etmiştir. . . . Yarın Erzurum'a mütevec-cihen buradan hareket olunacağı. . . 22 Ağustos 1335 "

30 Ağustos tarihli olan ve Trabzon-Erzurum tahkik heyeti reisi Mirliva Fevzi imzasını taşıyan ikinci rapor, ise, Atatürk'ün Erzurum'u terk etmesinden bir gün sonra yazılmış olması itibareyle dikkate değer. Bunda, Komisyonun diğer âzası Ziya Beyle aralarında geçen hâdiseyi ve Ziya Bey'in komisyondan ayrılarak evine çekilmiş ve raporunu ayrı yazmak istemesini zikrettikten sonra Trabzon ve Bayburt'tan gönderdiği raporlarda kaydettiği hususların Erzurum hakkında da tekrar edilebileceğini bildirmekte ve şöyle demektedir :

Buralarda muhtelif unsurlar bulunmadığından sükûn ve asayiş her yerden daha iyi olup geçinme derdi ve yarının endişesinden başka bir şey yoktur. Hulâsa, 1 — Erzurum ve havalisinde teşkil olunmuş çeteler yoktur. 2 — Tabur mevcutları 70 nefere düştüğünden hükûmetin ve mümessillerinin malûmatı olarak dört senelik nizamiye efradından olup da muayyen tarihten sonra firar etmiş olanların celbine teşebbüs olunmuştur. Bayburt'ta askerlik dairesinden yaptığım tahkikatta ayda ancak iki nefer celb ve sevk olunduğunu anladım. Şu halde asker toplanması söylentileri bundan ileri gelmiş olsa gerektir. 3 — Kuvayi milliye namıyla dahi ortada mevcut bir şey yoktur. Ancak İzmir faciasına ilâveten terk olunan elviye-i salasede (Kars-Ardahan-Artvin) Ermeniler tarafından imha usulü tatbik olduğu haberlerinin burada yayılması ve Ermenistan'ın da buralara kadar ilerileyeceği söylentileri ve endişesi, Halen evlerde ve camilerde yüzlerce yığın halinde mazlûm şehitlerin manzarası. Şark vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetlerini kongre halinde toplanarak kararlar almaya mecbur ettiğini, bu kongrenin hükûmet nizamlarına ve medeni kanunlara uygun olduğunu söylemek lâzımdır. 4 — Bütün ahali devlete ve halifelerine sarsılmaz bir halde bağlı bulunmaktadır ve son derece sabır ve sükûnetlerini muhafaza etmektedirler. Bu hususta buradaki ülemanın da teşekküre lâyük hizmetleri geçmektedir. . . .”

5 Ağustostaki Vükelâ Meclisi İtilâf devletleri siyasi mümessillerinin müşterek bir takririni görüştü: Mümessiller, Osmanlı Rum ve Ermenilerinin şimdilik silâh altına davet edilmemeleri yolunda uygunlanan muamelenin müsevilere de teşmilini istiyorlardı. Harbiye nezareti, esasen, bu gibilerin az olduğu cihetle orduya alınmadıkları halde de umumî kuvvet üzerinde tesirleri olmayacağını, bilâkis, bu muamelenin bunlara da şümtullendirilmesi ile iyi bir tesir bırakılacağını ileri sürerek bu talebi uygun görmüştü. Hükûmet de bunu tasvip etti. İngiliz fevkalâde komiserliğinin bu sırada vaki olan bir isteği de, Kayseri'de bulunun Ermeni mültecilerine hükûmetce yapılması lâzımgelen yardımda Kayseri mutasarrıfı ile jandarma kumandanı ve polis müdürünün ihmal ve tekkâstilleri görüldüğü iddiasıyla bunların azledilmeleri ve yerlerine tâyin olunacakların evvelce isimlerinin kendilerine bildirilmesi idi. Vükelâ Meclisi 9 Ağustos tarihli toplantısında tahkikatın çabuklaştırılmasını ve yerlerine gönderilecek memurların resmî mahiyeti haiz ve tahrirî olmak şartıyla isimlerinin hususî surette mülakat sırasında İngiliz komiserliğine bildirilmeden kabul etmek suretiyle bu telebe boyun eğdi.

Vükela meclisi 23 Ağustostaki toplantısında ise İstanbul Boğazı ile alâkadar mühim bir meseleyi müzakere etti: Boğaz içinde Trabya'dan Boğazın ağzına kadarki sahillerde bulunan ve umumî harbte görülen lüzum üzerine yabancılara devr ve ferağı menedilen emlak ve arazi sahiplerinin, o sırada, mülklerini ecnebi-lere satmak üzere devamlı müracaatları görüldüğünü ve Boğazların müstakbel durumunun da ne olacağının bilinmediğini Harbiye nezareti soruyor. Şûrayı devlet mülkiye ve maarif daireleri de bu hususta mütalâalarını bildiriyorlardı. Bu hususta hükûmetin kararı şöyle idi: "Mülk satın alma salâhiyetinden istifade eden ecnabi tebaasının Osmanlı hükûmetine Hicaz arazisinden başka her tarafta, Osmanlı tebaası gibi ve başka bir şarta bağlı olmayarak, şehir ve kasabaların dahil ve haricinde mülk tasarrufuna mezun bulun-

dukları hususu kanun icabından ve Boğazlar hakkında devletler arasında gelecekte alınacak kararların bu kanun hükmünün tatbikini geciktirmeye bir sebep teşkil edemeyeceği tabii olduğundan Tarabya'dan boğazın medhaline kadar olan sahillerdeki emlak ve arazinin yabancılara devr ve ferağ olunmamasına dair harb içinde muvakkat bir tedbir olmak üzere alınıp henüz bir kanun veya nizam hüviyetini almamış bulunan karar hükümünün tatbikinin devamına mahal bulunmadığı aşikârdır ve bu keyfiyet Maliye nezareti ile Harbiye nezaretine bildirilecektir”.

Bu suretle Boğaziçi sahilllerinde bilhassa Ruslar ve onların arkalarından Yunanlıların kanunî yollardan arzu ve emelleri tahakkuk edebilecekti.

Erzurum ve Sivas kongreleri arasında Yunanlıların yeni tecavüzleri, ve Kuvâyi Milliye hareketleri :

Harbiye nazırı Nazım Paşa, ikinci ordu müfettişliğinden aldığı şifreyi bahis konusu ederek, 27 temmuzda sadarete gönderdiği tezkerede Yunanlıların yeni hareket ve teşebbüslerine ait bir çok önemli bilgiler vermekte idi. Harbiye nazırı diyordu ki: “İslâm unsurunu hicrete zorlamak, katl ve mahvetmek suretiyle Yunanlılar maksat ve gayelerine yaklaşmaktadırlar. Yunanlıların İzmir’i işgallerinde ikinci defa sadaret makamını ihraz ve deruhte buyurduğunuz zaman . . . şiddetlenen bu Yunan şenaati karşısında . . . mukaddes haklarının himaye olunamadığını gören mahallî ahali isteyerek, Yunan zulüm ve facialarına hedef olmaktan ise yurtlarını ve evlâd ayallarının can ve namuslarını kanlariyle müdafaaya azmetmiş oldukları cereyan eden vukuattan anlaşılmaktadır. Bilhassa Aydın bölgesinde İtalyanların süzülme ve fiilen yardımları vukubulmakta olan hâdiseler karşısında, yalnız İtalyanların nisbî yardımları müstesna olmak üzere, diğer büyük devletlerin seyirci kalarak bizi Yunanlılarla karşı karşıya bırakmaları halkın mukabele ve müdafaaya devam etmelerini teşvik etmektedir. Paris’te bulunduğunuz sırada, bütün İtilâf hükûmetlerine şümulünden dolayı

tatbik edilmesi imkânsız olmasından başka büyük siyasi güçlükleri doğuracağından askerî makamların tâmin etmediği ve fakat Dahiliye nezaretinin acele ile derhal etrafa yaydığı Vükelâ Meclisi kararları ve Kuvayi Milliye'nin dağıtılması, kanunen celbi iktiza eden efrad dahi dahil olmak üzere, askerî hizmetlere kimsenin alınmamasını bildiren Dahiliye nezaretinin tâmini gibi birbirine tamamen zıd emirlerle mülkî ve askerî memurlar arasında sokulan anlaşmazlıklar bir takım uygunsuz dedikodulara ve ahalinin mülkî ve askerî memurlara karşı itimadsızlığına sebep olmuştur. Sulh ve asayiş temin etmek bahanesiyle girişilen bu işgalin meydana getirdiği esef verici vakalar daha elemli neticeler doğuracak mahiyettedir. Binaenaleyh halkın hukuku ve canı kefalet altına alınarak bunun önüne geçilmez ise akibetin hem Türk ahali hem de hükûmet ve memleket için telâfisi imkânsız darbeler husule getireceği anlaşılmaktadır. Bugün Yunanlılarla harb halinde olmadığımız halde bunların her türlü vasıtaya müracaatla İslâm ahaliye taarruzları, şehir ve kasabaları tayyarelerinden bombalamaları, mitralyoz kullanmaları, askerimizi gördüğü yerde üzerlerine saldırmaları ve tabii askerlerimizin de bunlara mukabelesi devletler hukukuna göre nasıl telâkki edilebilir, bunda Nezaretimiz mütehayyirdir. Yalnız bilinen bir şey varsa o da Yunanlılara karşı zaten mevcut olan düşmanlık ve kinin bu şenaat karşısında bu gün mütemadiyen arttığıdır. Bunun önüne geçmek ise hükûmetin siyasî teşebbüslerinin ahaliyi tatmin edecek surette ve meselâ Yunan istilâsının ve facialarının durdurulduğunu gösterecek derecede semereli olması şeklinde tecellî etmesi lâzımdır.”

Yine Harbiye nazırı, Balıkesir’de 61 inci fırka kumandanından (Kâzım Özalp) aldığı 21 temmuz tarihli ve Kâzım Karabekir Paşa’dan aldığı 19 temmuz tarihli raporları da sadrazama bildirmişti. 15 inci kolordu kumandanı bir müfrezesinin hudut civarındaki Kazan köyünü bastıklarını ve bu köyün Türk ahalisinin çoluk çocukları ve hayvanlarıyla bizim tarafa geçirdiklerini yazıyor. 61

inci fırka kumandanı ise, bölgesinde cereyan eden şu haberleri veriyordu :

a) Akhisar bölgesinde Mihailli çiftliğinde bir Yunan müfrezesiyle çetelerinin pusu kurarak, hareket halinde bulunan bir millî kıtaya ateş açtıkları, vukubulan müsademe neticesinde Yunan asker ve çetelerinden bir haylının maktul düşerek kurtulanların münhezimen güney-doğu istikametine ricat ve müsademe yerinde on kadar suvari hayvan ile büyük bir Yunan bayrağını terk eyedikleri ve geri çekilirken de mutadları olduğu veçhile bu çiftliği yak-tıkları anlaşılmıştır. b) Ayvalık mıntakasında denizden bir Yunan torpidosu yarım saat kadar Karaağacı bombarduman etmiş, düşen mermilerden bazı evler harap olmuştur. Bundan başka Denizli'de 11 inci fırka askerlik dairesi reisi Miralay Tevfik imzası ile gelen 19 temmuz tarihli şu raporu da, Harbiye nazırı ehemmiyetine binaen Damat Ferit Paşa'ya bildirmekte idi :

«Aydın bugün Yunanlıların elindedir. Kuvayi Milliye Umurlu'da bulunuyordu. Çine cihetindeki köprüde İtalyanlar vardır. 57 inci fırka Çine'dedir. Umurlu'da 57 inci topçu alayı kumandanı Hakkı Bey'in emrinde bir müfreze mevcut ise de kuvveti hiç mesabesindedir ve vaziyet üzerinde tesiri yoktur. Bunlar daha ziyade eşkiya reislerinden Demirci Mehmet'in nüfuz ve tesiri altındadır. 57 inci fırka inhilâl etmiş bir haldedir. Fırkanın boşluğunu doldurmak için ele geçirilen ve sevk edilen binlerce firariler ile gönüllülerin bir kısmı da Kuvâyi Milliye'ye iltihak ediyor ve bunları toplayıp tanzim edecek zabitler Çine'de bulunduğu sebeple kıtaların yeniden teşkiline meydan bırakmıyor... Aydın'da bulunan kuvvet dört top, dört mitralyöz ile 15 otomatik top, 1000 kadar efraddan mürekkepti. Civardaki kuvvetlerin miktarı malûm değilse de Kuvayi Milliye önünde ilerliyedemediklerine göre kifayetsizliği anlaşılıyor. Tayyarelerle keşif yapılıyor ve 18 temmuzda Nazilli ve Köşk'e makineli tüfek ateşi açılmıştır. Nazilli'de bu atışta bir kadın yaralanmış iki erkek şehit olmuştur.

Denizli'ye gelip avdet eden İngiliz binbaşısının ismi Hawlinson'dur. İzmir'deki İngiliz amiralinin maiyetinde bulunduğunu söyledi. Kendisi ihtiyat binbaşı olup Rumelide çok bulunduğunu anlaşıyor. Güzel Türkçe biliyor. Yunanlıların buralara büyük kuvvet getiremeyeceğini ve Kuvâyi Milliye'nin seri ve muntazam bir hareketi kendilerini Aydın'dan atmaya kâfi olduğu gibi İzmir'de dahi barınamıyacaklarını zaten İzmir pek ziyade karışık ve ateş almaya müsait bir durumda bulunduğundan yakında orada da Yunanlılara karşı bir hareket vukubulacağı ve Aydın civarındaki Kuvâyi Milliye ileri hareket edebilirse Yunanlıların İzmir'i terke mecbur olacaklarını ve İtilâf devletlerinin bunlara yardım etmeyeceğini söylüyor. 17 Mayıs 1335 tarihinde Aydın facialarını tahkik etmek üzere buraya gelip ertesi günü Nazilli'ye oradan da Çine'ye hareket eden ve Aydın tarikiyle İzmir'e gideceğini söyleyen Karahisar Kuvayı Milliye kumandanı ve general Fransche d'Espore mümessili Fransız bahriye binbaşı Labon dahi Yunanlıların hareketâtını bütûn mevcudiyetliyle takbîr ve şayet İzmir facialarının yüzde birinin vaki olacağını Fransa bilse idi, Yunan işgaline katıyen razı olamazdı, „ sözleriyle hislerini açığa vurduktan sonra Kuvâyi Milliye'nin hareketlerini tamamen tasvip ve bu kadar rezaleti irtikâb edenlerin başı köpek başı gibi ezilir tâbiriyle vicdanî kanaatini izhar eylemiş ve bu mülâkatımı bildiren mufassal rapor ikinci ordu müfettişliğine yazılmıştır. . .”.

Ağustos ayı içinde Harbiye nezareti veya Dahiliye nezareti kanaliyle Vükelâ Meclisine sevkedilen bu mesele ile ilgili epeyce hâdisе mevcuttu: bunlardan biri Söke kaymakam vekili Halil imzasıyla 27 temmuzda gönderilen şu telgraf idi:

“Mütarekenin akdinden sonra Yunanlılar tarafından giydirilen ve silâhlandırılan yerli Rumlardan mürekkep çeteler ile İslâm ahalinin katl ve mahvedildiği ve Yunan ordusu için on binden fazla sürünün zorla alındığı ve son zamanlarda da 500 Müslüman kadının kasaba içinde veya tarlalarında katl ve dağa oduna giden Türk

kadınlarının ırzları tecavüze uğradığı gibi bu vahşetlere devam edildiği görülmektedir. Hayatlarını kurtarabilmek için Yunan donanmasına pek çok yardım etmeleri yolundaki tehditler ile eşrafın ve ileri gelenlerin tâciz ve tazyik olduğu ve İzmir'den Nazilli'ye kadar tren yolundaki hiçbir Türk köyünün katliamdan kurtulamadığı, yalnız Söke ve mülhakatına 6000 den fazla anasız, babasız nüfusun iltica eylediği, bunların iâşesiyle evlerine geri gönderilmesi ve yanan evlerinin yeniden yapılması lüzumu arz edilmekte idi"

14 üncü kolordu kumandanlığından gönderilen raporlarda ise Akhisar bölgesinde 3400 kişilik bir Yunan müfrezesiyle Ku-vâyi Milliye arasında vukubulan müsademe neticesinde Yunanlıların 80 maktul bırakarak Manisa'ya çekildikleri, bu taarruzlardan maksadlarının İzmir'e gelecek Milletlerarası tahkik heyetinin gelmesinden önce işgal sahalarını genişletmek istedikleri bildiriliyordu.

Dahiliye nezareti de bu mesele ile ilgili olarak aldığı bir haberi Vükelâ Meclisinin ıttılâna arzetmişti : Âdil Bey 8 Ağustos tarihli sadarete yazdığı bu tezkerede şöyle diyordu : "Yunan başvekili Venizelos tarafından İzmir'e gelecek muhtelit komisyonun devr ve teftişi esnasında İslâm-ahaliye dağıtılmak ve Yunan idaresi lehinde propaganda yapmak üzere 250.000 liranın Aydın ve Nazilli cihetlerine gönderildiği mevsuk tahkikattan anlaşılmış ve Afyon Karahisar'daki Fransız mümessiline yazıldığı Afyon mutasarrıflığından bildirilmiştir. Yunanlıların her vesile ve vasıtanın istifade ile yapmak isteyecekleri işgal, itmâ gibi hilelere meydan verilmemesi ve vukubulan faciaların Avrupaca kanaat getirilecek derecede meydana çıkarılması hususunda Aydın vilâyetine ve Aydın mutasarrıflığına tebliğat yapılmıştır.

Birinci Kolordu kumandanlığının bir şifresi de, Yunanlıların merkezi Lüleburgaz'da bulunan bir fırkalariyle bir kaç güne kadar Şarkî Trakya'yı işgal edeceklerinin Ermeni ve yahudiler tarafından

haber verildiğini anlatıyordu. Yunanlılar bu sırada, her gün, 30-150 silâhlı nefer göndermek suretiyle mevcut kuvvetlerini arttırmakta idiler ve noksanlarını ikmal edince fiilen işgale teşebbüs edeceklerdi.

Edirne valisi Salim imzasiyle 22 ve 23 ağustos tarihlerinde sadarete gönderilen Garbî Trakya Türkleri ile alâkadar raporlar da enteresan görünmektedir. Bunlardan birisi aynen şöyledir :

“Garbî Trakya’da İslâm ahalinin mebus seçimlerine iştirak etmemesi üzerine son zamanlarda tatbik olunan mülâyim politika korkutma usulüne tebdil olunarak Bulgaristan hükûmetince teşvikçi sıfatiyle eski Gümülcine mebuslarından Tevfik, Gümülcineli Hafız Salih, Ülemadan Hafız Ali, tüccardan Hafız Halil ve Raif, Eğridereli Hüseyin Sabri Efendiler Gümülcine’de ve İskeçe’nin İnahri köyü ihtiyar heyeti de İskeçe’de hapis ve tevkif edilmiş ve toplantıların men’i için İslâm ahalinin bir köyden diğerine gitmesi ve bazı köyler ahalisinin zahire almak için şehre ve odun kesmek için ormana gitmeleri men olunmuş, Kuşkavak ve Eğridere kazaları erkek İslâm nüfusu yuvalarını ve çoluk çocuklarını bırakarak gördükleri mezalimden Gümülcine’ye iltica etmişlerdir. Bulgar fırıncılarından İslâm ahaliye ekmek verilmesi bile yasak edilmiştir. Garbî Trakya’nın ve bilhassa İslâm ahalinin hayat ve kurtuluşu Osmanlı hâkimiyetinin yeniden avdetine bağlı bulunduğunu bilerek din ve hayat namına çalışan millet hamiyetlilerinin zor siyasetinden ürkmeyerek millî azimde sebat ve ısrarı himaye ve müzahereteye lâayık olduğundan. .

Buna zeyl olarak 23 Ağustos tarihli raporda da şöyle denilmektedir :

“Bulgar hükûmeti Garbî Trakya İslâmları hakkındaki zulüm ve ezasını son dereceye vardırarak Fransız askerinin işgali altında bulunmayan Rodop dağlarının şimal cihetlerindeki İslâm köylü ahalisinin ırz ve namuslarına tecavüz ve Gümülcine ve İskeçe’den tevkif ettiklerini eski Bulgaristan’a sevke başlamış ve bu zulmü

meşru göstermek için Fransız işgal kuvvetlerine İslâm ahalinin bolşeviklik ile meşbu olduğunu ileri sürmekte olduğu anlaşılmıştır. Gümülcine bölgesinden firar ederek gelen Sadık ve Hüseyin Efendiler lâzımgelenlere malûmat vermek için münasip bir mevkiden İstanbul'a hareket etmişlerdir''

Erzurum ve Sivas kongreleri arasında Anadolu'nun diğer yerlerinde ve Şarkta kayde değer hâdiseler

Kastamonu vali vekilinin 24 temmuz tarihli olarak Dahiliye nezaretinin vükelâ meclisine sevkettiği şifre telgrafı, İnebolu'ya gelen bir İngiliz mümessilinin, Rum ve Ermeni ahalinin Türklerin taarruzlarından endişeli bulunduklarını ifade ettiğini anlatıyordu. Bunun üzerine vali vekili kendisine vilâyet dahilinde asayişin her suretle mükemmel bulunduğunu temin etmiş ve muhtelif unsurların ileri gelenlerini hükûmet dairesine davet ederek, İngiliz mümessilinin huzurunda kendileriyle bu mevzuda konuşmuştu. Bu mümessil de kendilerine bazı tavsiyelerde bulunmuş ve mütareke hükümlerine aykırı olarak öteden beriden gelmekte olan Rumların vilâyet dahilinde kabulü için hükûmet merkezi nezdinde lüzumlu teşebbüsleri yapacağını onlara bildirmişti. Yine bu iş'arda, Yunanlıların Pontos hakkındaki teşebbüslerine karşı Rusya'dan gelecek rumların memlekete girmelerine müsaade olunmamasının iyi netice vermeyeceği bildirilmekte idi.

Bu sıralarda Kâzım Karabekir Paşa'nın da müteaddit raporları Vükelâ Meclisine sevk ve hükûmetin ıttılama arz edildti. O, bunlardan birinde Nahcivan'da Ermenilerin mezalimi pek arttırdıklarını, üç alaydan fazla bir kuvvetle İslâm ahali üzerine taarruz ettiklerini ve vuku bulan müsaademedede Ermenilerden 400 den fazlasının mak-tul düştüğünü ve 5 zabıt ile 231 neferin esir alındığını ve bir takım malzeme elde edildiğini bildirmiş, 7 Ağustos tarihli raporunda, Rusların Ermenilerle birlikte çalıştıkları, Erzurum'da bulunan Rus cephesinin Kars üzerinden sevkini istenildiğini, bununla Ermenileri teslih ederek cephane noksanlarını tamamlayacaklarını aldığı mev-

suk bilgiye dayanarak, tahmin ettiğini arzetmişti. 27 Temmuz tarihli mufassal yazısında ise şu malûmatı veriyordu: “Halen hudut bölgesinde ve hududun Ermenistan tarafında bir müddetten beri tetkiklerde bulunan ve Ermenilerin İslâmlar aleyhinde yapmakta oldukları pek vahşice zulümler ile İslâmları imha etmek hususundaki hareketlerini gören İngiliz mümessili kaymakam Rawlinson’un 25 Temmuzda İstanbul’daki İngiliz Umumi karargâhına çektiği telgrafın muhteviyatına muttali oldum. Bundan, Oltu’dan Bayezid hududuna kadar olan cephede Ermenilerin katliâm yapmakta oldukları itiraf edilmekle beraber artık hiçbir kontrola tâbi olmayan zalim Ermeni milletinin tedibi için acele müttetik kuvvetleri talep ediliyor. Ermeni milletinin bu suretle vahşi ve tedibe muhtaç olduğunu İngiliz mümessillerinin raporundan anlamak bizim için pek ziyade ehemmiyeti haizdir. İngilizlerin Kafkasya’daki askerlerinin çekilmesi üzerine tekrar askerî işgalleri altında bulundurmak için Kafkasya’dan âsaişin bozuk olduğunu göstermek üzere her türlü vasıtaya müracaattan geri durmadıklarını, hattâ Ermeniler islâmlara yaptıkları mezalimi pek ileri götürmüş ve bazı noktalarda keşif kollariyle hududumuza tecavüz etmiş oldukları için bizi de bunların aleyhine harekete teşvik etmiş olduklarını 22 temmuzdaki telgrafla bildirmiştim. Buna mukabil bizim her suretle sükûnet ve itidalimizi muhafaza ettiğimizi ve hududumuz dahilinde hiçbir uygunsuz hal vukubulmadığını ve Ermenilerin vahşice hareketlerini protesto ile iktifa ettiğimizi görünce bizi tahrik ve teşvik suretiyle de maksadlarına muvaffak olamayacağını anlayan İngiliz kaymakamı Rawlinson yukarıda arzolunan raporlariyle hakikati açıklamakta ve bu suretle Kafkasya’ya kuvvet getirilmesini temine çalışmaktadır”.

15 inci kol ordu kumandanının yine aynı tarihte, bu İngiliz kaymakamıyla yaptığı bir konuşmadan mülhem olarak gönderdiği diğer bir rapor da mühimdir. Bunda, Rawlinson’un kendisine, Amerika Âyan meclisinin muvafakat etmemesi sebebiyle Amerika

Birleşik Devletlerinin Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ve Ermeni devletlerinin mandasını kabul edemeyeceğini, halbuki İngilizlerin İslâm âleminin idaresinde tecrübe ve maharet sahibi olduklarını söylediğini bildirmiş, manda hakkında tamamlayıcı izahat istemesi üzerine, muhtabının bu hususta Mısır ve Hindistan'ı misal olarak gösterdiğini ilâve eylemişti. Kâzım Karabekir Paşa, bu mevzuda daha sonra 6 Ağustosta da, hükûmete müracaat ediyor. Manda ve Ermenistan meseleleri hakkında, ordunun ve ahalinin mâneviyatını takviye ve fikirlerini tenvir için, olup bitenleri bildirmelerini istiyordu.

Diğer taraftan, Güney-Doğu Anadolu'da cereyan eden hâdiselere gelince, Van valiliği 28 temmuzda, İmadiye siyasî hâkimini katleden İmadiyelileri tedip etmek üzere gelen İngiliz müfrezesinin mağlup ve münhezim olduğunu, Şeyh Mahmud'un İngilizleri Süleymaniye'den kovduğunu, daha başka yerlerde de buna benzer hâdiseler olduğunu bildirmişti. Daha sonra Harbiye nezareti, Üçüncü Ordu müfettiş vekâletinden aldığı habere dayanarak, Meclis-i Vükelâya, İngilizlerin Halep ve Zur bölgesinde asker tahşit edip zahire yığdıkları, bunun ise Diyarbakır ve Siirt'in işgali maksadiyle yapılmış olacağı hakkında bilgi verdi. Zur. Musul, Rasûlâyn havalisindeki aşiretler reisleri bu yolda daha evvel de hükûmete müracaat etmişlerdi. Sadrazamın Paris'te bulunduğu sırada Zur livasının Cebur aşireti reislerinden Mehmet Sultan, Ali Sultan ve arkadaşları tarafından hükûmete sunulan bu müracaatı Resûlâyn kaymakamı merkeze duyurmuş ve bu telgraf Harbiye nazırı Nâzım Paşa tarafından 29 temmuzda Vükelâ Meclisine getirilmişti.

Bu telgrafta, İslâmiyet ve hilâfet hakkında bazı mütalâalardan ve İzmir'in işgal hâdisesini tel'in ettikten sonra İslâmiyetin mukaddes mâbedi olan Ayasofya'ya karşı Yunanlıların mecnunane talepleri ve o sırada da Osmanlı payitahtının mukadderatına ait bir çok dedikoduların duyulması suretiyle hakaret görmesi hepimizi derin bir şekilde müteessir ve müteheyyiş etmiş. . . . Bizi pek haklı

olarak ağılatmış inletmiş ve yüksek makamlara bizi şikâyetler ve müracaatlar yapmaya sevk etmişti. . .” denilmekte idi.

Bu mevzuda son olarak, o tarihte Harbiye nazırlığına getirilen Süleyman Şefik Paşa’nın 31 Ağustos’ta sadarete gönderdiği mufassal raporu zikredeceğiz

“İngilizlerin İmadiye aşiretlerini tedip için Zaho’dan İmadiye’ye asker sevk eylediklerinden ve İngiliz askeriyle oradaki aşiretler arasında müsademeler vukua geldiğinden ve üç İngiliz tayyaresinin bölgemiz dahilindeki Cizre kazasına tâbi Selviye nahiyesinin bir köyüne bomba atmaları sebebiyle aşiretlerin galeyane geldiklerini bildiren 13 üncü kolordu kumandanlığından gelen telgrafları takdim ediyorum. Gerçekten, mıntakamızdaki aşiretlerin İngiliz bölgesine ve kuvvetlerine tecavüz etmeleri İngilizlerin mütarekenin yedinci maddesinden istifadelerine vesile vererek ileride başımıza büyük zararlar açabilir. Aşiretlerin bu gibi yolsuz hareketlerine fiilen mâni olmamız cihetine gelince, buradaki askerimizin zayıf bulunuşu ve aşiretlerin ise bizden üstün surette silâhlı ve techizatlı olması buna engel olduğu gibi onları gücendirmek ve kendilerine karşı askerî hareket yapmak hiçbir zaman hükûmetin menfaatleriyle telif edilemez. Bu sebeple onların hilâfet ve saltanat makamına bağlılıklarından faydalanılarak mânevi bir tesirle ve nasihatlerle durdurmak mümkün görülmüş ve sırf bu maksatla 13 üncü kolordunun ikinci fırkası Şırnak’da toplattırılmıştır. Beyhude İngilizlerin gerek aşiretler aleyhindeki tecavüzlerinin gerek Şimale doğru işgallerini genişletmek istidadını gösteren faaliyetlerinin durdurulması lüzumu arz ve istirham olunur”

Sivas kongresi arifesinde Aydın ve Konya valilerinin jurnalleri ve hâinlik vesikaları

Aydın valisi Ahmet İzzet imzasıyla -ki Kanbur İzzet namıyla maruftur, daha önce kabinede Evkaf nazırı olarak bulunmuştur- Ağustos ayı ile Eylül başlarında dahiliye nezaretine ve sadarete “mahremdir”, “gayet mahramanedir” kaydiyle gönderilen rapor-

lar, onun hem siyasi görüşlerini hem de Kuvâyî Milliye ve Mücadele-i Milliye aleyhindeki fikirlerini ve teşebbüslerini göstermesi itibariyle çok enteresan ve ibret vericidir. Burada bunları aynen dercetmekle bu devir tarihinin bilinmeyen veya az bilinen bir cephesini aydınlatmak istiyoruz:

I — “Dahiliye nezaretine, mahremdir, 28 Temmuz 1335 tarihli şifremde bir siyasî recülün mahrem ifadelerini naklettığım sırada İzmir’in bugünkü vaziyetinin başka safhaya gireceğini arz etmiştim. Filhakıka, bir kaç gündendenberi Yunanlıların iş ve hareketlerinde görünen büyük değişiklikler buna delâlet etmektedir. İşgalin başlangıcından beri bir kaç Yunan zabıtinden mürekkep olarak İzmir’de teşekkül etmiş olan Yunan divan-ı harbince pek çok Müslümanların idamlarına, ağır cezalara çarptırılmalarına karar verilmiş ve müteaddit protestonamelere rağmen bir kısmı tatbik dahi edilmişti. Bu cümleden olarak üçü yüzbire, biri on beş, diğeri on sene müddetle mahkûm edilen beş Türk geçenlerde Atina hapishanelerine kadar götürülmüş iken bu defa oradan iade olunmakla beraber Yunan fevkalâde komiseri İstiryadi de bizzat İzmir hapishanesine giderek oraya doldurdukları bir çok memur ve ahaldiden 200 den fazlasını tahliye etmiş ve bana arzu ve iltimasımı yerine getirdiğini hem şifahen hem de tahriren beyan ve ifade eylemiştir. Âcizâne kanaatime göre Yunanlılarda görülen şu âni değişiklik bir kaç güne kadar buraya bir İngiliz generalinin (galip bir ihtimale göre general Milne) reisliği altında İzmir’e gelecek olan askerî heyete karşı beraat sebeplerini hazırlamak ve suret-i haktan görünerek emellerine nail olmaktan ibaret olsa gerektir. Bu askerî heyetin iki tarafa karşı ne gibi bir durum takınacağı şimdiden kestirilemez ise de herhalde adalet dairesinden inhiraf etmiyecekleri kuvvetle ümit olunur. Yunanlıların birdenbire silklerini değiştirmelerine ve İngilizlerin gözünde kendilerini haklı göstermeğe çalışacaklarına göre bizim de her vakitten fazla uyanık bir halde ve gasbolunan haklarımızın alınması yolunda her türlü fedakârlıkta

bulunmamız lâzımdır. Zannedersem İngiliz generalinin ilk işi bir taraftan Yunanlılarla İtalyanların nüfuz ve işgal dairelerini tâyin ve çetelerle Yunanlılar arasında müsademeler vukuunu men için bir ayırıcı hat tesis etmek ve Yunan askerî işgalini İzmir ve civarına inhisar ettirerek ve bunlara fenalık yaptırtınarak vaziyeti ıslâh etmek olacaktır. Anladığıma göre, Avrupa'nın ve bilhassa İngiltere'nin fikri, Yunan askerî işgalinin evveleminde Paris kararı dairesinde burada teyit edilmesi ve sonra memleketin ticarî ve iktisadi icaplarına göre bir idare tarzının aranıp tesis olunmasıdır. Burada bütün İngiltere ve Fransa ticaret erbabı memleketin sadece Yunan idaresine geçmesine şiddetle aleyhdar olup bu yolda ticarî ve iktisadi raporlarıyla memleketlerin umumi efkârı ve hükümet adamlarını ikaz ve başka bir idare tarzına imale eyledikleri gibi siyasi mümessillerde gerek burada yapılan mezalim ve şenaatlerden müteessiren ve gerek ticarî ve iktisadi menfaatlerini himayeten bu görüşü teyit eder surette hükümetlerini aydınlattıklarından İngiltere generalinin Yunan askerî işgalini İzmir sancağına hasrederek teyidi ve husule gelecek vaziyetin devamlı mahiyette bulunmayacağı ve bunun her halde başka bir idare tarzına mukaddime teşkil eyliyeceği kanaatindeyim emir ve ferman... 7 Zilkade 1337. 5 ağustos 1335 Aydın valisi Ahmet İzzet''

II — Sadarete, gayet mahremanedir, 28 Ağustos tarihli telgraf-nâmeleri alındı. Konuşmanın iyi idaresine elimden geldiği derecede çalışmaktan geri durmuyor isem de kudretimin böyle büyük bir işi iyi idareye kâfi olmadığı ve mesele hayat ve mematımıza taallûk etmesi itibarıyla kifayetim şüpheli görüldüğü veya bu ana kadarki çalışmalarım yüksek takdirinize mazhar olamamış bulunduğu takdirde bu vazifenin daha muktedir birine tevdiî memleketin selâmeti namına temenniye şayandır. Yürksek malûmunuz olduğu üzere tahkik heyetinin buradaki vazifeleri yalnız vakaların mahiyet ve cereyanlarını zabt ve tesbit ile Paris konferansına bildirmekten ibaret olup Yunan işgaline nihayet verip işi eski haline irca etmek ve

memleketimizin mukadderatını râyin eylemek konferansın kararına bağlıdır. Burada âcizlerinin vaziyetini komisyona her facia ve şenâti göstermek ve Yunan işgal ve idaresinin bu bölgede nasıl bir musibet ve felâket yarattığını ve yaratacağını delilleriyle gözlerinin önüne sermek ve ispat etmek, bu suretle kendilerini lehimize kazanmaktan ibarettir ki, bugüne kadar olan hâdiselerin gidişatından çıkardığım netice bu yoldaki çalışmalarımın çok şükür başarı ile neticelendiğini müjdelemektedir. Mühlakatta da aynı intibaları elde ederlerse tahkik komisyonunun tamamıyla dâvamıza müsait rapor vereceği muhakkak ededilmelidir. Şu kadar ki konferans yalnız İzmir vakalarına karşı değil, iç ve dış umumi siyasetimizin bu sırada göstereceği şekle göre mülkî tamamlığımız hakkında karar alacağından ve meselâ Hareket-i Milliye namıyla ötede beride bugün devam edip giden ve netice itibarıyla kendi memleketimizde hükûmetsizliğe ve idareye kabiliyetsizliğimize delâlet edecek olan bu tabîî halin o sırada devamı şüphesiz İzmir hakkındaki müsait raporların istenen neticeleri elde etmesini güçleştirecek ve memleketin kurtarılması mukaddes işine matuf olan bunca çalışmalarınıza zararı dokunacağından burada inşallah müsait bir rapor gönderilmesi temin edilmekle beraber umumi siyasetimizi gölgeleyecek olan bu komitecilığe devletçe nihayet verildiğinin Avrupa'ya gösterilmesine ve ispatına muvaffakiyetlerinizi samimî olarak temenni ettiğimi arz eylerim. 31 Ağustos Aydın valisi Ahmet İzzet."

III — "Sadarete, gayet müstaceldir, Yunan işgali altında bulunan bölgedeki İslâm ahalisinden bazılarının Yunan hafiye memurları tarafından ve bazan zabitlerince, Yunan idaresinden memnuniyetini bildiren mazbatalar imzasına zorlanmakta olduklarının mevsuken haber alınması ve bu hususta bir kaç defa haber verilmesi üzerine dün ve evvelki gün nezdime gelen Amiral Bristol ile komisyon âzasından diğer bir zata ve İngiltere, Fransa mümes-sillerine keyfiyeti açarak dikkatlerini celbettiğim gibi Yunan Fevkalâde Komiserliğine de bir nota göndererek askerî işgal ve türlü

tehdit ve tesirler altında halktan zorla koparılmış imzaların Devletler Hukukunun en basit kaidelerince hiçbir hükmü olamayacağından ve bu hal zaten son derece incitilen halkı bir kat daha yese ve korkuya düşürmüş olduğundan bahisle bu teşebbüslerden vaz geçilmesi lüzumunu bildirdim. Ve resmen siyasi mümessillere de bir takrir ile hâdiseyi anlatarak bu mevzudaki dikkatlerini celb ettim. Bu suretle bu gibi hallerin hem önü alındı hem de şayet beş on kişiden bu yolda imza alınabilmiş ise hükümden düşürülmüş oldu. Bir az evvel gördüğüm İtalyan general konsolosu notanın çok güzel yazılmış ve ehemmiyetle nazara alınarak icabının yapılmış olduğunu söyledi. 1 Eylül 1335 Aydın valisi Ahmet İzzet''

IV — «Sadarete, gayet mahremanedir, bir zamandan beri Kuvâyi Milliye namı altında devam eden hareketlerin siyaset evimizi ne derecelerde zedelenmiş olduğunu arza lüzum göremem. Zannedersem bunun en kat'i tesiri Paris'te bulundukları sırada nefsinizde hissedilmiştir. Millî hareket ve tezahüratın salim bir yolda yürütülmesi haricî siyasetimize karşı ne kadar kuvvet ve istifadeyi mucip ise aksi halin de o nisbette vehamete sebep olacağı yüksek nazarınızda malûmdur. Bu gibi zararlı ve meşru olmayan kuvvetlerin dağıtılması için merkezî hükûmetin son günlerdeki ciddî teşebbüsleri iyice tesir husule getirir gibi olmuş ise de halen kat'i bir neticeye bağlanamamış olması ve bu kuvvetlerin işgali mın-takalarını tâyin ve tarafsız bölgelerin tesis ve müsademelerin meni vazifesiyle General Milne'nin başkanlığı altında gelmiş olan İngiliz asker heyetinin buralarda bulunduğu şu sırada yine alabildiğine azgınlık göstermeğe bağlaması İngilizleri bunlara karşı tekrar şikâyet mevkiine getireceği şüphesizdir. Âcizleri heran hal ve vaziyetin bu noktadan nezaket ve vehamet peyda edegelmekte olduğuna inanıyorum. Bu sebepten bu Kuvâyi Milliye'den fayda bekliyenlerin bir az da siyasi hal ve mevkiimizi düşünerek hiç değilse İngilizlere karşı hoş olmayan bir vaziyet gösterilmesini menetmek şartlarını meydana getirmeye çalışmaları icap eder. Devlet ve

memleketin menfaatlerini temin ve istihsalden başka bir his ile içi dolu bulunmayan âcizlerinin hakikati arz yolundaki tasdik'lerinin iyi neiyetine atıf buyurdulacağı ümidi ile. . . . lehimizde hasıl olmaya başlayan iyi temayüllerin bozulmasına mahal bırakılmamak için müessir ve şiddetli tedbirler alınması kat'i lüzumunu arza mübaşeret eylerim ferman 1 Eylül 1335 Aydın Valisi Ahmet İzzet''

Diğer taraftan Konya valisi Cemal Bey de Sivas Kongresi için istenilen kongre âzaları vesilesiyle sadrazama, 30 Ağustosta, acele kaydı ile şu jurnali gönderiyordu :

«Niğde'de 11 inci fırka kumandanı tarafından on ikinci fırka kumandanı Selâhattin Bey'e yazılan şifreli telgrafnamede Kongreye talep olunan âzaların gönderilmesine askerî makamlarca yardım edilip edilmeyeceği ve Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin ayrı ayrı olup olmadığı soruluyor ve cevap olarak da murahasların biran evvel sevkine delâlet edilerek askerî makamlarca icap eden yardım ve kolaylığın, mülkî hükûmete duyurulmaksızın, yapılması ve bir sual vaki olursa bilgisizlik beyan edilmesi bildirilmekle beraber bu cemiyetlerin şimdiklik ayrı ayrı kuvvetler olup yakında İstanbul'da ikisinin de birleşeceği ve şimdiki hükûmet aleyhinde sonradan yekdil ve yekâvaz olarak beyânatta bulunulacağı öğrenilmiştir. Evvel ve ahir vukubulan maruzatımın nasılsa süratle ehemmiyet nazarına alınamaması bu meselenin daha vahim bir şekilde kendini göstermesine meydan vermiş olacağını bu kere de. . . . arza mecburiyet hasıl olmuştur. Ferman 30 Ağustos 1335 Konya valisi Cemal ».

Burada söylenen İstanbul'un Sivas olacağı şüphesizdir. Ötedenberi millî mücadeleye alyhdar olduğu bilinen Cemal Bey'in bundan evvel ne gibi maruzatta bulunmuş olacağı da tahmin edilemeyecek bir şey değildir.



Mondros Mütarekesini imzalayan Türk heyeti
Önde solda : Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay)
Arkada soldan sağa : Bahriye yaveri Sait Bey, Tefvik
Bey ve heyetin kâtipliğini yapan Âli Bey (Türkgeldi).



Mondros Mütarekesini müttefikler adına imzalayan
İngiliz Amirali Calthorpe



Yunanistan Başvekili
M. Venizelos



İzmir'in işgali : Müttefik donanması İzmir limanında (15 Mayıs 1919)

Fort built by one of
Caesar's Generals on Mount Pagus.
Green camp after occupation of May 15/1919.



İzmir'in işgali : Kadife Kaledi Yunan kuvvetleri



Greeks occupied Smyrna
May 15, 1919.

American	Greek
Arizona (b)	Kilkis (Miss) (b)
Manley (d)	Lemnos (Idaho) (d)
Dyer (d)	Averoff (b)
British	Retos (d)
Iron Duke	Neogene (d)
Adventure (b)	Thetis (c)
Centaur (c)	
Minkosa (d)	
French	
Favis	
Lorraine	
Italian	
Dulio (b)	
Resolute (d)	

Izmir Yunan işgali altında



Selâmet-i Âme Fırkasından
İsmail Suphi Bey (Soyşallı)



Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi, sonradan
Harbiye Nazırı Ferit Paşa



Erzurum'da İngiliz yarbayı Rawlinson.



Erzurum Kongresi Birinci ve İkinci Başkanları
Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile Bekir Sami Bey

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

İYİ İNSAN İYİ VATANDAŞ

Yazan : HASAN - ÂLİ YÜCEL
(Bitmiştir)

*

FUZULÎ - HÂFİZ

Yazan : HASİBE MAZIOĞLU
(Bitmiştir)

*

İLİMDEN BEKLEDİKLERİMİZ

BERNHARD RUSSEL'den çeviren A. YAKALIOĞLU

*

EDEBİYAT TARİHİMİZDEN

(Meşrutiyet devri fikir ve edebiyat hayatı içinde Yakup
Kadriye dair inceleme)
HASAN - ÂLİ YÜCEL

*

MEVLEVİLİKTE RESİM VE RESİMDE MEVLEVİLER
ŞAHABETTİN UZLUK

*

CÂVİTNÂME

İKBAL'den çeviren : Prof. Dr. A. M. SCHIMMEL

*

TÜRKÇE FUZULÎ DİVANI

Hazırlayanlar : Prof. Dr. KENAN AKYÜZ
SÜHEYL BEKEN, Dr. SEDİT YÜKSEL, Dr. MÜJGÂN CUNBUR

*

İ L Y A D A

Birinci Kitap

HOMEROS'tan manzum olarak çevirenler : A. ERHAT A. KADİR

*

HOŞ SADA

(Son asır musikişinasları)

İBNÜL - EMİN MAHMUT KEMAL İNAL

*

26 Ağustos 1959 da çıkan Kültür Yayınları

LORD STRATFORD CANNING'IN TÜRKİYE HATIRALARI

Stanley Lane POOLE'nün kitabından özetleyip çeviren
CAN YÜCEL

*

ARAP, FARS VE TÜRK EDEBİYATLARINDA LEYLÂ VE
MECNUN HİKÂYESİ

Yazan : AGÂH SİRRI LEVEND

*

İ L Y A D A

İkinci Kitap

HOMEROS'tan manzum olarak çevirenler : A. ERHAT, A. KADİR

FİYATI ALTI LİRA

Levent Şahverdi Arşiv